

NEZİHE MUHİDDİN

Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu

Thesis submitted to the
Institute of Social Sciences
(Sosyal Bilimler Enstitüsü)

in partial fulfillment of the requirements for the degree of
Master of Arts

in

Political Science and International Relations
(Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü)

by

Yaprak Zihnioğlu

Bogazici University Library



39001100318867

14

Boğaziçi Üniversitesi

1998

To Başak Ertür

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to thank Prof. Dr. **Yeşim Arat**, Doç. Dr. **Nükhet Sirman** and Doç. Dr. **Taha Parla**, who made this thesis possible with their supervision, advice and encouragement. I would like to acknowledge **Taha Toros**, made his private archive available to me and inform me of his impressions concerning Nezihe Muhiddin.

I would like to thank my father, **Asım Zihnioğlu** for his precious help and advice in Ottoman script and also **Güner Özen** for her support in Ottoman transcription and in gathering documents. My special thanks are for **Richard Hamer** for helping me in the English text.

ABSTRACT

Nezihe Muhiddin

An Ottoman Turkish Women's Rights Defender

by

Yaprak Zihnioğlu

This thesis has attempted to show through a study of Nezihe Muhiddin and her works that women sought their political rights before they were granted them in 1934. It has long been claimed that women were given their rights by the Kemalists and that they did not have to fight for them. This study aimed to show that through the initiative of Nezihe Muhiddin, women did fight for their rights including political rights and sought full equality. Women's struggle was suppressed, Nezihe Muhiddin was silenced and the founding fathers could claim a tabula rasa -over which they could rewrite women's history as the granters of woman's rights.

KISA ÖZET

Nezihe Muhiddin

Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu

Yaprak Zihnioğlu

Bu çalışmada, Nezihe Muhiddin'in düşünceleri ve etkinlikleri incelenerek, ülkemizde 1934'de kadınlara siyasal hakların Kemalistler tarafından verilmesinden önce, kadınların siyasal haklarını almak üzere harekete geçtikleri sergileniyor. Şimdiye değin sosyal bilimler alanında kadınların haklarının Kemalistler tarafından verildiği ve bu hakları için mücadele etmedikleri ileri sürüldü. Bu tez, Nezihe Muhiddin'in başlattığı etkinliklerle kadınların, siyasal haklar da dahil olmak üzere tüm haklar ve tam eşitlik için mücadele ettiklerini göstermeyi amaçlıyor. Ancak kadınların bu mücadeleleri bastırıldı ve Nezihe Muhiddin susturuldu. Bunun sonucu olarak Kemalistler "kadınlara haklarını biz verdik, onlar mücadele etmediler" iddiasını, kadın tarihini yeniden yazarak bugüne değin sürdürebildiler.

İçindekiler

GİRİŞ	1
• Kadın Tarihi ve Nezihe Muhiddin	11
VERİLER ve YÖNTEM	15
• Veri Toplama	16
• Yöntem	17
I. NEZİHE MUHİDDİN'İN YAŞAMÖYKÜSÜ	18
• Yetiştği Ortam	18
• Mesleği - Mesleki Çalışmaları	21
• Yazarlığı	23
• 1930'dan Sonraki Yaşamı ve Ölümü	24
II. "EDİBE-İ ŞEHİRE": NEZİHE MUHİDDİN 1912-1923	25
i) Toplumsal Arkaplan: Osmanlı "Hareket-i Nisvan"ına Genel Bir Bakış	25
• "Biz Kadınlar da.."	28
• "Biz ki Osmanlıyız.."	37
a. Nezihe Muhiddin ve Osmanlı Kadın Hareketi	40
• Kadınlardan Etkiler - Düşünsel Çevre	40
• Osmanlı Kadın Hareketinin Taşıyıcılığı	45
• Kadınlararası Birlik ve Dayanışma	46
b. Osmanlı-Türk Kadınından Türk Kadına	48
ii) Nezihe Muhiddin'in Etkinlikleri ve Düşünceleri (1912-1923)	48
a. Milliyetçi Söylem ve Kadınlık Mefkûresi	50
• Emperyal Osmanlıcılıktan Ulusçu Türkçülüğe	52
• Hürriyet-Siyasal Bağımsızlık	55
• Özgünlük Politikaları/Politics of Authenticity	57
b. Ulus Yaratıcı Olarak Kadınlar: İktisadi İnsan ve Kadınlar	59
• İktisadi Kadın-Homo Economicus ve Kadınlar	62
• "Evvela Kendi Şahsiyetimiz... Kendi Unsurumuzun Tealisi!"	64
• "Menfaatperest ve Mutaassıp Avrupalılar.."	66
c. Esirgeme Derneği, Donanma Cemiyeti ve Milli Kongre: Eğitim, Sivil Yaşama Katılım, Çalışma	68
• Kadınların Eğitimi	68
Esirgeme Derneği	70
• Kadınlar ve Sivil Yaşam: Zevcelik ve Çocuk Dadılığı mı "Hayat-ı Hariciyeye" Karışmak mı?	72

Sokağa Çıkma Özgürlüğü	72
Sivil Yaşama Katılım	75
• Çalışma	77
d. Mütareke ve İşgal Dönemi: Milli Kongre Murahhaslığı ve Edebiyata Dönüş	79
• Siyasi Parti Değil Kadın Politikası	79
• Diğer Etkinlikleri	81
• I. Dünya Savaşı, Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Siyasal ve Sosyal Ortam ve Kadınlar	83
• Türk Kadını Nasıl Olmalıdır?	85
III. MİLLİYETÇİ SÖYLEMİN SINIRLARI: KADIN HAKLARININ SAVUNUSU: FEMİNİZM, KADIN POLİTİKALARI 1923-1927 ve SUSTURULMA (1927-1930)	87
i) Siyasal Haklar ve Medeni Haklar İçin Mücadele: Kadınlar Halk Fırkası Kurulması Girişimi (Haziran-Ocak 1923) ve Hukuk-ı Aile İctimai (17 Ocak 1924)	90
• Vakit'in Anketi: "Kadınlar İntihabata İştirak Etmeli midirler? (Nisan 1923)	90
• Ünlü 2. Madde	91
• Kadınlar Şurası Hazırlığı	92
• Kadınlar Halk Fırkası'nın Program ve Nizamnamesi	100
Amaçları	102
Kadınlar Vardır!	104
Faaliyetleri	106
• Hukuk-Aile İctimai	107
• Kuruluşun Hükümet Tarafından Önlenmesi	109
ii) Kadın Birliği'nin Kuruluşu	112
iii) Türk Kadınlar Birliği'nin 1924-1927 Yılları Arasındaki Çalışma ve Faaliyetleri	115
a. Kadın Birliği'nin Hayır Faaliyetleri	117
b. Kadın Birliğinin Kadının İctimai ve Ekonomik Haklarını Kazanması İçin Faaliyetleri	118
Vatandaşlık Hakları	118
Çalışma Hayatına Katılım	119
Liyakat tartışması	121
c. İdeolojik Mücadele: <u>Kadın Yolu</u> Dergisi: Feminizm, Kadın Politikaları	123
• Eşitlik, Farklılık Tartışması	124
• Validelik, Eşlik	128
• Kadın ve Ahlak	130
• Hayırseverlik Boyutu	134
• Dünya Kadın Hareketleriyle İlişki	135

d. Kadın Birliğinin Kadının Siyasi Haklarını Kazanması İçin Faaliyetleri	138
“Mühim Meseleler Varken Hanım Siyaseti Yapmanın Sırası mı?”	141
1925’in Otoriter Siyasal Ortamı ve Nezihe Muhiiddin	143
Siyasal Haklar İçin Son Hamle: TKB Kongresi	145
Kongrede Muhalefet	147
1927 Kampanyası: Kadınlık Davasını Savunmak İçin Meclis’e Girmek	151
Meclis’te Tartışma: Askerlik mi Mebusluk mu?	155
“Hükümete Karşı Bir Kadın Meselesi Yok...”	156
iv) Susturulma 1927-1930 ve Unutturulma, Tarihten Siliniş	158
• CHF ve Kemalistlerle Kadın Politikalarında Birliktelik ve Ayrılıklar	163
• Cumhuriyet Kadını	165
• Siyasete Veda: Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan Mebus Adaylığı -1930	166
• Savunma: Türk Kadını	167
• Unutturulma, Tarihten Siliniş	168
IV. SONUÇ	169
KAYNAKÇA	172
EKLER	183

GİRİŞ

Elinizdeki çalışma bir Osmanlı Türk kadın hakları savunucusunun; Nezihe Muhiddin'in yaşamını, düşüncelerini ve etkinliklerini incelemeyi amaçlıyor. Nezihe Muhiddin olgusunu incelerken amacım yalnızca unutulmuş/unutturulmuş bir feministin yaşamöyküsünü yazmak değildi. Bunun yanısıra Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının siyasal bağlamı içinde Muhiddin'in oluşturduğu feminist söylemin yapısını/doğasını da anlamaya çalıştım.

Bugüne değin Nezihe Muhiddin üzerine kapsamlı bir inceleme yapılmadı. Osmanlı kadın hareketi üzerine (Toprak 1988¹, 1989², Çakır 1993³, 1994⁴), çağdaş kadının siyasal ve sosyal konumu üzerine (Abadan-Unat 1982⁵, Doğramacı 1989⁶) ve yeni feminist etkinlikler üzerine (Tekeli 1986⁷, Sirman 1989⁸, Tekeli 1990⁹, Arat

¹ Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, no. 51.

² Zafer Toprak, "İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1989, no. 43-44.

³ Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin". 1. Tarih Kongresi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, Ankara, 24-26 Mayıs 1993, yayımlanmamış tebliğ. (Bundan sonra "Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin")

⁴ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 1994. (Bundan sonra *Osmanlı Kadın Hareketi*)

⁵ Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982.

⁶ Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü*, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.

⁷ Şirin Tekeli, "Emergence of the New Feminist Movement in Turkey" in Dahlerup, D. ed. *The New Women's Movement*, Beverly Hills: Sage, 1986, s. 179-199.

⁸ Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey: A Short History", *New Perspectives on Turkey*, vol. 3, no. 1, Fall 1989.

⁹ Şirin Tekeli, "Women in the Changing Political Associations of the 1980s", Andrew Finkel & Nükhet Sirman, eds., *Turkish State, Turkish Society* içinde, London, Routledge, 1990.

1996¹⁰, Arat 1997¹¹) yapılan çalışmalar bu alana katkıda bulundular. Osmanlı kadın hareketi üzerine yapılan çalışmalar Cumhuriyet öncesi dönemde etkin olan çeşitli kadın gruplarının faaliyetlerine ışık tuttu. Yine de ülkemizin kadın tarihi aydınlatılmayı, incelenmeyi ve çözümlenmeyi bekliyor. Türkiye'deki kadın tarihi araştırmacıları içinde kimileri Osmanlı döneminin kadın hareketlerini 1980'lerdeki hareketin referans çerçevesi içinde ele aldığı için bağlamdan uzaklaştı ve kadın imzası kullanan erkek yazarları feminist kadın yazarlar olarak sosyal bilimler alanına sundu (Çakır 1994).¹² Diğerleri kadınların o dönemdeki etkinliklerinin siyasal haklar talebi içermediği ve apolitik nitelikte olduğu görüşünü savundu (Toprak 1988¹³).

Çağdaş sosyal bilimcilerin araştırmalarında Cumhuriyet reformlarının kadınlara sağladığı hakların kadın hareketiyle ilişkisi üzerine tartışmaları önemli bir yer tutar. Cumhuriyetçi kadın akademiker kadınların bu yönde bir faaliyeti ve talebi olmaksızın Kemalist reformcuların kadınlara tüm haklarını verdikleri üzerinde ısrarla durmuşlardır. Öte yandan genç kuşak feminist sosyal bilimciler Cumhuriyet reformlarının kadın hakları yönünden simgesel rolünü çözümlədiler (Tekeli, 1977¹⁴, 1983¹⁵, Göle 1991¹⁶)

¹⁰ Yeşim Arat, "A Feminist Mirror in Turkey: Portraits of Two Activist in the 1980s" *Princeton Papers*, v. 5, Fall 1996, s. 113-131.

¹¹ Yeşim Arat, "The Project of Modernity and Women in Turkey", *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde, Seattle and London, University of Washington Press, 1997.

¹² Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, İstanbul Numune Matbaası, 1931. s. 50, 85. (Bundan sonra *Türk Kadını*)

¹³ Zafer Toprak, "Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, no. 51, Mart 1988, s. 30-31. (Bundan sonra "Kadınlar Halk Fırkası")

¹⁴ Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın" *Toplum ve Bilim*, Bahar 1977, no. 3, s. 69-107.

¹⁵ Şirin Tekeli, *Siyasal Hayat ve Kadınlar*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1983.

¹⁶ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul, Metis Yayınları, 1991.

ve araçsal niteliğini açıkladılar (Arat 1989¹⁷). Ancak bu çalışmaları yürütürken Cumhuriyet öncesi dönemin kadın aktivistlerinin etkinliklerini göz ardı ettiler.

Nezihe Muhiddin üzerine elinizdeki inceleme bu boşluğu doldurmayı amaçlıyor. Bu çalışmamda ben 1934'de kadınlara siyasal haklar tanınmazdan önce kadınların siyasal haklar talebiyle kuruluş yıllarındaki Cumhuriyet yönetimine karşı zorlu bir mücadele yürüttüklerini sergilemeye çalışacağım. Önceki kadınların haklar için mücadele etmediği yönündeki yaygın görüşün tersine bu incelemede kuruluş yıllarındaki Cumhuriyet yönetiminin yeni oluşmakta olan kamu alanının üzerinde hegemoni kurma siyasalarına karşı kadınların siyasal ve sosyal haklar talebiyle mücadele yürüttüklerini kanıtlayacağım. Bu çatışkının sonucu olarak, görünüşteki kadın haklarından yana söylemine karşın Cumhuriyet rejimi, kadınları apolitik aktörler olarak tanımlamış ve kamu alanını erkek-egemenliğindeki bir alan olarak kurmuştur. Bu yönüyle bu çalışma, Cumhuriyet reformlarının otoriter niteliğini ve kadın aktivizmine yönelik sert mücadelesi örneğinden yola çıkarak Cumhuriyet idaresinin totaliter yapısını açığa çıkarmayı da hedefliyor.

Bu araştırmanın savı, toplumun yapısını yeniden tanımlayan milliyetçilik bağlamına oturtulacak (Jayawerdana¹⁸). Sosyal bilimciler, bağımsız bir yapı olarak yeni ortaya çıkan milliyetçi rejimlerin kadınlara ilişkin meseleleri ve kadın etkinliklerini yönetim ve siyasetleri oluşturmada bir araç olarak kullandıklarını gösterdiler (Kandiyoti 1991¹⁹, Chaterjee 1990²⁰). Türk modernleşmesinde de kadınların siyasal etkinlikleri

¹⁷ Yeşim Arat, *Patriarchal Paradox, Women Politicians in Turkey*, N. J., Fairleigh Dickinson University Press 1989. (Bundan sonra *Patriarchal Paradox*)

¹⁸ K. Jayawerdana, *Feminism and Nationalism in the Third World*, London, Zed Press, 1988; aktaran Deniz Kandiyoti, "Introduction". Deniz Kandiyoti, (ed.) *Women, Islam and the State* içinde, London, Macmillan, 1991, s. 3-9.

¹⁹ Deniz Kandiyoti, "Introduction". Deniz Kandiyoti, (ed.) *Women, Islam and the State* içinde, London, Macmillan, 1991, s. 1-21. (Bundan sonra "Introduction").

paradoksal olarak siyaset alanının meşru aktörleri olma sürecinden dışlanmaları için bir araç rolü oynamıştır. Arat'ın (1984) *Patriarchal Paradox* (Ataerkil Paradoks) adlı çalışmasında ortaya koyduğu gibi yeni rejim altında kadınların yalnızca “Cumhuriyet’in kız çocukları” olarak siyasal aktörler haline gelmeleri mümkün olmuştur.

Türkiye’de son yirmi yıl içinde, özellikle kadın sosyal bilimciler şu soruya yanıt arıyorlar: “Osmanlı-Türk modernleşmesinde kadınların rolü ne oldu?” Bu çalışmada biz soruyu kadınlar yönünden sormaya çalışacağız. Türk modernleşmesinde kadınlar kendilerine nasıl bir rol yüklediler? Ve bu soruyu destekleyecek sorular: Kadınlar modernleşmeyi nasıl algıladılar, neyini arzu ettiler? Modernleşmenin oluşturduğu “kadın” kategorisini verili bir gerçek olarak algılayıp kabullenmeyi mi yoksa bu kategoriye oluşturma sürecine katılmak mı istediler? “Kadın” kategorisi kadınlar için ne ifade ediyordu? Kadınlar Cumhuriyet reformlarının, Batılılaşmanın, çağdaşlaşmanın edilgin göstergeleri ve simgeleri olarak kalmayı kabullendiler mi yoksa bu reformların yapıcıları, kadın aktörleri mi olmak istediler? İkinci soru ise, ilk soruyu zorunlu olarak takip ediyor. Kadınların kendilerine biçtikleri bu rolü oynamaları mümkün oldu mu? Bu sorulara düşünceleri, etkinlikleri doğrultusunda Nezihe Muhiddin olgusunu, etkin olduğu Kadın Birliği/Türk Kadınlar Birliği’nin (KB/TKB) etkinliklerini inceleyerek yanıt aramaya çalışacağım. Bu bağlamda elinizdeki çalışma ülkemizin kadın tarihini açığa çıkarma çabasına katkıda bulunursa amacına ulaşmış olacak.

Bu çalışmada Scott’un post-yapısalcılığın yönlendirdiği feminist tarih yaklaşımı yol gösterici oldu. Feminist kadın tarihyazımında, kadınların görünmeyen tarihlerini görünür hale getirmek ilk hamleyi oluşturuyordu. Bu, aynı zamanda Scott’un tanımladığı gibi “kadınlar hakkında - dolayısıyla da toplum hakkında- yeni bir bilgi”nin

²⁰ Partha Chatterjee. “The Nationalist Resolution of the Women’s Question”, (Eds.) K. Sangari, Vaid. *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History* içinde, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1990, s. 233-253.

de üretilmesi süreciydi.²¹ Scott'un terimleriyle toplumsal cinsiyet (gender) cinse dayalı farklılıklara ilişkin bilginin kendisidir. Bu bilginin mutlak ya da doğru olarak görülmekten çok göreceli olduğu dikkate alınmalıdır. Michel Foucault'yu izleyerek Scott bilginin anlam ve kullanım içinde "güç ilişkileri -yani egemenlik ve itaat- tarafından yapılanmış bir araç rolü oynadığını öne sürer. Bu anlamda "bilgi toplumsal örgütlenmeden ayrı düşünülemez." O halde toplumsal cinsiyet, cinse dayalı farklılıkların toplumsal olarak kurgulanmasıdır. Scott kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklerin ortaya çıkarılması ve bu durumun değişmesi isteğinden yola çıkarak "toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin nasıl yapılandığını, nasıl meşrulaştırıldığını, varlığını nasıl sürdürdüğünü ve bu hiyerarşilere karşı duruşların nasıl gerçekleştiğini" çözümlemek ister.²² "Feminist tarih yapma" amacıyla Scott, dünyayı yorumlama sürecinde aynı zamanda onu değiştirmeyi hedefleyen teorik bir yaklaşımı benimser. "Apaçık/aşikâr olduğu kabul edilen terimlere" eleştirel yaklaşır. Böylece "tarihin öyküsü" kadın ve erkeklere ne olup bittiği ve onların tepkilerinden ibaret olan bir öykü olarak kalmaz. Bunun yerine tarih, kadınlara ve erkeklere ait kimlik kategorilerinin öznel ve kolektif anlamlarıyla nasıl oluşturulduğuyla ilgilenen bir bilim dalı haline gelebilir. Scott "tarihte toplumsal cinsiyetin tanısını koyabilmek için" metinlerin "düz ve tematik okunmasının" yeterli olmadığını öne sürer. Bunun yerine farklı bir yorumlama biçimi gerekir -bu post-yapısalcı yaklaşımdır. Bu yaklaşımla, cinse dayalı farklılıklar hakkında özgül bir bilgi olan ve görelileştirilmiş bir kavram olarak toplumsal cinsiyet, feministler için kadınlar ve cinse dayalı farklılıklar hakkında da yeni bir bilginin üretilmesi için analitik bir araç haline gelir. Bu şekilde "feminist tarih, yalnızca

²¹ Joan Wallace Scot, *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press, 1988, s. 10,16.

²² Joan Wallace Scott, *age*, s. 3.

geçmişin eksik anlatımını tamamlamayı ve düzeltmeyi değil, fakat tarihin toplumsal cinsiyete ilişkin bilginin üretildiği bir alan görevini oynamasını eleştirel olarak kavramanın bir aracı haline gelir.”²³ Scott’un yaklaşımı bizi “tarih hakkında ve hiyerarşilerin ve farkın -içleme (inclusion) ve dışlamaların (exclusions)- nasıl kurgulandığı üzerine düşünmeye” ve feminist politikaların kuramlaştırılmasına doğru yönlendirir.

Bu çalışmada Scott’un tezlerinden yola çıkarak kadın tarihine, yalnızca şimdiye değin üstü örtülmüş olayların, “unutulmuş kadınların”ın ortaya çıkarılması olarak değil, aynı zamanda kadınların nasıl siyasal aktörler olmak istediklerini, politikayı nasıl kurguladıklarını anlamaya çalışarak yaklaşmayı deneyeceğim. Politik alanı “apaçık” ve kendiliğinden varolan bir alan olarak değil bilgi ve gücün aracılığıyla tanımlanan, kurgulanan bir alan olduğunu görmeye çalışacağım. Politika yapmak için ve politika yapmadan önce politik alanın ve aktörlerinin tanımlanması gerektiğini ve daha sonra kurumlar ve çeşitli süreçlerle bu alanın belirlendiğini Nezihe Muhiddin’in bağlamında ortaya koymaya çalışacağım. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında, milliyetçiliğin sağladığı alanda kadın politikası yapan Nezihe Muhiddin’i incelerken, kadınlar yönünden varolan “siyasetin” alanının genişletilmek istendiğine ve bu kategoriye kadınların aktörler olarak dahil edilme çabasında olduklarına tanık olacağız. Buna karşılık Kemalistlerin “kadın” kategorisinden kadınları nasıl dışlamak istediklerine ve bunu hangi yöntemlerle yaptıklarına yani ülkemizin tarihinde toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin nasıl kurulduğunu anlamaya çalışacağım. Bu bakımdan 1923 ve 1927 yılları arasındaki dönem, bu bağlantı ve özellikleri sergilemesi bakımından özel bir önem taşıyor.

²³ Joan Wallace Scott, age, s. 10.

Jayawerdana (1988²⁴) sömürge ya da Batı'ya iktisaden bağımlı ülkelerde, kadınların yönlendirdikleri feminist hareketlerin, anti-emperyalist ve milliyetçi mücadeleler, laikliği hedefleyen yeni toplumsal reformların düzenlenişi ve orta sınıfın doğuşuyla bağlantılı olduğunu göstermiştir. Chatterjee'nin²⁵ bu yüzyılın başındaki ulusal bağımsızlık mücadelelerinde milliyetçiliğin, “kadın sorunu” adı altında toplumsal bir söylem alanı açtığı ve kadın hakları söyleminin milliyetçiliğin sağladığı alanda mümkün olduğu savı, Osmanlı kadın hareketi ve Nezihe Muhiddin olgusunu açıklar nitelikte. Nezihe Muhiddin'in fikirleri, eylemleri ve yazıları incelendiğinde, Jayawerdana'nın (1988²⁶) da dediği gibi, Türkiye'de kadınların siyasal ve sosyal haklar talepleriyle milliyetçilik siyasaları ve söylemi arasındaki ilintiyi görmek olası. Chatterjee, Sankar çalışmalarına dayanarak, Hintli modernleşmecilerin Batı'nın liberal sloganlarını kendi kültürlerine uyarlamak için eleyici seçime (selective) tabi tuttuklarını açıklar.²⁷ Bizde de başta Ahmed Midhat olmak üzere modernleşmeyi benimseyen Osmanlı düşünürlerinin eleyici seçimi (selective approach) benimsediklerini görüyoruz. Deniz Kandiyoti modernleşme süreci içinde Müslüman ülkelerdeki kadınların durumunu değiştirmeye yönelik her atılımın emperyalist ve yeni-emperyalist tasarım içinde değerlendirildiğini açıklar. Bu ülkelerdeki feminizmin “özgün olmadığı”, kültürel emperyalizmin kolu olduğu yönünde itirazlardan yola çıkarak öne sürdüğü özgünlük politikaları tezi bu çalışmada aydınlatıcı oldu. Leila Ahmed'in dediği gibi, bu durumda

²⁴ Aktaran Deniz Kandiyoti, “Introduction”, s. 3-9.

²⁵ Bkz. Partha Chatterjee, age, s. 233-253.

²⁶ Aktaran Deniz Kandiyoti, “Introduction”.

²⁷ Partha Chatterjee, age, s. 236.

Ortadoğu ülkelerindeki feministler “ihanet ve ihanet arasında seçim yapmaya zorlanırlar”²⁸

Bu çalışmada tezlerden yola çıkarak Nezihe Muhiddin’in etkinliklerine yön veren iki düşünsel eksen; feminizmini (kadınlık mefkûresi) ve milliyetçiliğini (Türk kadını) inceleyeceğim. “Kadınlık”, Osmanlı kadınları ve Nezihe Muhiddin için toplumsal uzanımları ve anlamları olan önemli bir kavramdır. Bu kavram Osmanlı kadınları için ilk olarak “biz” demektir. “Kadınlık mefkûresi” kavramının, bir toplumsal “sınıf”, bir “zümre” olarak kadınlar, ve kadınların talepleri ve Osmanlı kadınlarının kendi “arzularına” ulaşma idealini içerdiğini söyleyebilirim. Bu çalışmada Nezihe Muhiddin’in “düşüncelerinin ve eylemlerinin ikinci eksen olarak milliyetçi yaklaşımı, reformlara, ulusal inşaya ve yeni orta sınıfın yaratılmasına katkıda bulunma çabaları da bu çalışmada sergilenecek.

Bu yüzyılın başlarında, Osmanlı-Türk toplumunda ismi unutulmuş/unutturulmuş önemli şahsiyetlerden biri olan Nezihe Muhiddin’in düşüncelerinin ve etkinliklerinin görünür hale getirilmesi bu çalışmanın ilk adımını oluşturuyor. Nezihe Muhiddin 19. yüzyılın sonlarında doğmuş (1889) ve ilk toplumsal etkinliklerine Meşrutiyet döneminde başlamış olan, kadın tarihimizde iz bırakmış bir şahsiyet. Nezihe Muhiddin’in portresini, dönemin yetiştirdiği kadınlar içinde en ön sırada yer alan, iyi yetişmiş, entellektüel düzeyi ve analiz kabiliyeti yüksek olan önemli bir siyasal stratejist ve eylemci, iyi bir hatip, kuvvetli ve etkili bir kişilik ve yazar olarak çizebilirim.²⁹ 1909 yılında muallim olarak meslek hayatına atılan Muhiddin kuvvetli kalem ve edebi metinleriyle, tutkulu kişiliği, pırıltılı zekası ve bilgisiyle makale yazarı ve hatip olarak

²⁸ Deniz Kandiyoti, “Introduction”, s. 7.

²⁹ Roman, öykü vb. fiktif eserlerindeki edebi düzeyinin eleştirisi bu çalışmanın sınırlarını aşıyor.

1912 yılından sonra toplumda “edibe-i şehire {ünlü kadın yazarımız}”³⁰ olarak anılmaya başlandı.

Nezihe Muhiddin’in etkinliklerini ve düşüncelerini tarihsel koşullar açısından iki ayrı döneme ayırarak inceleyeceğim. 1909-1923 ile 1923-1930 dönemleri rejim farklılıklarını, sosyal dönüşümleri, savaşları ve altüst oluşları içermesi bakımından iki ayrı dönem. Bu dönemlerin siyasal ve sosyal koşullarına uygun olarak sosyal içeriği ve toplumsal değişimci yönü aynı kalmakla birlikte, Nezihe Muhiddin’in etkinlikleri ve siyasaları da değişiklikler gösteriyor. Önemli bir siyasal stratejist olan Nezihe Muhiddin her iki dönemin koşullarına uygun olarak kadın hakları stratejilerini belirliyor. Ancak Nezihe Muhiddin’in çizgisinin değişmeyen ve birbiriyle amaç bakımından içiçe geçen iki ekseni var. İlki her iki dönemde de özgül olarak kendi terimleriyle “kadınlık mefkûresini” yani feminizmi savunması ve kadınlardan yana tavır alması. İkincisi ise Muhiddin’in her iki dönemde de siyasal reformlara ve toplumsal dönüşümlere teorik ve pratik olarak katılması ve geniş kadın çoğunluğunu “memleket meselelerinde” aktif rol alarak bu dönüşümlere katılmaya çağırması. Bunlar aynı zamanda her iki devrin, İslam/Türk orta sınıfının yaratılmasına ilişkin siyasalarına uygun olarak kadın orta sınıfının oluşturulması sürecine hizmet ederler.

Cumhuriyetçi kadınların “kadınlık mefkuresi”ni yaşama geçirmeye çalışıp bu alanın aktörleri olmak istemeleriyle, Cumhuriyetçi iktidarın “çağdaşlaşma ideali”ni kendi tekelinde tutmak istemesinin sonucunda, cumhuriyetçi kadınlarla erkek-egemen iktidar arasında çatışma çıkar. Bu, aynı zamanda her iki tarafın “ideallerinin” de çatışmasıdır. Çelişki, Cumhuriyetçi iktidarın “siz kadınlar” söylemi ve bu söylemi

³⁰ *Kadınlar Dünyası*, “Konferans”, no. 3, 6 Nisan 1329 {1913}, s. 3-4.

hakim kılmak için otoriter yöntemleri kullanması ile kadınların “biz kadınlar” söylemi ve kadınların toplumsal aktörler olmak istemesinde yatmaktadır.

Nezihe Muhiddin Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında etkin olan milliyetçiliğin kadınlara konuşma olasılığı yarattığı alanda kadın politikası yapar. Ancak Nezihe Muhiddin, kadınlara ilişkin siyasaları ve söylemi milliyetçi söylemin kadınları yerleştirdiği alandan farklılık gösterdiği, kadınlar lehinde vadedilen reformların yaşama geçirilmesini talep ettiği ve bunun için örgütlenip iktidar üzerinde bir kadın baskı grubu oluşturduğu, kadınların haklarını kazanmada ve ulusal inşada toplumsal aktörler olarak yerlerini almalarını istediği ve bunun için mücadele ettiği için susturularak bastırılmıştır. Bu olgunun analizi, Türk milliyetçiliğinin sınırlarını, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki siyasal iktidarın otoriter niteliğini ve ülkemizin kadın tarihini anlamaya yardım edecektir. Nezihe Muhiddin’in Kemalistlerle çelişkisinin ikinci durağı da kadın hakları dahil olmak üzere modernleşmeye ilişkin her türlü düşüncenin ve edimin üzerindeki CHF’nin siyasal denetim kurma, yönlendirme ve kendine mal etme siyasalarıdır. Kadınlara ilişkin bu yönlendirmeyi Kemalistler kadınların geçmişteki ve o günkü mücadelelerini yok sayarak ve “siz kadınların hakları” tutumuyla gerçekleştirirler. Recep Peker’in kullandığı ifadeden³¹ hükümetin KB’nin 1927’deki kadınlara siyasal haklar kampanyasını ve bu kadın kuruluşunun kadınları temsiliyetini reddettiği görülmektedir. İkinci olarak Nezihe Muhiddin hem ülkenin kadın tarihini hem de “terakki ve tebeddül” tarihini Kemalistlerden farklı olarak değerlendirmektedir. Muhiddin’e göre İstibdat döneminde kesintiye uğramış olsa da 1923’deki Cumhuriyet’in temelleri Tanzimat’tan bu yana uzun yıllar süren “teceddüdperverlerin” aydınlanma hareketine dayanıyordu. Böylece Osmanlı

³¹ Recep Peker TBMM’deki konuşmasında KB’ye “kadınlığı temsil vaziyet ve iddiasında bulunan bir heyet” sözleriyle atıf yapar. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 33, s. 385-386, 21.6.1927.

döneminden hiçbir siyasal ve kültürel mirası ve reformlardaki devamlılığı kabullenmeyen Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla Osmanlı tarihinin ve kadın tarihinin yorumunda ayrı düşüyordu. Nezihe Muhiddin'in bir ictimaiyatçı ve bir İstanbul aydını olarak bir Osmanlı geçmişine sahip olması, daha sonra su yüzüne çıkan Kemalistlerle olan çelişkisinde önemli bir etkidir. Bir kadın hakları savunucusunun, toplumda etkin olmuş bir kadının, Nezihe Muhiddin'in tam da siyasal kırılma noktasında etkin bir duruma geçip kadınları örgütleyerek, hükümetten kadınlara siyasal ve toplumsal haklar talep etmesi, onun kişisel tarihindeki en büyük düş kırıklığını ve engellenme bunalımını yaşamasıyla sonuçlanır.

Kadın Tarihi ve Nezihe Muhiddin

Ülkemizde kadın tarihi araştırmaları 1970'li yıllarda başladı. Nezihe Muhiddin sosyal bilimler alanına ilk kez Zafer Toprak'ın çalışmalarıyla³² Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucusu olarak tanıtıldı. Serpil Çakır ise Ulviye Mevlan ile karşılaştırarak Nezihe Muhiddin'e değindi.³³ Ayşegül Baykan *Türk Kadını*³⁴ kitabından yola çıkılarak feminist tarihyazımı bağlamında Nezihe Muhiddin'in görüşlerini çözümlemeye çalıştı.³⁵ 1980'lerin ortalarına gelinceye değin Zafer Toprak'ın araştırmaları ortaya çıkmadan önce Türk modernleşmesi ve kadın hakları sorunsalını inceleyen sosyal bilimciler, Latin harflerinin kabul edildiği 1928 yılı öncesi Osmanlıca datayı araştırmak yerine Afetinan

³² Zafer Toprak, "Kadınlar Halk Fırkası", s. 30-31.

³³ Serpil Çakır, "Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin".

³⁴ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*.

³⁵ Ayşegül Baykan, "The Turkish Woman: An Adventure in Feminist Historiography", *Gender and History* içinde, Basil Blackwell Ltd, 1994, s. 101-116.

gibi resmi tarihin verileriyle çalışanlara ya da Tezer Taşkiran, Hamide Topçuoğlu gibi biraz daha farklı bir yaklaşımı benimseyen yazarlara dayalı olarak tezlerini ürettiler. Bu isimler dışında hiç bir kadın sosyal bilimci Nezihe Muhiddin'e değinmedi ve kadın akademikler Türkiye'de kadınlara hakların Kemalist hükümet tarafından verildiği ve kadınların bu yönde hiç bir çaba harcamadıkları yönündeki resmi söylemi sürdürdüler. Şirin Tekeli ve Yeşim Arat'ın modern dönemi odak noktası aldığı çalışmaları ise Tezer Taşkiran'a dayandığı için ve çözümlemeleri, Osmanlı-Türk kadın hareketine ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına rastlayan Nezihe Muhiddin'in liderliğindeki Türk Kadın Birliği hareketine ilişkin verileri içermediği için eksik kalır. Yeşim Arat, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde kadınların pasif kaldıklarını, buna karşılık Atatürk ve siyasal elitin kadınlara haklarını vermede önemli bir rol oynadığını öne sürer.³⁶ Sonuç olarak, sosyal bilimler alanında yanlış tutumlardan ya da yetersiz datadan kaynaklanan ve birbirini izleyen yanlış ya da eksik analizler dizisi kadın tarihimizi bulanıklaştırıp bugünü anlamamıza engel olacak nitelikte bir yazın haline gelir.

Üstelik, Osmanlıca okumak metinlerin "okunması" anlamına da gelmiyor. Nezihe Muhiddin tarafından öne sürülen ve Taha Toros'un doğruladığı,³⁷ Meşrutiyet dönemindeki kadınlar üzerine yazanların bir bölümünün erkek olup kadın imzalarını kullandıkları iddiası analizleri değiştirecek denli önemli bir olgudur. Osmanlıca dataya ulaşan Serpil Çakır'ın çalışması *Osmanlı Kadın Hareketi* ile ilgili ilk göze çarpan sorun, Meşrutiyet dönemindeki kadın sözünün özgünlüğü konusunda yeteri kadar araştırılmadan, yalnızca imzaların kadın ismi olmasına bakılarak, tezinin dayandığı

³⁶ Yeşim Arat, "The Question of Suffrage in Turkey", *Current Turkish Thought, Perspectives on Women*, no. 57, Winter 1985, s. 2-15.

³⁷ Yaprak Zihnioğlu, *Taha Toros'la Görüşme*, Şubat 1998. (Bundan sonra *Taha Toros'la Görüşme*)

Kadınlar Dünyası dergisinin başyazarının³⁸ ve bazı yazarlarının kadın olduğunun varsayılmasıdır. Serpil Çakır, düz metin okuma metoduyla ülkemizin kadın tarihinin en önemli analizlerini değiştirecek olan bir hataya düşüyor: Bazı erkeklerin kadınlar adına ve kadın isimlerini kullanarak yazdığı iddia edilen yazıları kadın yazıları gibi sunmak.³⁹ Böylece kadınların ne düşündükleri ve neler yazdıklarını ortaya çıkarmak isteyen kadın tarihçilerinin önüne bir bilinmeyenler alanı açılıyor. Erkeklerin o dönemde neden kadın imzasıyla yazdıkları sorusu ise yanıt bekliyor.⁴⁰

İkinci olarak Serpil Çakır, tarihsel koşulları gözardı ederek Osmanlı “hareket-i nisvanı”nı hem içerik, hem de kaynak ve çıkış noktası bakımından benzerlikler ve farklılıklar taşıyan 1980’lerin yeni feminist hareketiyle aynılaştırır. Oysa Osmanlı

³⁸ Bu derginin başyazarını (editorial) yazan kişinin Ulviye Mevlan’ın eşi Mevlanzade Rifat olduğunu Taha Toros belirtmektedir. Nezihe Muhiddin de Ulviye Mevlan’ın kurucusu olduğu Müdafaa-i Hukuku Nisvan Cemiyeti ve *Kadınlar Dünyası* için: “Babanzade tarafından tesis edilip müessislik sıfatı okuyup yazması bile olmayan haremine izafe edilen Müdafaa-i Hukuku Nisvan cemiyetinden bahsetmek ihtiyacını duymuyorum. Çünkü bu sözde kadın cemiyetinin arasında okuyup yazan, akli eren yalnız iki hanım vardı. Biri şair Nezihe Yaşar, diğeri bir muallim hanımdan ibaretti” ve “Müdafaa-i Hukuku Nisvan, Babanzade Rifat Bey (Mevlanzade kastediliyor) tarafından tesis edilerek bir de ‘Kadınlar Dünyası’ namıyla bir mecmua neşr edilmiştir” diyerek Ulviye Mevlan’ın okuma yazma bilmediğini ileri sürer. (Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 50, 85). Bu iddia Taha Toros tarafından doğrulanıyor. Serpil Çakır ise, bu iddiasına karşılık, Nezihe Muhiddin’in “diğer kadınların yaptıklarını küçümsediğini” ve “elitist” bir tutum içinde olduğunu öne sürer. (Bkz. Serpil Çakır, “Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin”)

³⁹ Serpil Çakır, tebliğinde bu sorundan haberdar olduğunu belirtir. Kadın yazılarının dilinin daha coşkulu ve içten olduğunu, kadın imzalı erkek yazılarının da bilgi öğretmeye çalışan üslubundan ayırdedilebileceğini söyler. Ben bu noktada kadın yazılarında hakim olan “biz kadınlar” üslubu ile erkek yazılarında görülen üçüncü şahısla, “dışardan konuşma”, ya da soruna dışardan bakanlara özgü üslubun ayırdedici olabileceğini düşünüyorum. Nitekim böyle bakıldığında, Serpil Çakır’ın *Kadınlar Dünyası*’nın Ulviye Mevlan tarafından yazıldığını öne sürdüğü başyazıları ve daha sonra Ulviye Mevlan imzasıyla yayımlanan “Düşünüyorum” başlıklı makalelerindeki üslup birbirine çok yakındır ve hiç bir zaman “biz kadınlar” tabiri yer almaz; üçüncü bir şahıs tüm yazılarda kadınların neler yapması gerektiğini söyler. Ulviye Mevlan imzalı yazı örneği için bkz. Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 53-58.

⁴⁰ Celal Nuri İleri’nin yayımladığı *Atı* gazetesinde, bir yıl sonra “Kadınlığın Atısı” sütunu açılır. Bu sütunda 11 Kanun-i Sani 1335 {1919} günü gazete yazı kurulunca yayımlanan bir duyuru, sütuna kadın imzalı erkek yazılarının gönderildiğini göstermektedir. Gazete, bunların kesinlikle yayımlanmayacağını, İnas Darülfünundan mezun bir heyetin bu yazıları inceleyerek “müstear isimli” erkek yazarları ayıracağını açıklar. Duyurunun üslubu, bu konuda kadınlar içinde olduğu gibi, erkekler arasında da bir tepkinin varlığını göstermektedir. Duyuru şöyledir: “Bu sütunlar münhasıran kadınlarımız tarafından yazılan mündericata {yazılar} aittir. Hiç bir vakit nam-ı müstearla bir erkeğin kadınlık namına bu sütuna yazı yazmasına mücade edilmeyecektir. Kadınlığın Atısı sütununa girecek yazılar İnas Darülfünundan mezun bir heyet-i mümtaze tetkik ettikten sonra tab edecektir. Gelen mektupların üslubundaki hususiyetler muhafaza edilecektir.”

dönemi feminizmi ya da kendi terimleriyle “kadınlık mefkûresi”, içinde doğduğu tarihsel döneminin sosyal, siyasal ve sınıfsal koşullarını yansıtır. “Hareket-i nisvan”ı yaratan Osmanlı kadınları, yönetici sınıfın eşleri ya da çocuklarıdır ve siyasal gücün çok yakınında dururlar. O dönemin ortamında istisnai olarak, özel öğretmenlerin denetiminde iyi eğitim görmüş, bir kaç dil bilen münevver kadınlardır. Talepleri, bir kaç kuşak sonra da olsa, “asri kadın” olmak; yeni doğmakta olan modern insan nosyonuna yaklaşmak, erkekler gibi yeni ortaya çıkan kamu alanına girmek ve sivil yaşama katılmalarına engel olan âdetlerin ve İslami kuralların değişmesini sağlamaktır. 80’ler feminizmi orta sınıf, aydın kadınların yarattığı ortamda gelişir ve siyasi ve toplumsal koşullar Osmanlı döneminden tamamen farklıdır.⁴¹ Nükhet Sirman’ın ortaya koyduğu gibi⁴², iki dönem arasındaki süreklilik; kadınların “biz kadınlar” söyleminde, kadınları temel alan siyasalar oluşturmalarında ve iki grubun öncülerinin de aydın kadınlar olmasında ortaya çıkar. Ancak en temel fark çıkış noktalarındadır: Osmanlı kadınları henüz tam olarak modernleşmemiş bir toplumda “asri kadın” olmayı istemekte, modernitenin vaad ettiği hür insan kategorisine kadınların da tam anlamıyla dahil edilmelerini talep etmektedirler. 80’lerin feministleri ise, yüzyıla yakın bir süre modernleşme sürecini yaşayan bir ülkede, modernleşmenin eksikliklerinden yola çıkarak modernleşmenin kadınlar açısından eleştirisini yapmaktadırlar.

Şirin Tekeli ve Yeşim Arat gibi çağdaş siyaset bilimciler kadına ilişkin Kemalist reformları incelerken, işlevselci bir yaklaşımla bu reformların simgesel ve araçsal

⁴¹ Türkiye’de 80’ler feminizmi üzerine farklı değerlendirmeler için bkz. Şirin Tekeli, “80’lerde Türkiye’de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi”, *Birikim*, no. 3, Temmuz 1989, s. 34-41; Nükhet Sirman, “Feminism in Turkey: A Short History”, *New Perspectives on Turkey*, vol. 3, no. 1, fall 1989; Yeşim Arat, “1980’ler Türkiye’sinde Kadın Hareketi”, *Toplum ve Bilim*, no. 53, Bahar 1991, s. 7-20; Yaprak Zihnioğlu, “Feminizmin İlk Günleri, Öznel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982)”, *Pazartesi*, no. 19, 20, 24, 25, 26, Ekim 1996 - Mayıs 1997.

⁴² Nükhet Sirman, *Ders Notları*, BÜ. Sosyoloji Bölümü, 1997.

niteliğini açıkladılar ve günümüzde siyasal alana katılan az sayıdaki kadın siyasetçinin karşılaştıkları sorunlar üzerinde durdular. Bu çalışma ise kadın haklarına yönelik Kemalist reformların gerçekleşmesi ve modernleşmede araçsal rolü oynayışı üzerine yeni bir açılımı yapmayı amaçlıyor. Bu süreçte kadınlar, zorla boyun eğmek ve hükümetin dayattığı programı ve söylemi kabullenmek zorunda bırakılmışlardır. Bu araştırma kadınların tabi kılınış sürecini mercek altına getirecektir.

VERİLER VE YÖNTEM

Osmanlı-Türk kadın tarihini araştırmak isteyenlerin önünde şu iki büyük engel, verilere ulaşmayı önler biçimde duruyor. Birincil kaynakların çoğu zaman dağınık, özensizce saklanmış ve hemen kullanıma elverişli bir durumda olmaması, süreli yayınlardaki kayıp sayfa ve sayılar böyle bir çalışmaya girişenlerin önündeki ilk engeli oluşturuyor. Hükümetlerce Cumhuriyet öncesi dönemin belgelerine gösterilen, yok etme derecesine varan ilgisizlik Osmanlıca belgelere tam olarak ulaşmayı engelliyor. İkinci olarak Osmanlıca yazı karakteri tarihimizi iyice ulaşılmaz kılıyor. Artık kullanılmayan bir dilin, Osmanlıca'nın tüm inceliklerine hakim olup belgeleri doğruya yakın bir şekilde okumak için ağır, meşakkatli ve uzun süren bir veri toplama dönemi gerekiyor. Bu nedenle Türkiye'de tarih yapanların "çeviri tarih" olgusuyla başetmeleri gerekiyor.

Nezihe Muhiddin'i bugün incelemek isteyen bir araştırmacı, yetersiz verilerle işe koyulduğunu ve çıkarsadığı sonuçların, verilerdeki eksikliğin getirdiği zaafiyeti barındırdığını en başından bilmek zorunda. Muhiddin'den geriye el yazması, defter, not

defteri, günlük, fotoğraf vb. özgün malzeme ⁴³ kalmamış - ya da saklandıkları yerlere ben ulaşamadım. İktidarın kendisine yönelttiği oklar trajik bir biçimde en yakın çevresinin üzerinde de etkili olmuş ve bu nedenlerle bu önemli kadın şahsiyet ile ilgili bilgiler sonraki kuşaklara aktarılamamış.

Veri Toplama

Bu çalışma ülkemizin kadın tarihine ulaşma çabalarımın bir ilk adımı. İçinde çok sayıda data ve kaynak eksikliğini barındırıyor. Topladığım verileri yorumlarken “aşırı kullanma” hatasına düşmemeye gayret ettim. Bu çalışmamın verilerini esas olarak, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *İkdam* ve *Tanin* gazetelerinin, incelediğim döneme ait sayılarını tarayarak topladım. Osmanlı döneminde yayınlanmış kadın dergileri, hatırat vb. birincil kaynakları kullandım. Nezihe Muhiddin’in yayımladığı *Kadın Yolu* dergisi ⁴⁴ *Türk Kadını* ⁴⁵ kitabı da bu incelemeye kaynak oldu. Nezihe Muhiddin’i tanıyan Taha Toros’la görüşmelerim Muhiddin hakkındaki bazı görüşlerimin kesinleşmesini sağladı. Muhiddin’in ailesine ulaşamadığım için, başka yaşayan tanıkla görüşmem mümkün olmadı.

⁴³ Özgün belge olarak yalnızca Taha Toros’ta Nezihe Muhiddin’in el yazısıyla yazdığı Osmanlıca mektubu ve Mizyal Karaçam Şengil’de orijinal bir fotoğraf bulunmakta. Ayrıca Taha Toros’un belirttiğine göre, İzmir’de araştırmacılara malzemeleri vermek istemeyen ve kendisinin yayımlayacağını söyleyen kişide bulunan ve aileden kalan belgeler arasında Nezihe Muhiddin’in kimi mektupları ve notları da yer alıyor. Umarım, bu belgeler pek yakında gün ışığına kavuşur.

⁴⁴ *Kadın Yolu*: İstanbul’da, 16 Temmuz 1341{1925} ile 1 Ağustos 1927 tarihleri arasında 30 sayı yayımlanan, Nezihe Muhiddin’in sahibi olduğu, haftalık dergi. 4. sayıdan sonra adı: *Türk Kadın Yolu*.

⁴⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*.

Yöntem

Bu çalışmada yorumlama yöntemini kullandım. Bu çalışmada yararlandığım kaynaklar olan Nezihe Muhiddin'in ve diğerlerinin metinlerini okurken görüşlerin, savların ve düşüncelerin hangi bağlam içinde, kime karşı ve kime hitab ederek yazıldığına, izleyicilerinin kimler olabileceğine, nasıl ifadelendirildiğine, nasıl anlamlandırıldığına, ifadelerin altında varolan ses tonuna vb. özelliklere dikkat ettim ve yorumlarımı metinlerden çıkarsadığım bu bilgilere dayandırmaya çalıştım. Siyasi alanda yer alan bir kadın olduğu için Nezihe Muhiddin'in siyasi değişimlerde sözünü nasıl değiştirdiğine, nasıl tutum aldığına ve kendini ve sözünü nasıl konumlandığına dikkat ettim. Siyasal mücadele içinde oluşturduğu sözleri o bağlam ve tarihsel koşullar içinde değerlendirmeye çalıştım. Kadınlıkla ilgili söylemlerin hangi alanlarda, nasıl anlamlandırılarak oluşturulduğunu kavrama çabası, önümde metinlerin sunduğundan daha geniş bir alan açtı. Metinleri dönemlerinin siyasal olaylarıyla karşılaştırarak "okumak" bilgiye ulaşmama ve metinlerdeki kodları çözmeme yardımcı oldu. Sözün kime karşı, kim için ve nasıl oluşturulduğu sorularının yanıtları, Nezihe Muhiddin'in düşüncelerini ve eylemlerini çözümlememe ve yorumlarıma yol gösterdi.

Dönemin nasıl bir dönem olduğunu anlamak için o zamanki yazını incelemeye çalıştım. İkincil kaynaklar olarak Zafer Toprak, Hilmi Ziya Ülken, Tarık Zafer Tunaya'nın incelemelerinden, Leyla Saz, Şair Nigar, Sabiha Sertel, Selma Ekrem, Cahit Uçuk gibi kadın yazarların hatıratından yararlandım. Böylece II. Meşrutiyet'in o dönemin insanlarınca ne anlama geldiğini, 1923'ün ne anlam taşıdığını görmeye çalıştım. Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yoldaki en kritik, en temel dönüm noktalarını kimlerin nasıl yaşadığını anlamaya, Nezihe Muhiddin'in sözlerini de o bağlam içinde değerlendirmeye çalıştım.

I. NEZİHE MUHİDDİN'İN YAŞAMÖYKÜSÜ

Yetiştği Ortam

Nezihe Muhiddin'in yaşamı boyunca benimsediği ve “kendi mefkûrem” diye adlandırdığı “kadınlık mefkûresi” bugünün terimleriyle konuştuğumuzda kadınların kurtuluşu inancıdır. Muhiddin'in düşüncesinde kadınlığın kurtuluşu ve feminizm, öncelikle kadınların insan addedilmeleri, sivil yaşama katılabilmeleri, toplumun üyeleri olarak kamu alanında yer almaları, toplumsal konumlarının değişmesi, erkeklerle eşit düzeyde yurttaşlar ve toplumsal rolleri üstlenebilen rasyonel, akıl yürüten modern insanlar haline gelmeleri isteği ve inancı demektir. Kadınlık mefkûresinin toplumsal alanda belirişi 1869 sonrası Osmanlı kadın yazını ile başladı. Nezihe Muhiddin kadınlık mefkûresini yetiştği ortamdaki kadınlardan almıştır. Öncelikle annesi, kadınlardaki yeteneğe önem veren kültürlü bir kadındı.⁴⁶ Ayrıca Nezihe Muhiddin aydın, toplumsal ve siyasal sorunları ve kadınlığın durumunu tartışan, idealleri olan kadınların bulunduğu bir ortamda yetişmiştir. Bu ortam Muhiddin'in yeniliklere açık, aktif ve atılgan niteliklerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Nezihe Muhiddin, uzun soluklu etkinlik yaşamının tohumlarının, kadınların bulunduğu bu ortamda atıldığının farkındadır.

Nezihe Muhiddin 1889'da, Zehra Hanım'ın ve savcı ve ceza hakimi olan Muhyiddin Bey'in⁴⁷ kızı olarak İstanbul'da Kandilli'de⁴⁸ doğdu. Kardeşi Faik

⁴⁶ Nezihe Muhiddin'in annesi erkek kardeşinin kızı olan Nakiye Hanım'ı yetenekli olduğu için evlat edinir ve onu yetiştirir. Nakiye hanım da daha sonra Nezihe Muhiddin'in yetişmesinde önemli bir rol üstlenir. Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 17.

⁴⁷ Taha Toros ile Görüşme. Muhyiddin Bey Musul İstinaf Mahkemesi (İlk mahkeme anlamına gelen Bidayet Mahkemesi'nden sonra, Temyiz'den önce gelen üst mahkeme) reisliği de yapmıştır. *Vakit*, 26 Haziran 1339/1923, no. 1989, s. 1.

⁴⁸ Ferit Ragıp Tuncor, “Kadın Romancılarımız: Nezihe Muhiddin Tepedelenliligi”, *Yeni Defne*, no. 171, Temmuz 1996, s. 30.

Muhiddin (Adam)⁴⁹ ile birlikte mahalle mektebine yazıldı ancak daha ilk gününde⁵⁰ mektebin durumunu ve eğitim düzeyini beğenmedi. Kısa bir süre sonra Nezihe Muhiddin ve kardeşi evde “hususî muallimlerden” ders almaya başladılar.⁵¹ Önce hukuk mezunu ve edebiyata düşkün bir genç olan Nebî Efendi’den Fars, Arap ve Türk dillerini, bu dillerin edebiyatını ve Divan edebiyatını öğrendi. Daha sonra, hukuk mezunlarından ve dinî eğitim yerine “daha asrî tedrisatı” tercih eden Ziver Bey’den ders aldı.⁵²

Edebiyat kültürünü ve sevgisini özel öğretmenleri dışında evde, edebiyatsever annesi ile kendisinden 15 yaş büyük olan dayızadesi Nakiye Hanım’dan aldı.⁵³ Annesi Zehra Hanım, Seraskeri ağası Hüseyin Paşa’nın torunu Ali Şevket Paşa’nın kızıdır⁵⁴ ve ulaşabildiğimiz bilgilere göre, hürriyetperver, aydın bir kadındı. Muhiddin, Abdülhamit’in baskı rejimi sırasında evde gençler Namık Kemal’in “Vatan ve Silistre” marşını söyledikleri zaman annesinin sevinç gözyaşları içinde onları alkışladığını aktarır.⁵⁵

⁴⁹ “Asabiye uzmanı Dr. Faik Muhiddin Adam İzmir’e yerleşti. Bugün, büyük bir olasılıkla, aileden geriye kimse kalmadığı için; İzmir’de, bu aileyi tanıyan, elinde Nezihe Muhiddin’in mektupları olan ancak bilgi vermek, görüşmek ve adını vermek istemeyen bir bayan kişinin bulunduğu bilgisi dışında aileden kimseye ulaşamadım. Taha Toros vasıtasıyla tanıdığım ve Nezihe Muhiddin’in uzaktan akrabası olan Mizyal Karaçam Şengil’den ise, kendisi de Nezihe Muhiddin üzerine çalışma yaptığını belirttiği için yararlanmam mümkün olmadı.

⁵⁰ Tuncor, *agv*. Tuncor Muhiddin ve kardeşinin gittiği okulu betimler. Ayrıca bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 29.

⁵¹ O zamanın kültürlü ailelerinin kız çocuklarının eğitimi için evde özel ders aldirmaları yaygın bir uygulamaydı.

⁵² Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 29. Nezihe Muhiddin bir süre devam ettiği Kumkapı’daki Sörlük Mektebi’nde Fransızcasını ilerletti (Tuncor, *agv*). Muhiddin Almanca ve Fransızca bilirdi. Taha Toros’a göre Muhiddin bir doktordan tabiiye dersleri almıştı.

⁵³ “Nakiye hanım bir mefkûreci olduğu kadar da bir edibe idi. Henüz okumak yazmak öğrenmeden evvel kulaktan bütün eski ve yeni ediplerin isimlerini ve meşhur eserlerinin ünvanlarını bellemiştim.” Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 17.

⁵⁴ Bkz. Serpil Çakır, “Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin”.

⁵⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 26.

Nezihe Muhiddin'i etkileyen ikinci önemli kadın, dayızadesi ve kardeşliği olan ve "ilk mürebbim" diye andığı Nakiye Hanım'dı. Muhiddin'in çocukluk yılları, o dönem aydınlarınca yoğun baskı dönemi olarak tanımlanan bir zaman dilimine, II. Abdülhamit yönetimine rastlar. Muhiddin, bu sıralarda genç bir kadın olan Nakiye Hanım'ı "hürriyet aşığı ve zulm ve istibdada karşı" nefret duyan "bir ihtilalci" olarak tanımlar. Nezihe Muhiddin'in "Kadınlığın mefkûresini onlardan öğrendim" dediği Nakiye Hanım ve eski Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın⁵⁶ hedefeleri {torunları} olan kadın arkadaşları, Azize, Refika ve Feride hanımlar evde günün siyasi ve sosyal sorunlarını, kadınlığın durumunu ve bunun nasıl değişebileceği üzerine tartışırlardı. Muhiddin daha sonraki yıllarda kadınlığın yükselmesi için yaptığı etkinliklerinde bu tartışmaların nüve oluşturduğunu anlatır.

Musahebelerinin, münakaşalarının en mühim ana hattı o zamanki kadınlığımızın mahrumiyeti, aciz ve cehaleti idi. Ben kadınlığın mefkuresini onlardan öğrendim ve bilahare fiil haline getirdiğim kadınlığa ait teşebbüslerin temelini, onların fikir nüveleri takviye etmiştir.⁵⁷

Nezihe Muhiddin'in daha sonraki yıllarda oluşturduğu kadınlık üzerine görüşlerinde, yazıları *Hanımlara Mahsus Gazete*'de "Zekiye" imzasıyla yayımlanan

⁵⁶ Şerif Mardin, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın, 1860'larda bütün devlet memurlarının edebi bilgilerini yükseltmeye ve ayrıca onları ülkenin temel kanunları ile ilgili bilgilerle techiz etmeye yönelik bir politika uygulamaya çalıştığını belirtir (bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 234) "Kıbrıslı hedefeleri" aydın bir aileden gelen eğitilmiş Osmanlı kadınlarıdır. Kıbrıslı Azize Hanım uluslararası kadın konferansına ilk katılan Türk kadınıdır: "Kıbrıslı Zade Azize Hanım Efendi ilk defa Avrupada Beynelmilel Kadın kongresinde Türk kadınlığını muvaffakiyetle temsil etmişti." (Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 21.)

⁵⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 18.

Nakiye Hanım'ın⁵⁸ fikirlerinden izler görülür. Bu fikirleri şöyle sıralayabiliriz; yoksul kadın ve çocukların himaye edilmesi, kadınların moda konusundaki ifrata varan aşırılıklarının eleştirisi, milli iktisadiyatı güçlendirmek için tasarrufu ve yerli malların kullanımının önerilmesi. Bu görüşlerde Fatma Aliye'nin etkisi açıktır. Nezihe Muhiddin yüksek öğrenim görmediği halde kendi kendini yetiştirmiş bir ictimaiyatçıdır.⁵⁹ Meşrutiyet'in ikinci yılında yayımlanmaya başlayan *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* Nezihe Muhiddin'in ictimaiyatçılığını ve toplumsal görüşlerini etkilemiştir. Muhiddin'in pozitivist ve biyolojik sosyolojiyi benimseyen *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nın⁶⁰ çizgisinden etkilendiğini öne sürmek mümkündür. Kitabında bu derginin yazarlarına atıf yapar.⁶¹

Mesleği - Mesleki Çalışmaları

Muhiddin böyle bir ortamda yetişmiş bir genç kadın olarak 26 yaşına geldiğinde (1909) yılında “harici hayata atılmak ve bir erkek gibi çalışmak” isteğiyle meslek hayatına muallim ve okul müdürü olarak başlar. Bu amaçla Maarif Nezareti'nin fen imtihanına girerek kazanır ve ulumu tabiiye dersleri vermek üzere kız idadisine atanır.

⁵⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 21.

⁵⁹ Devrin anlayışına göre ictimaiyat bugünkü sosyolojiden farklı olarak toplumsal sorunlar üzerine düşünmeyi de içerir. Nezihe Muhiddin kendisi için, “Ben daha ziyade içtimai mevzular üzerine düşünmeği tercih ediyordum” der. (Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 32.)

⁶⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul:Ülken yayınları, 1998, s. 161- 179. (Bundan sonra *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce*).

⁶¹ Meşrutiyet dönemindeki etkinliklerini anlatırken Nezihe Muhiddin, kadın muallimlerin bilgi/kültür düzeylerini yükseltmek için özel ders programları ve konferanslar düzenlediğini ve bunlar için Sâti Bey'i, Selim Sırrı (Tarcan) Bey'i davet ettiğini anlatır. Bunlar adı geçen derginin yazarlarıdır. (Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 55.)

*Vakit*⁶² gazetesinde yer alan ve kendisinin verdiğini tahmin ettiğim özgeçmişinde belirtildiği üzere⁶³ bu, ilk fenni muallimeliği imtihanıdır.⁶⁴ Muhiddin daha sonra okul müdürlüğü ve Maarif müfettişliği yapmıştır.

İmtihana hazırlanırken Nezihe Muhiddin, yeni kurulan İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne müdür tayin edilir. Sınavda da başarılı olur ve aynı zamanda Kız İdadisine fen bilimleri öğretmeni olarak tayin edilir. Kız İdadisi'nde ders veren Halide Edib'le, Muallim Nakiye Hanım'la ve bir mektebin müdürü olan Şükûfe Nihal'le tanışır. Daha sonraki yıllarda da Selçuk Hatun Sultanisi'ne müdür olarak atanacaktır.⁶⁵

Nezihe Muhiddin 1912 yılında ilk eşinden gelen Muhlis soyadını taşıyordu.⁶⁶ Daha sonra yeniden evlendiği halde baba soyadını taşımayı sürdürdü.

⁶² *Vakit*: İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. Filip Efendi tarafından İstanbul'da ilk yayımlandığı 1875 ile 1879 yılları arasında kadınlar için haftalık özel bir ek sayısını basında ilk kez veren gazetedir. Daha sonra 17 Kasım 1917'den itibaren Hakkı Tarık Us'un yönetimi altında yeniden yayına başladı. Ahmet Emin Yalman'ın başyazar olduğu gazetenin yazı kurulunda Asım Us, Ahmet Şükrü Esmer, Ali Ekrem Bolayır, Selim Ragıp Emeç, Reşat Nuri Güntekin, Halil Lütfü Dördüncü de bulunuyordu. Ruşen Eşref (Ünaydın), Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya Gökalp ve Halide Edib gibi yazarların yazıları zaman zaman gazetede yer alırdı.

⁶³ "Kadınlar Halk Fırkası Faaliyette", *Vakit*, no. 1989, 26 Haziran 1339 {1923}, s. 1.

⁶⁴ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 34.

⁶⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 56

⁶⁶ Nezihe Muhiddin'in iki kez evlendiği söylenmektedir. Taha Toros, Nezihe Muhiddin'in 20 yaşlarında, Muhlis Bey'le kısa süren bir evlilik yaptığını anlattı. (Taha Toros ile Görüşme) Nezihe Muhiddin'in 1912 yılındaki Hitabe'sinde Muhlis soyadını taşıması dışında bu konuda bir bilgiye ulaşamadım. 1914 yılından sonra ikinci kez evlendiği halde, bir daha hiç değiştirmemek üzere babasından aldığı Muhiddin soyadını taşımaya başlar. Bundan ötürü 1913 yılı sonlarında ilk eşinden boşandığı tahminini yürütebiliriz. Daha sonra Tepedelenligil ailesinden Memduh Bey'le evlenir ve Malik adında bir erkek çocuğu olur. Oğlu Malik Tepedelenligil bugün hayatta değil. Eşi Memduh Tepedelenligil Belediye Şirketler Komiserliği yapmıştır. Taha Toros'a göre Muhiddin'in mutlu ve uyumlu bir evliliği yoktu. Nezihe Muhiddin'in özel yaşamına ilişkin tüm bilgiler Taha Toros ile Görüşme'ye dayanıyor.

Yazarlığı

Nezihe Muhiddin'in ilk romanı olan *Şebab-ı Tebah*'ı 1911 yılında İstanbul'da yayımlandı. Tuncor'a göre yirmi romanı vardır ve bunların hepsi gazete ve dergilerde tefrike edilmiştir. Öyküleri, sahneye konmuş piyesleri, operetleri ve filme alınmış senaryoları vardır. Bu eserlerinin çoğunu köşesine çekilmeye zorlandığı 1927 yılından sonra yazdı.⁶⁷

Edebiyat alanında Halide Edib, Süleyman Nazif⁶⁸ ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan etkilendi. Süleyman Nazif'in, Muhiddin'in bir öyküsünün altına düştüğü yüreklendirici nottan Nezihe Muhiddin şükranla söz eder.⁶⁹ *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*'nda yazmak üzere Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın kendisini desteklediğini belirtir.⁷⁰ Hoyi ile röportajında en çok hangi yazarları beğendiği sorusunu Reşat Nuri, Sadri Ethem, Mahmut Yesari, Selami İzzet, Valâ Nurettin, Peyami Safa isimlerini sayarak yanıtlar.⁷¹

Muhiddin'in yazarlığı da siyasi kişiliğinin uğradığı saldırıların sonucu unutturulmuştur. Neriman Malkoç *Yeni İstanbul* gazetesinde "Kadın Ediplerimizle Röportajlar" başlıklı on altı gün yayımlanan ve devrin tüm kadın yazarları üzerine hazırladığı yazı dizisinde Nezihe Muhiddin'den söz etmez. Ondan daha önemsiz olan

⁶⁷ Nezihe Muhiddin'in basılı eserlerinin listesi Ek -1 bölümünde yer alıyor.

⁶⁸ Şair Nigar, Salı günleri evinde çay toplantıları yapardı ve buraya Süleyman Nazif de katılırdı. Nezihe Muhiddin'in yazarı bu toplantılarda tanıdığı belirtiliyor. (*Taha Toros ile Görüşme*)

⁶⁹ Nezihe Muhiddin, "Süleyman Nazif Bey'den Birkaç Hatıra", *Kadın Yolu*, no. 26, 15 Kanun-i Sani 1927, s. 3.

⁷⁰ İbrahim Hoyi, "Nezihe Muhittin Yeni Eserlerini Neşretmeden Öleceğinden Korkuyor", *Son Posta*, 15 Ekim 1941.

⁷¹ İbrahim Hoyi, agy.

yazarları da içeren dizide Nezihe Muhiddin'in bulunmaması, onun toplumun belleğinden çıkarılışının bir örneği gibidir.

1930'dan Sonraki Yaşamı ve Ölümü

Nezihe Muhiddin, 1909 yılından 1930'a dek yoğun bir tempoda yürüttüğü etkinliklerine ara vermedi, ancak 1930'lardan sonra "köşesine çekilmeye" zorlandı ve yalnızca edebi eserler vererek ve bunlarla geçinerek geri kalan yaşamını geçirdi. Nezihe Muhiddin her ayın ilk cuma günü evinde toplantı yapardı. Bu toplantılara Şükûfe Nihal, Hamiyet Hulusi, Semiha Rauf, Samiye Bilhan, Yaşar Nezihe ve çok yaşlı olduğu için ender olarak Fatma Aliye katılırdı. Fatma Aliye'nin Nezihe Muhiddin'in yaşamında özel bir yeri vardı. Nezihe Muhiddin sürekli olarak onu ziyarete giderdi. Taha Toros da 1932-1937 yılları arasında Nezihe Muhiddin'in evindeki toplantılara katılmıştı. Toros'dan, Muhiddin'in fazla konuşmadığını, küskün olduğunu ve eşiyle arasının hiç bir zaman iyi olmadığını öğreniyoruz.

Nezihe Muhiddin, 10 Şubat 1958 günü İstanbul'da⁷² yalnız ve unutulmuş bir durumda bir akıl hastanesinde vefat etmiştir.⁷³ Cenazesi 12 Şubat günü Şişli Camiinden kaldırılıp törenle Zincirlikuyu Mezarlığına gömülmüştür. Törende eşi ve dosları bulunmuştur. Ölümünden sonra İffet Halim Oruz *Kadın Gazetesi*'nde⁷⁴ Nezihe Muhittin üzerine yazdığı yazıda, cenazesine Türk Kadınlar Birliği Genel Merkezi imzalı bir çelenk gönderildiğini ve bu dernekten başka katılan olmadığını belirtir. Oruz

⁷² "Romancı Nezihe Muhittin Araz Dün Vefat Etti", Cumhuriyet, 12 Şubat 1958, no. 12052, s. 1. Haberde, yeni nesillerin Muhiddin'in soyadını dahi bilmediğini gösterir biçimde Nezihe Araz ile karıştırılarak, Nezihe Muhiddin'in soyadı yanlışlıkla "Araz" olarak yazılmıştır.

⁷³ Muhiddin'in bu trajik sonu o dönemin ünlü yazarlarından Şükûfe Nihal'in ölümüne benzer.

⁷⁴ İffet Halim Oruz, "Nezihe Muhittin", *Kadın Gazetesi*, no. 493, 15 Şubat 1958, s. 1, 5.

ayrıca Ankara Radyosu'nda 25 Şubat 1958 günü Nezihe Muhiddin için bir konuşma yaptı.⁷⁵ Bu yayınlar dışında, ölümüyle 1980'ler arasındaki zaman diliminde Muhiddin hakkında başka bir yazı ya da inceleme yayımlanmadı.

II. “EDİBE-İ ŞEHİRE”: NEZİHE MUHİDDİN 1912-1923

i) Toplumsal Arkaplan: Osmanlı “Hareket-i Nisvan”ına Genel Bir Bakış (1869-1923)

Nezihe Muhiddin'in 1912 ile 1923 yılları arasındaki etkinliklerini ve düşüncelerini inceleyeceğim bu bölümde, Muhiddin'in görüşlerine yön vermiş olan, o günkü deyimle, Osmanlı hareket-i nisvanının {kadın hareketinin} temel özelliklerini özetleyeceğim. 1869'da Osmanlı toplumunun yayın hayatında beliren, kadın mektupları ve yazılarıyla başlayan hareketlilik 1895 ile 1909 yılları arasında yayımlanan *Hanımlara Mahsus Gazete*⁷⁶ ile en üst düzeye ulaştı. Osmanlı kadın hayatında “kadınlık” kavramının toplumsal ve analitik bir kategori olarak belirmesi Osmanlı Kadın hareketinin en önemli niteliğidir. Fatma Aliye, Emine Semiye gibi kadınlık üzerine düşünen ve çözümlemeler yapan düşünürlerin ortaya çıkardığı kadınlık kavramı benzer sorunları yaşayan ve ortak bir toplumsal konumu paylaşan toplumsal bir zümreyi betimliyordu. Kadınlığın, onu oluşturan unsurların ve içinde doğduğu koşulların tanımı, kadınların yaşadığı sorunların da tanımını getirdi. Sorunlar tanımlandığında ise ortaya analizler ve çözüm önerileri çıktı. “Kadınlık” bu sorunları paylaşan kadınlarca benimsenen “biz kadınlar” söyleminde belirdi. Artık kadın yazılarında “kadınlık âlemi”,

⁷⁵ *Kadın Gazetesi*, no. 495, 1 Mart 1958, s. 4.

⁷⁶ *Hanımlara Mahsus Gazete* üzerine ayrıntılı, analitik bir inceleme bugüne değin yapılmamıştır.

“nisvan- İslam”, “tarih-i nisvanımız” terimleri çokça kullanılır oldu. Kadınların yaşadığı sorunların anlaşılması, bilinç düzeyine çıkarılması ve kadınların çözüm önerileriyle birlikte arzuları, ne olmak istedikleri, nasıl olmak istedikleri “kadınlık mefkûresi”ni oluşturdu. Kadınlık mefkûresine düşünsel olarak katılan ve yaşama geçirmeye çalışan kadınlar Osmanlı hareket-i nisvanının hareketli unsurları haline geldi.

Osmanlı kadınlarının 1869 ile 1909 yılları arasındaki dönemde, dergilerde ve günlük basında en çok dile getirdikleri sorunlar ilk olarak, aile yaşamında İslami yasalarla meşrulaştırılan eşitsizlikler, talak {İslami usulde boşanma} ve erkek çokeşliliğidir (poligami). İkincisi, kadınların dış yaşama katılmalarını engelleyen adet ve gelenekler; giyimleri, sokağa çıkmaları üzerinde ulemanın ve devletin baskı ve denetimleri, eğitim görmelerinin, çalışma yaşamına katılmalarının engellenmesidir.

Osmanlı kadınlarının en temel arzusu modernleşme sürecinin başladığı Osmanlı toplumunda kendilerinden 4-5 kuşak önceki öncü erkeklerin açtığı “terakki” yoluna dahil olmak, “yeni insan” kavramı içine, “hürriyet-i şahsiyelerini” {kişisel özgürlüklerini- benliklerini} geri almış olarak⁷⁷ katılmaktı. Bunu başarmak için kadınlığın “tenviri” {aydınlanması} ve “terakki ve tekamülü” {ilerleme ve gelişmesi} gerekiyordu. Aydınlanan kadınlar haklarına ve kimliklerine sahip çıkacaklardı. Kadınlar sivil yaşamda, matbuatta, yeni yeni oluşmaya başlayan kamu yaşamında, siyasal ve düşünsel yaşamda “varolmak” istiyorlardı. Buna engel olan tüm âdet ve yasaları, “muhihi muzayyıkın” {baskı yapan çevrelerin} “giran taassubu” {ağır/katı bağnazlığı} olarak niteleyerek, bunların değişmesini talep ettiler. İslamcı düşünür Emine Semiye bu görüşleri saldırgan bir ifadeyle aktarır. Erkeklerin, baskıcı çevreleri kadınlara tehdit

⁷⁷ “Kadınlığın hürriyet-i şahsiyesini istirdad {geri almak}” deyimini Fatma Aliye ve Emine Semiye’nin yazılarında sık kullanılır. Her iki yazar da, İslamcı görüşlerine uygun olarak, kadınlığın İslamiyetin ilk evrelerinde yüksek mevki olduğunu, ancak Abbasiler devrinden sonra bazı âdetlerin değişmesiyle kadınlığın durumunun gerilediğini savunurlar.

unsuru olarak kullanarak ya da iltifatlarla kadınları uyutarak kadınlığın uyanmasına, dirilmesine engel olma çabaları boşunadır. “Kadınlığı unutan” kadınların yerini erkeklere “siz gafiller” diyen kadın kuşakları almıştır:

Lakin hürriyet-i şahsiyesini istirdad {geri almak} için bütün sükun ve saadetini fedadan çekinmeyen nisvan-ı müemedine... bazen nevazişkâr {iltifat eden} ninnilerle bizi uyutmağa çalışan ey gafil ricalimiz! {erkeklerimiz}... Aldanıyorsunuz... Belki bugünkü valideler - dest-i tefekkürünüzde {düşüncenizde} böyle uyuşuk ... bihaber kalabilir! Belki bir kısmı da bu nevmi nevşin nevazişine {iltifatların uyuşukluğuna} mağluben kadınlığı unutarak oyalanabilirler!.. - Fakat şemai {Kuran’a ait} medeniyet etrafına toplanan hanım kızlar- önlerine açılmış sahaif - ulum ve fûnunla tenevvür {ilim ve fenle aydınlandıkça} eyledikçe insaniyete masdar {kaynak} olan kadınlığa geçirilmiş bu giran taassubu artık çıkarmak ihtiyacını elbet his edeceklerdir!’ diye bağırıyorlar ⁷⁸

Osmanlı kadın yazınında kadınlar, aile yaşamındaki eşitsizliklerin kaldırılması, sivil yaşama katılma, toplumdaki eşitsiz konumlarının değişmesi, topluma yararlı bireyler olma yani “insan” olma isteklerini dile getirdiler. Dönüşüm dönemlerinin değişen güç dengeleri, kadınlara güç alanı içinde yer edinme olanağı sağlıyordu. Osmanlı kadınları dönüşümlerin açtığı yeni alanlardan ve gücün yeniden yerleşmesi sırasında doğan boşluktan yararlanarak kadınların güç alanında yerlerini edinmeleri için uğraş verdiler. Nezihe Muhiddin, bu mücadelelerin bir tanığı olarak, etkin olduğu

⁷⁸ Halil Hamid, *İslamiyetde Feminizm Yahut Alem-i Nisvanda Musavat-ı Tamme*, Merkez Tevzii Bab-ı Ali Caddesinde Kitabcı Tahir Efendinin kütüphanesidir, Kiteum Matbaası t. y, s. 6.

dönemlerde bu çizgiyi sürdürdü. Osmanlı kadın hareketi, erkeklerin yazınında “kadınlık cereyanı” olarak adlandırılmıştır.

“Biz kadınlar da...”

Osmanlı kadınlarının ailedeki ve sivil yaşamdaki eşitsiz konumlarına karşı kadın haklarını savunmaları, toplumda varolmak ve sivil yaşama katılmak talepleriyle basında ve toplumun gündeminde ilk belirişleri, Serpil Çakır’a göre 28 Haziran 1869 tarihinde *Terakki* gazetesinin ek olarak yayımladığı *Terakki-i Muhaderat*’a gönderdikleri imzasız mektuplarıyla olmuştur. Daha sonra (1875-1895) yayımlanan kadın dergilerinde, imzasız mektuplar ilk isimlerin kullanıldığı yazılara dönüşür.⁷⁹ 1895-1908 yılları arasında ise Osmanlı “münevver” kadınlığının düşünsel birikiminin en önemli göstergesi olan *Hanımlara Mahsus Gazete* yayımlanır ve burada kadınlar kendilerini kimlikleriyle⁸⁰ ifade ederler.

Yine de kadınların toplumsal alanda ve basında ilk belirişlerinin Osmanlı toplumunda sivil yaşamın yeni yeni ortaya çıktığı ve matbaayla, gazetelerle, yayınlarla daha geniş halk kitleleri arasında yaygınlaşmaya başladığı dönemin hemen sonrasında gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Şinasi ile başlayan Namık Kemal ve Ahmed Midhat vd. ile süren modern düşünce geleneği çok geçmeden Osmanlı “münevver hanımları” arasında yaygınlaşmış ve “asri” insan olma isteği üst tabaka, aristokrat sınıfın kadınlarının; yönetici sınıfa ve güce çok yakın yerde duran ve bu nedenle de iyi eğitilmiş Osmanlı kadınlarının da talebi haline gelmiştir. Osmanlı kadınlarına göre kadınlığın

⁷⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 22-42.

⁸⁰ O dönemde soyadı kanunu kabul edilmediği için kadınların ilk isimlerinin yanına babalarının ya da eşlerinin adı gelirdi.

“asri” olabilmesi için yalnızca münevver kadınların değil, tüm kadınlığın toplum tarafından “insan” addedilmesi, sivil yaşama katılmalarını önleyen âdetlerin, bazı ananelerin {gelenek} ve İslam hukukundaki kadının ailedeki yerini belirleyen kısıtlayıcı hükümlerin değişmesi gerekmektedir. Osmanlı “hareket-i nisvani”nın en önemli düşünürü olan Fatma Aliye, İslamcı görüşlerine uygun olarak *Malumat* gazetesinde Esat Efendi ile “taaddüd-i zevcat” üzerine tartışırken “Şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle dahi yazmıyorum. Zira mesail-i insaniyetde acizelerince {bana göre} kadın erkek farkı olamaz. Hepsi insandır”⁸¹ diyerek insan olarak kadın ve erkek arasında hiçbir fark olmadığını vurgular ve kadın-insan tartışmasını daha üst bir düzeyden yüksek bir tonla başlatır.

Eşitlik düşüncesinin bu dönem kadın yazınının en önemli temasını oluşturması bu nedenledir. “Musavat-ı tamme” {tam eşitlik} gerek dönemin erkek yazınında, gerekse Emine Semiye gibi feminist düşünürlerin yazılarında⁸² sık sık işlenen bir konudur⁸³. Feminizm, o günün deyimiyle “kadınlık mefkûresi” üst tabaka ve eğitilmiş kadınların ideali ve savunma alanıdır. Ama eğitilmiş ve üst sınıftan oluşları, kendileri dışındaki - genellikle alt sınıf ya da eğitilmemiş - kadınların durumunu görmeye ve anlamaya, kadınlığın “içinde bulunduğu içler acısı hali” kavramalarına, bu durumu değiştirecek “çareleri” düşünmelerine engel olmaz. II. Meşrutiyet döneminde

⁸¹ Mübeccel Kızıltan, “Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım”, *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları Fahir İz Armağanı I*, c. XIV {1990 {bs.1991}}, s. 302. (Bundan sonra “Öncü Bir Kadın Yazar”).

⁸² Emine Semiye, Halil Hamit’in sorusuna karşılık *Musavat-ı Tamme* için yazdığı mektupta “Evet efendim, tab’an {tabiat ta} kadınla erkek dimağı arasında hiçbir fark yoktur. Bence bu cümle ile ‘kadın ile erkek arasında hiçbir fark yoktur’ demek birdir” der. Bkz. *Musavver Kadın*, no. 5, 9 Mayıs 1327 {1911}, s. 10.

⁸³ Zafer Toprak, “80. Yıldönümünde ‘Hürriyetin İlanı’ (1908) ve ‘Rehber-i İttihad’”, *Toplum ve Bilim*, no. 42, Yaz 1988, s. 157.

kurdıkları bazı yardımsever dernekler aracılığıyla bu fikirlerini uygulamaya çalışırlar.⁸⁴ Ancak bu çareler çoğu zaman dönemin siyasalarına ve insan anlayışına uygun düşer. Cariyelik kurumunun ve köleliğin henüz kaldırılmadığı yıllarda Fatma Aliye'nin, cariyeliği neredeyse adil bir kurum olarak savunması bu nedenledir. Yapılan araştırmalarda yardım derneklerinin, kadınların sivil yaşama katılmaları için önemli bir araç olduğu öne sürülmüştür.⁸⁵ Osmanlı kadınları “kadınlık” bilinciyle, kendileri için bir sosyal konum, bir duruş ve varoluş, bir değişim talep ederlerken “biz kadınlar”, “kadınlık âlemimiz” demeye başlarlar. Alt sınıf kadınları için yardım ve “tesanüd” {dayanışma} çabaları yani yardımsever derneklerdeki çalışmaları, onların sivil alana ulaşmaları için önemli bir araçtır.

Sivil yaşama katılmanın öteki önemli aracı “bir kadın” olarak “matbuatta” varolmaktır. Buradaki ölçü, toplumsal kabulün göstergesi olabilecek olan erkeklerin yazdığı matbuattır. Kadın dergilerinin yayımlanması, kadınların “birliği” ve “tenviri” {aydınlanması} bakımından önemlidir; ancak “kadınlık” için daha önemli olan, toplumsal alanın ve yeni yeni oluşmaya başlayan kamu alanının içinde varolmaktır. Fatma Aliye'nin, Şair Nigar'ın ölümünden sonra yazdığı yazıda⁸⁶ bu düşünceyi “okumak” mümkündür. Fatma Aliye, dönemin ilk kadın “şairesi” olan Makbule Leman'ın kadınlık âlemini en karanlık devrelerinde bir yıldız gibi aydınlatmasını,

⁸⁴ 1908'e dek kadın derneklerinin kurulup kurulmadığı bilinmiyor. 1908'den sonra kurulan dernekler üzerine tam listeye ve yeterli bilgilere ulaşabileceğimiz ayrıntılı bir araştırma yoktur. 1908'den sonra kurulan yardım amaçlı kadın derneklerini elimizdeki bilgilere göre şöyle sayabiliriz: Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti, İstihlak-i Milli Cemiyeti, Şehit Ailelerine Yardım Birliği. (Kaynak: Aynur Demirdirek, age, s. 57 ve Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 82-92.)

⁸⁵ Adele Lindenmeyr, “Public Life, Private Virtues: Women in Russian Charity, 1762-1914”, *Signs*, vol. 18, no. 3, Spring 1993.

⁸⁶ Fatma Aliye, “Efsus”, *Atı*, 6 Nisan 1334 {1918}, s. 2.

“merdane bir kalem ile bedialar” göstermesini, erkek muhitin kabullenmek istemediğini anlatır:

Devr-i inhitatımız {düşüş} anlarından olarak alem-i nisvanımız bir ataletle düşürülmüş, zulmet-i cehaletle sarılmış iken devri intibahımızdan sonra kadınlık âlemimizin leyal-i muzlimesinde {karanlık gecelerinde} sanki bir yıldız belirdi. Ziyasıyla karanlığı tenvire {aydınlatmaya} çalışıyordu. Bu Makbule Leman idi. Tercüman-ı Hakikat sayfelerinde görülen asariyle {yazdıklarıyla} alem-i matbuatın bedr-i tamı {dolunayı} oldu. Kavaidi {kuralları} sağlam bir tayi tahrir {yazı}, bedii ve fasih {doğru} bir ifade, merdane bir kalem ile bedialar {görülmedik güzellikler} gösteriyordu.⁸⁷

Kadınlık âleminin karanlık devrelerini bir yıldız (Makbule Leman) “tenvire” çalışırken Nigar Hanım’ın ortaya çıkışını Fatma Aliye “bir bülbül terane-i latifi o muhit halkını sabahın nurlarına, şemsin ziyalarına davet ediyordu” diyerek kutlar. “Bu iki büyük kadının yüzlerini görmeden evvel ben onları sevdim” der. Daha sonra kendisi de “Alem-i matbuata” dahil olur; üç kadın tanışır ve “ne hased, ne rekabet, ne kıskançlık” aralarındaki sevgiye nüfuz eder. Fatma Aliye, “En büyük lezzet aldığım şeylerden biri âlem-i matbuatta yekdiğerimizi sena {övmek} ve takdir etmektir” der. Fatma Aliye, “Nigar... şiirimizde âlem-i nisvaniyetin bir numune-i intibahı, bir eser-i terakkisi, bir heykel-i iktidarıdır (abç.)” der. Şair Nigar’ın arkasından “lakin ben bir

⁸⁷ Fatma Aliye, agy. Yazar, Şair Nigar’ın “Efsus” başlıklı şiirinin dizelerini aktarır:

Feryad ki feryadıma imdad edecek yok
Efsus ki gamdan beni azad edecek yok
Tesir-i muhabbetle yıkılmış güzel ama
Virane deli bir daha abad edecek yok.

muhabbeye {sevgili} ağlamaktan başka bir meslekdaşa, benden kıdemli olan bir âlem-i matbuat arkadaşına ağlıyorum” der ve Şair Nigar’ın en güzel şiirlerinden biri olan ve yazısına başlık yaptığı “Efsus”u okuruna iletir.

Bu üç kadının, dönemin erkek-egemen ortamında ortaya çıkışları, kendilerini savunuşları, varoluş iddiaları ve âlem-i matbuatta birbirleriyle dayanışmaları, burada kadınlığa ilişkin bir gücün oluşturulması, böylece bir kadınlık âleminin yaratılması daha sonraki kuşaklara kalacak olan dayanışma tutumunun belirişi açısından, yani kadın tarihi açısından çok büyük önem taşır. Şiirle başlayan beliriş, kadınların toplumsal alanda güce talip olmaları ve toplumsal kabul için düşünce alanına girmeleriyle, deneme ve makale yazılarıyla devam eder. Şair Nigar ve Fatma Aliye’nin kuşağında; Emine Semiye’nin yazılarında çok daha belirgin olan “kadınlığın”, “âlem-i nisvanın” yüzyılların baskılarıyla kaybettirilmiş gururunu ve cahil bırakılarak değersizleştirilmiş kadınlığın “hürriyet-i şahsiyesini” geri almak için tüm kadınlığın tenviri {aydınlanması} gerektiği düşüncesi belirginleşir. Bu düşünce çizgisi, üç temel çözüm üretir; kimliğin ve hürriyetin geri kazanılması için toplumsal/sivil alana çıkış, ailedeki ve sivil yaşamdaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması ve maarif (kadınların eğitimi). Osmanlı kadın yazını bu üç tema çevresindeki görüşlerin ve taleplerin dile getirildiği bir alandır. Fatma Aliye ve Emine Semiye, Osmanlı kadınlarına öncelikle kadınlık gururunu geri kazandırmak, “süfliyetten” {değersizleştirilmeden} kurtarmak için, İslamcı görüşlerine uygun olarak İslamiyetin tarihinde “tarih-i nisvanımızın büyük kadınlarını” araştırarak ortaya çıkarmak ve toplumsal alana tanıtmak isterler. Fatma Aliye *Namdar-ı Zenan-ı İslamiyyan* adlı eseriyle geçmişte önemli rol oynamış Osmanlı-İslam kadın kişiliklerin tarihini⁸⁸ -yani dönemin ilk tarih-i nisvanını {kadın tarihini} - yazarak İslam

⁸⁸ Bkz. Mübeccel Kızıltan, “Öncü Bir Kadın Yazar”, s. 303.

kadınlarının tarihteki başarılarını gününe taşır. Emine Semiye de *Musavat-ı Tamme*'de "Mazinin, hususiyle mazimizin {kadınların geçmişinin} birer sönmez yıldızı olan meşhur bir kaç ismi okurken kadın olduğum ve bahusus İslam bulunduğum için göğsümün ifiharla şiştiğini hissettim" diyerek kadın tarihini yaratan Osmanlı kadınlarının kendisine güç verdiğini belirtir. Daha sonra Halide Edib de bu tutumu "Büyük Kadınlar" yazı dizisiyle⁸⁹ sürdürerek döneminin kadınlara büyüklük hissini taşır. Yalnız bir farkla; bu "büyük tarih-i aile arasında" tanıttığı kadın kişiliklerin "ekseriyeti Türk" değildir ve Edib'e göre bu bir sorun yaratmamalıdır.

Kadınlığın değersizleştirilmesine karşı ideolojik mücadelede, kadınlık mefkûresi açısından Fatma Aliye'den daha keskin bir çizgiyi tutan Emine Semiye, Osmanlı kadınlarının toplumun en yüksek mevkilerinde bulunduğunu ve insaniyet hazinesine sahip olduklarını ileri sürerek kadınlara kadınlık gururunu aşlamak ister. Hatta Emine Semiye eşitlik kavramını kadınların üstünlüğü teziyle aşıyor gibidir:

Cemiyet-i beşeriyenin kısm-ı azamını {en büyük, ulu} teşkil eden kadınların terakki ve tekamülünü düşünen akvamı {kavimleri} bugün milel-i mütemeddinenin {uygar ulusların} en yüksek mevkilerinde bulunmaktadırlar. Zira ruhu ailenin kadını, mehdi {doğru yolu tutmuş} insaniyetin kadını, hazine-i feyz-i insaniyet hep kadındır!⁹⁰

Emine Semiye zaman zaman, kadınları aşağılayan erkekleri küçümser, onlarla alay eder. Erkeklerin kadınları "nevazişkâr {iltifatlar} ninnilerle kadınları uyutma"

⁸⁹ Halide Edib, "Büyük Kadınlar", *Bilgi Yurdu Işığı*, no. 6, 15 Eylül 1333 {1917} s. 81-83.

⁹⁰ "Musavat-ı Tammemiz İçin", *Musavver Kadın*, no. 5, 9 Mayıs 1327 {1911}, s. 10.

çabalarının sonuç vermeyeceğini belirtir. Emine Semiye kadınlığın değersizleştirilmekten kurtulması için kadınla erkek arasında zeka bakımından fark olmadığını, hatta “fazla olarak kadınların zekası yüksek, maneviyatı rakik ve şeffaf bir şefkatle mücella {parlatılmış}” olduğunu söyler.⁹¹

İkinci olarak, Osmanlı kadınları ailedeki eşitsiz durumlarının değiştirilmesi, İslam hukukunun talak, poligami gibi kadını kısıtlayan hükümlerinin ve sokağa çıkmalarını, “hayat-ı medeniyeye” {dış yaşama} katılmalarını engelleyen âdetlerin kaldırılması için mücadele ettiler. Medeni⁹² yaşama, yani kent yaşamına katılma, onlar için “matbuat” a, yani dönemin yazın ve düşünce dünyasına, “harici hayata”, toplumsal alanlarda yaşama ve çalışma hayatına, hatta siyasete⁹³ katılmadır. Fatma Aliye kadınların gerektiğinde çalışabilir durumda olmak üzere eğitilmelerini ister. Bu durum, kadınların dul, parasız, barınaksız kaldıkları durumlardır. Burada ananat {gelenekler} ve âdet arasındaki Fatma Aliye ve Emine Semiye’nin İslamcılığından gelen ayırdedışı ve ikiliği açıklamak gerekiyor. Fatma Aliye ve Emine Semiye için kadınlığın o günkü durumunun kaynağı İslamiyette değil, İslamiyeti benimseyen - özellikle Abbasilerden sonraki - toplumların gerileyerek yozlaşmasında, kadına verilen değeri unutmalarındadır. İslami yaşamın bazı âdetlerle bozulduğuna inanan bu düşünürler, geleneklerin kadınlıkla ilgili eleştirisi noktasında duraklayıp bazen birbirine ters düşen tezleri savunurlar. Ananatın tümüyle reddi, İslamiyetin kültürünün tümüyle reddi olacağı için bundan kaçınıp, geleneği âdet düzeyine indirgemeyi seçerler. Bu durumda kadınlar yararına bazı âdetleri benimseyip bazılarını dışlamaları mümkün olur. Bu

⁹¹ Halil Hamit, age içinde, s. 2.

⁹² Medeni sözcüğü Türkçeye Arapçadaki medine (kent) sözcüğünden gelmiştir.

⁹³ Kadınların siyasete açık katılımları talebi II. Meşrutiyet sonrasında daha belirginleşir. Emine Semiye “Hayat-ı İctimaiyede Kadın Mevkii” (İnci, no. 10, 1 Teşrin-i Sani 1335 {1919}) başlıklı makalesinde tarihteki siyaset yapmış kadınlardan örnek vererek kadınları cesaretlendirir.

ikiliği daha sonra Nezihe Muhiddin de yaşayacaktır. İslamiyetin kadınlara ilişkin görüşlerini reddederken Namık Kemal'in ve Ahmed Midhat'ın İslamiyete dayalı hürriyetçiliğini benimsemesinde, İslam ailesinin geleneksel yaşayışını Beyoğlu'ndaki yaşama yeğ tutmasında⁹⁴ bu ikilik ortaya çıkar.

Osmanlı kadınları üçüncü olarak toplumda yer edinmeleri için zorunlu gördükleri eğitimin yaygınlaşması ve serbestleşmesi için mücadele ettiler.

Böylece Osmanlı kadınlarının “kadınlık mefkûresi” oluşur. Osmanlı feminizminin en önemli iki düşünürü Fatma Aliye ve kardeşi Emine Semiye'dir. Ara vermeden 613 sayı yayımlanan⁹⁵ *Hanımlara Mahsus Gazete* dönemin kadınların düşüncelerini yansıtan ve yönlendiren en önemli kadın gazetesidir. Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de “Muallime-i Fazailpenahımız {faziletlerin koruyucusu} Üstad-ı Muhterememiz, İsmetli Fatma Aliye Hanımefendi Hazretleri” olarak anılır ve yazdığı yazılar “makale-i hakimaneleri {filozofça yazılmış makaleler}” olarak değerlendirilir.⁹⁶ İsviçre'deki eğitimi sonucu alana daha geç giren, değeri geç anlaşılan ve ablası Fatma Aliye kadar karizmatik olmayan Emine Semiye'nin, Halil Hamit'in *Musavat-ı Tamme* adlı kitabında yayınlanan mektubu için *Musavver Kadın* dergisinde şu satırlar yer alır:

... muhterem edibemizin.... büyüklüğünü takdir etmeyen bir ferd tasavvur edemem. Yazdıkları yazılarının bir hakikat, boyun eğmez satırları bizim için

⁹⁴ Nezihe Muhiddin, “İstanbul ve Beyoğlu'ndan İki Levha”, *Kadın Yolu*, no. 7, 27 Ağustos 1341 {1925}, s. 2-3.

⁹⁵ 200. sayıya kadar haftada iki kez yayımlanır.

⁹⁶ Bkz. *Hanımlara Mahsus Gazete*, no. 204, 11 Mart 1315 {1899} ve takip eden sayıları.

birer zikıymet {değerli} incidir. Belki inciden de değerlidir. Bu söylediklerime eserleri şahiddir..⁹⁷

Osmanlı dönemi kadın yazıları (1869-1908), 1908 Devrimi'nin getirdiği liberal ve çoğulcu ortamda⁹⁸ büyük bir hızla ortaya çıkan çok sayıda kadın dergisinin öncülüdür ve kadın bilinci olan yeni kadın kuşağının yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Kadın dergilerinin çoğunun erkek inisiyatifi ile yayımlanmasının bir nedeni, kadınlar itici güç olsa da, toplumsal araçlara ve güce erkeklerin ulaşabilir olması, diğer nedeni de erkeklerin de yeni kadın istemleridir. Avrupa'da tahsil görmüş Osmanlı erkeklerinin ülkelerine dönüp eski adetlere göre yetiştirilmiş kadınlarla evlendiklerinde mutlu olamamaları, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'nden sonra yazında en çok işlenen temalarından biridir. Ahmed Midhat da bu sorunu *Peder Olmak Sanatı*'nda dile getirir:

Gençler ağılebiyetle {daha çok} mekâtib-i âliyede tahsil etmişlerdir. İlimlere, lisanlara vâkıf olmuşlardır. Bir zamanın ham halat kızları gibi mahlûklarla yaşıyamazlar. Bâzıları ecnebi kızlarını alıyorlar ki buna gönlümüz rûzı olmamakla beraber mâzuriyetlerini dahi inkâr edemeyiz”⁹⁹

⁹⁷ “Musavat-ı Tammemiz İçin”, *Musavver Kadın*, no. 5, 9 Mayıs 1327 {1911}, s. 10.

⁹⁸ Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 3. (Bundan sonra *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*)

⁹⁹ Bkz. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s. 208.

“Biz ki Osmanlıyız...”

Osmanlı feminizmine karakterini veren dönem 1869-1908 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönem Batılılaşmanın Osmanlı toplumunda erkek düşünürler ve köşe yazarlarınca yoğun bir biçimde tartışıldığı, İslam ve Batı medeniyetleri arasında eleyici seçimin ve karşılaştırmaların yapıldığı bir dönemdir. Kadın yazınına da bu teorik sorunlar yansır. Kadınlar sorunlarını dillendirirken, taleplerinin tartışmanın en can alıcı noktasına değdiğini hissetmeleri kaçınılmazdır. Kadınların baskıcı “muhitin” katı taasubundan kurtulma ve kişisel özgürlüğe kavuşma talepleri, modernleşme sorunsalının en kritik noktasında durur. Osmanlı kadınları bu ikilemi derinden yaşadıkları halde taleplerini açıklamaktan ve durumlarını değiştirmek için uğraş vermekten, yani “kadınlık mefkûresinden” vazgeçmezler. Ancak bu mefkûreyi yaşama geçirmeye uğraşırken, Batı karşısında Osmanlılığı savunarak “asr-ı terakki” devrinin siyasi söylemi içinde yer alırlar. Bu gelenek daha sonra da değişmeyecek ve kadın hareketi kimlik olarak Osmanlı kadınlığından Türk kadınlığına doğru evrildiğinde de Cumhuriyet’in milliyetçi söyleminin dışına çıkılmayacaktır.

Osmanlı kadınları İslam medeniyetinin Batı uygarlığından mahiyeti itibariyle üstün nitelikler taşıdığını, “terakki ve tebeddül” {ilerleme ve değişim/dönüşüm} için çalışarak Batı’dan daha uygar bir medeniyet yaratacaklarını savunurlar. Terakki ve tebeddül Batı’nın “fenlerinden” {teknolojisinden} yararlanılarak gerçekleşecektir. Osmanlı kadınları, Ahmed Midhat’ın “Biz medeni fazileti yabancı hastalıklarla bozulmamış Osmanlılarız”¹⁰⁰ sözünde ifadesini bulan Osmanlılığına yakın dururlar.

¹⁰⁰ Aktaran: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 115: Güzin Dino, *Tanzimattan Sonra Edebiyatta Gerçekçiliğe Doğru*, Dil - Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954, s. 13-19.

Bu bakımdan Osmanlı feminizminin özelliklerinden biri, Türk ulusçuluğunun henüz tam anlamıyla boy göstermediği bir dönemin ürünü olması nedeniyle Batı ile karşıtlığını yani milliyetçiliğini İslam kültürünün farklılığı ve üstünlüğü temelinde ifade etmesidir.

“İslamlar” Osmanlı-Türk’lerdir.

Bir İslam düşünürü olan babası Cevdet Paşa tarafından yetiştirilmiş olan Fatma Aliye, İslam medeniyeti ile Batı uygarlığı arasında kadınlara ilişkin eleyici seçim ve tartışmalara bir yanıt olarak “İslam kadını” tezini üretir. Fatma Aliye, Müslüman kadınların toplumda varoluş talepleriyle İslam düşünürlerinin kadın ve aile alanındaki tutumları arasında bir uzlaşma yaratmak ister. Kadınların poligami, talak ve sivil yaşama ilişkin dile getirdikleri öteki sorunların çözümü için Müslüman düşünürlerle tartışır, erkeklere karşı kadın tarafını tutar ve babasının Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’yi oluştururken savunduğu İslamiyetin mahiyeti itibarıyla en geniş sivil hükümleri içerdiği tezini izleyerek, İslamiyetin kadınlara ilişkin bu sorunların çözümünü içerdiğini öne sürer. Fatma Aliye’ye göre İslamiyetin kendisi değil de, toplumsal âdetler ve gelenekler kadınların sivil yaşama katılması ve giyimi üzerindeki baskıları yaratır. Taaddüd-i zevcat konusunda Fatma Aliye ikili bir tutum izler: Batılılara karşı, çok evlenmenin sosyal bir yara olmadığını savunur; çok evlenme kadınların iznine tabidir, buna razı olmayan kadınlara boşanma yolu açıktır.¹⁰¹ Fatma Aliye’nin bu savunusu Ahmed Midhat’ın bu konudaki görüşleriyle tam bir uyum içindedir. Öte yandan Fatma Aliye, taaddüd-ü zevcatı zorunlu ve gerekli gören Müslüman düşünürlerin iddialarını sağlam tezlerle çürütür.¹⁰²

¹⁰¹ Mübeccel Kızıltan, “Öncü Bir Kadın Yazar”, s. 292.

¹⁰² Mübeccel Kızıltan, “Öncü Bir Kadın Yazar”, s. 302.

Fatma Aliye'nin kadınların sivil yaşama katılmalarını, eğitim yoluyla kimliklerini geliştirmelerini, çalışma yaşamına katılmalarını savunusu o dönemin sivil yaşamına ilişkin kadın taleplerinin özgün ifadesidir. Fatma Aliye'nin bu taleplere sahip çıkmasının yanısıra, kadınlık mefkûresinin şekillenmesine bir başka önemli katkısı, Batılı kadın ve erkek gezgincilerin ve kimi yazarların Osmanlı kadınlarına ilişkin önyargılı, aşağılayıcı tutumlarıyla mücadele etmesi, onları anlayış ve kavrayıştan yoksun olduklarını ileri sürerek alaycı bir dille eleştirmesi ve Osmanlı kadınlarının durduğu noktayı savunarak, özgüvenin ve kimliğin yitirilmesine izin vermemesidir.¹⁰³

Fatma Aliye'nin bir kadın olarak toplumdaki duruşu, görüşleri ve düşünceleri ile Emine Semiye'nin yazıları, toplumda ve özellikle kadınlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Fatma Aliye, bütünüyle erkeklerin hakimiyetindeki İslam tefekkürü alanına İslamiyet üzerine çok geniş bilgisiyle öncü bir kadın olarak girmiş ve kadınların taleplerini "içerden" savunduğu için etkili olmuştur. Büyük bir olasılıkla siyasi iktidar değişikliklerinin¹⁰⁴ ve altüst oluşların bir sonucu olarak Fatma Aliye görüşlerini sistematik bir teoriye dönüştürme fırsatı bulamadan, 1. Dünya Savaşı yıllarından itibaren yazmamak ve konuşmamak üzere susmuştur (ö. 1938).¹⁰⁵ Fatma Aliye'nin

¹⁰³ İstanbul'da yedi sene yaşayan Emil Juliard'ın Türk kadınlarının cehaleti konusundaki yazdıklarına karşılık Fatma Aliye: "... yedi sene müddetle İstanbul'da oturup da bunları (küçük kız çocuklarımızın.. ve büyücek hanım kızlarımızın ... ibtidaiyye ve rüşdiyye mekteplerine gittiklerini) görmeyince şimdi şu günlerde dahi bulunsa hanımların gazetelerde yazı yazmakta olduklarını görüp öğrenemeyecekmiş!" der. Bkz. Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar", s. 294.

¹⁰⁴ Nezihe Muhiddin Osmanlı kadın hareketine katılan kadınların Meşrutiyetin ilanı ile beraber sessiz kaldıklarını anlatır: "Çocukken tanıdığım münevver ve mütefekkir hanımlardan pek çok hayırlı işler beklenebilecek olan bu inkişaf (meşrutiyet) başlangıcında ses ve sedalarını işitmeği çok bekledim. Nedense hiç ses çıkaran olmadı, kendi köşelerinde, kendi hususi hayatlarında sessiz ve sedasız kalmış tercih etmelerinde herhalde değişen siyasetin mühim bir tesiri vardı." (Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 32.)

¹⁰⁵ Fatma Aliye, Şair Nigar öldüğünde (1934) suskunluğunu bozmuş ve Nigar'ın anısına hürmeten "Efsus" başlıklı yazıyı yazmıştır. Fatma Aliye'nin yazın ve düşünce yaşamından çekilmesinin nedenleri araştırmayı bekliyor. Bu nedenleri yalnızca özel yaşamındaki zorluklara (en küçük kızı Zübeyde İsmet'in tanassur etmesi) ve sağlığının bozulmasına bağlamak yeterli değildir. Bkz. Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım: Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan-ı İslam*, İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 1993, s. 29.

düşüncelerinin, etkinliklerinin ve eserlerinin Osmanlı toplumunda kadınlar açısından çok önemli yeri, bu kadın kişiliğın üzerinde daha fazla araştırmayı ve çözümlemeleri gerektiriyor.

a. Nezihe Muhiddin ve Osmanlı Kadın Hareketi

Kadınlardan Etkiler - Düşünsel Çevre

Nezihe Muhiddin'in portresini, bir teorisyen olmaktan çok bir yarı-düşünür, bir eylemci, inandığı fikirleri, "kadınlık mefkûresini" ve ideallerini yaşama geçirmek için çalışan etkili bir kişilik, bir örgütçü, güçlü kalemi ve hitabet yeteneğı olan bir yazar, yüksek öğrenim formasyonu olmadığı halde kendi kendini yetiştirmiş bir ictimaiyatçı olarak çizmek doğru olur. Nezihe Muhiddin kendini, kadınlara hak istemek için gelenekleri, anlayışları hiçe sayan ve sesi gür çıkan bir kadın olarak tanımlar:

Benim gibi memlekette açık açık kadına hak istemek için anananeleri, telakkıları, senelerin ördüğü zihniyetleri hiçe sayıp sesini gür çıkaran bir kadının...¹⁰⁶

Yoğun eylemciliğine çok köklü ve derin bir düşünsel temel eşlik ediyor olmasa da, ülkenin ve kadınlığın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için çözümler, bu anlamda düşünce üreten bir eylemci'dir. Etkin olduğu dönemlerde -hatta günümüze değin- kadınlık durumu ve ülke sorunları için teorik açıklamalar ve çözümler üreten,

¹⁰⁶ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 6.

düşünce geleneği yaratmış olan fazla sayıda kadın bulunmadığını düşünürsek, Nezihe Muhiddin'in eylemden geri kalan sürelerde ortaya koyduğu düşünsel çerçevenin önemi belirir.

Nezihe Muhiddin, Fatma Aliye'nin öğrencisidir. Onun yazarlığını över ve ilk kadın hareketinin öncülüğünü yaptığını belirtir.¹⁰⁷ Muhiddin, Fatma Aliye'nin kadınlığa ilişkin görüşlerinden etkilenmiştir, ancak onun "İslam kadını" kavramını tam olarak benimsemez. Muhiddin'in pozitivizmi ve biyolojik sosyolojinin etkisindeki düşünceleri, Fatma Aliye'nin İslamiyet kökenli toplumculuğuyla bağdaşmaz. Buna rağmen, kadınlığın durumunu anlamasında Fatma Aliye'nin katkısı olmuştur. Aile çevresinde Fatma Aliye'nin yanısıra çok değer verdiği Emine Semiye¹⁰⁸ de bulunmaktadır. Bu iki kadın kişiliğin yetiştirdiği Nakiye Hanım ise onun ilk öğretmenidir.

Yüzyılın başlarında yaşamış ve etkin olmuş bu üç kadının da ortak özelliği, Osmanlı-Türk kadınları olarak, bir yandan "kadınlık mefkûresi"ni gerçekleştirmek için çalışırken, diğer yandan Batı karşısında İslam kültürünün üstünlüğünü kanıtlamaya çabalarıdır. Ahmet Mithad ile babası Cevdet Paşa'nın görüşlerinin ortasında bir yerde duran Fatma Aliye, ondan daha modernleşmeci, daha siyasi ve daha feminist bir çizgi sergileyen Emine Semiye, Kıbrıslı ailesinin münevver kadınları, Nakiye Hanım ve bir aydın olan annesinin bulunduğu ortamda yetişen Nezihe Muhiddin'in, bu ortamın kültürel etkilerini taşıması kaçınılmazdır.

Hristiyan Batı'nın karşısında Müslüman Osmanlı'nın savunusu ve üstünlüğünü kanıtlama çabasının izleri Nezihe Muhiddin'in 1912'deki ilk konuşmalarında görülür. Nezihe Muhiddin'in yetiştiği ortam, insanlığa hizmetle tarif edilen İslam

¹⁰⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 82.

¹⁰⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 21-26.

medeniyetinin, insanlığa ilişkin faziletlerin {fazail-i insaniyenin} hakiki içeriğini taşıdığı için Batı medeniyetine üstün tutulduğu bir ortamdır. Nakiye Hanım'da¹⁰⁹ ve düşünür olarak çok etkilendiği Fatma Aliye'de bu tutum açıktır. Nakiye Hanım'ın *Hanımlara Mahsus Gazete*'de, Zekiye imzalı yazısında İslamların maddi ve manevi yönden geliştirmeye çalıştıkları “ böyle bir (İslam) medeniyet elbette Avrupa medeniyetine müraccahdır {tercih edilir}, değil mi efendim?” sorusuna, gazetenin sahibi olan İbnül Hakki Tarık Bey'le evli olan ve gazetenin başmuharrirelerinden biri olan Şadiye Hanım¹¹⁰ yazının altına düştüğü notta: “ ... Zaten asıl medeniyet de medeniyet-i İslamiyeden ibarettir efendim” yanıtını verir.¹¹¹ Ancak bu tartışmada, kadın yazarlar “terakki” fikrinden ayrılmayarak, İslam medeniyetinin ve içerdiği yüksek insani değerlerin “İslamların (Osmanlıların) maddi ve manevi terakki ve tekamül {ilerleme ve gelişme} için çalışmaları” ile daha da yükseleceğini belirtmekten geri kalmazlar. Çalışma ve iktisadiyat, yerli malların kullanımı ve tutumluluk, yüksek yaşamın ve medeniyetin önemli bir unsuru olarak bu devirdeki kadın yazınında belirir.

Bu yılların bir başka özelliği, Türk sosyal ve siyasal yaşamında çok önemli bir yeri ve ağırlığı olan Halide Edib'in toplumda etkin olmasıdır. Nezihe Muhiddin, Halide Edib'i kısmen eleştirmekle birlikte onun edebiyatçı ve siyasi kişiliğine hayranlık duyar. Muhiddin'in 1920'lere değin Halide Edib'i hizaladığını, onu örnek aldığını öne sürebiliriz.¹¹² Meşrutiyet döneminin önde gelen kadın şahsiyetlerinden Halide Edib,

¹⁰⁹ Nakiye Hanım'ın yazıları *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Zekiye imzasıyla yayımlanır.

¹¹⁰ Aynur Demirdirek, age, s. 19. Şadiye Hanım'ın imzalı makaleleri yazıp yazmadığı araştırılmayı bekliyor.

¹¹¹ Zekiye, “İsmetli Şadiye Hanımefendiye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Şubat 1314 {1898}, no. 202, s. 1-2.

¹¹² Muhiddin, Halide Edib'e olan hayranlığını *Türk Kadını*'nda dile getirir. *Seviye Talib*'e karşılık *Şebab-ı Tebah*'ı {Harcanan Gençlik} yazar ama kendini başarılı bulmaz. (Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 32.) Edib'e eleştirisi ise Teali-i Nisvan Cemiyeti'ne yalnızca İngilizce bilen kadınların üye kabul edilmeleri nedeniyle elitist bulmasıdır: “Halide Hanım “Teali-i Nisvan Kulübü” namıyla bir cemiyet tesis ederek hepimizi etrafına davet etti. Kadın hayatında bu, yepyeni bir safha idi. Bu kadın

kadınların toplumsal statülerinin yükselmesinde ve Osmanlı kadın hareketinin hedeflerinden biri olan kadınların şahsiyet kazanmalarında etkili oldu.¹¹³ Halide Edib'in kurduğu "Teali-i Nisvan Cemiyeti" {Kadınların Yükselmesi Derneği} Meşrutiyet döneminde aydınlar arasında yandaş buldu. Bu derneğin, feminist bir amaçla kurulmuş ilk kadın derneği olduğunu ileri sürebiliriz. Ruşen Zeki, derneği "ilk esaslı bir surette teşekkül eden cemiyet" olarak sunuyor. Ruşen Zeki'ye göre bu, "Halide Edib etrafında toplanmış bir gruptur. Çünkü cemiyetin hemen tamamıyla nazımı {düzenleyeni} Halide Edib Hanımefendi'dir". Cemiyet'in gayesi milli âdetlerin korunması koşuluyla kadınların bilgi düzeylerinin yükselmesine hizmet etmektir. Cemiyet bu gayesine ulaşabilmek için "İngilizce tahsilini kabul etmiş ve bunun için bir de merkez-i umumisinde dersane açmıştır." Halide Edib'in o dönemde, İngiliz kadınlarıyla ve kültürüyle yakın olduğu nizamnamesindeki bir maddeden anlaşılmaktadır:

Cemiyet'in İngilizceyi tercih etmesinin sebebi nizamnamesine göre İngiltere'de 'Türk Kadınları Muhibbi {dostu}' ünvanıyla müteşekkil bir cemiyet bulunması, şerait-i ictimaiye ve hususat-ı ahlakiyece İngilizlerin milel-i saireye {öteki milletlere} haiz-i rüçhan {tercih} ve tefevvuk {üstün} olmalarıdır.¹¹⁴

Dernek, kadınların ihtiyacına uygun olan tarih, edebiyat ve ictimai eserlerin çevrilmesini de hedefler. Ayrıca verilen konferanslar ve derslerle kadınların

cemiyeti bir çok iş yapmaktan ziyade hanımlar arasında ictimai bir hayat tesisine matuftu. / Güzel ve kibar bir salonda birleşen zamanın en şık ve monden hanımları Amerikan usulü sindire sindire çay sohbetleri yaparlar, samileri {dinleyicileri} mahdud küçük musahabe {söyleşi} ve konferanslar tertip ederler, daha bazı teşebbüsler etrafında çok fazla yorulmadan çalışırlardı." (Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 36.)

¹¹³ Nükhet Sirman, Ders Notları, BÜ. Sosyoloji Bölümü, 1997.

¹¹⁴ Ruşen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvan", *Kadınlar Dünyası*, no. 140, 25 Nisan 1330 {1914}, s. 4-6.

aydınlatılmasına çalışılır. Derneğin o dönemdeki kadın hareketiyle bağlantısının olmadığını, daha çok kendi amacı etrafında, kadınların eğitim ve bilgi düzeylerinin artırılması için çalıştığını anlıyoruz. Ruşen Zeki'ye göre bu cemiyet o sıralarda meydana gelen “kadınlık cereyanı” ile çok az ilgilenmiştir. Üyelerinin hemen hepsi “sırf kibar ailelere mensuptur” ve ancak “layıkıyla okuyup yazmağa muktedir” olanlar ve İngilizce derslerine devam edenler asıl üye olabilirler. Bu bilgilere göre dernek, okuyup yazan ve matbuatta etkili olabilecek kadınların bir araya gelip, kendilerini ve çevrelerindeki aydın kadınları geliştirmeyi amaçladıkları elitist bir kuruluştur. Amacı sınırlı olmakla birlikte, Osmanlı toplumunda üye sayısı ile ölçülemeyecek oranda önemli bir etki yaratmıştır.¹¹⁵ Bu dernekle birlikte “kadınlığın terakki ve tekamülü” için kadınların toplumsal konumlarının yükseltilmesi siyasal kadınların ve kadın hareketinin gündeminde yer etmiştir.

Halide Edib ile birlikte İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi üyesi olan Muallim Nakiye, kadınlara ilişkin sorunların eğitimle halledileceğini, eğitim yaygınlaştırıldığında bu sonuçların kendiliğinden geleceğini, kadınlara hak için ayrıca eyleme gerek olmadığı görüşünü savunur.¹¹⁶

Hanımlara Mahsus Gazete'de ve II. Meşrutiyet döneminde “kadınlık mefkûresi” üzerine önemli yazılarıyla ve siyasal katılımıyla etkin olan Emine Semiye'nin ise 1920'lerden sonra tam olarak sustuğunu saptıyoruz (ö. 1944).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Darülfununlu genç kızlara çok ümit bağlandığı halde bu genç kadınlar arasından teorisyen çıkmamıştır.¹¹⁷ Ancak bu çevrenin,

¹¹⁵ Bkz. Ruşen Zeki, agy.

¹¹⁶ Eğitim ile ilgili Muallim Nakiye'nin görüşleri bugünkü Kemalist kadınların bu konudaki tutumlarının öncülüdür.

¹¹⁷ Darülfununlu genç kadınlar Umumi Harbden sonraki yıllarda İstanbul'da etkin oldular. İnas Darülfununlu Mezunları Cemiyeti/Asri Kadın Cemiyeti'ni kurdular, *Genç Kadın* adlı dergiyi çıkardılar.

toplumda kadınlar lehine, bugünkü terimlerle, bilinçli bir baskı grubu oluşturma çabaları kadın hareketine güç kazandırmıştır.

Osmanlı Kadın Hareketinin Taşıyıcılığı

Nezihe Muhiddin'in etkin olduğu iki farklı dönemde düşüncelerini kesinleştiren, kararlı bir şekilde kadına yönelik siyasalar üretmesini ve bunları uygulamaya çalışmasını sağlayan unsur Osmanlı hareket-i nisvanının deneyimlerinden çıkardığı dersler olmuştur. Osmanlı kadınlarının başarıları ve başarısızlıkları Nezihe Muhiddin'in stratejilerini oluşturmaya rehber oldu. Nezihe Muhiddin, "Münevver ve mütefekkir {aydın ve düşünür} hanımların" Meşrutiyet döneminde "değişen siyasetin" etkisiyle harekete katılımlarını sürdürmemelerini, "köşelerine çekilmelerini" eleştirir. Ona göre "siyasi kanaatler, kadınlığın müşterek gayesine" etki etmemeliydi:

Çocukken tanıdığım münevver ve mütefekkir hanımlardan pek çok hayırlı işler beklenebilecek olan bu inkişaf {meşrutiyet} başlangıcında ses ve sedalarını işitmeği çok bekledim. Nedense hiç ses çıkaran olmadı, kendi köşelerinde, kendi hususi hayatlarında sessiz ve sedasız kalmağı tercih etmelerinde herhalde değişen siyasetin mühim bir tesiri vardı. Kimsenin siyasi kanaat ve düşüncesine müdahale etmeği doğru bulmadığım halde siyasi ve hususi kanaatlerin kadınlığın müşterek gayesinde müessir olmamasını ve münevver kadınların lakayt kalmamalarını çok temenni ederdim.¹¹⁸

¹¹⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 32.

Nezihe Muhiddin'in 1908-1923 dönemindeki düşünceleri ve etkinlikleri her alanda Osmanlı kadınlarının başlattıkları ivmenin izlerini taşır. Osmanlı kadınları gibi Nezihe Muhiddin'in de düşünsel arkaplanında Ahmed Midhat ve Fatma Aliye'nin tezleri vardır. Muhiddin de tıpkı Osmanlı kadınlarının yaptıkları gibi, bu tezleri ve düşünceleri alıp geliştirmiş ve kadınlığın yararına uyarlamıştır. Osmanlı feminizmine temel olan görüşler ve düşünceleri şöyle özetleyebilirim: Batının "fen ve irfanından" kendi kimliğinden uzaklaşmadan yararlanarak çağdaş medeniyet seviyesine yükselmek; iktisadi yaşamın güçlenmesi için Osmanlı-Türk unsurun yani "İslamların" ticareti ve sanayii öğrenmeleri, buna karşılık özellikle kadınların yerli malları kullanarak israftan kaçınmakla ülke iktisadiyatına katkıda bulunmaları; kadınların eğitiminin toplumsal araçlara ve güce ulaşmaları bakımından önemi; kadınların sivil yaşama, kamu yaşamına ve çalışma yaşamına katılmaları gerektiği; ailede eşitlik, çok evlenmenin kaldırılması, toplumun temelini oluşturacak olan çekirdek aileye geçilmesi ve medeni yasaların düzenlenmesi; rasyonel, akıl yürüten, modern insanlar olarak kadınların toplumda yerlerini almaları isteği bu dönemin feminizminin temel görüşleridir. Bunlar Nezihe Muhiddin'in inandığı "kadınlık mefkûresi"nin temelini teşkil edecektir.

Kadınlararası Dayanışma ve Birlik

Fatma Aliye'nin *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ikinci sayısındaki yazısında kadınların yazılarının çoğalmasını sevinçle karşılaması ve yayın hayatına atılan kadınların birlik içinde hareket etmelerini istemesi¹¹⁹ Nezihe Muhiddin'de "kadınların vahdeti {birliği}"¹²⁰ düşüncesine ve siyasetine dönüşür.

¹¹⁹ Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar" s. 294.

¹²⁰ Bu fikir daha sonra kuracağı Kadın Birliği'nin isminde de ifadesini bulur.

Meşrutiyet ikinci yaşına girdiği halde biz kadınlar henüz kül (a.b.ç.) halinde çalışmak fırsatını hazırlayamamıştık.¹²¹

Esirgeme Derneği'nin memleketi için beslediği amal ve mekasıd - {amaç} eğer bütün Osmanlı ve Türk hanımlarını aynı merkezde ittihat ve ittifak ettirmeğe muvaffak olursa- ...

... muhterem hemşirelerimiz de ittifak ve itilaf ve ittihad (a.b.ç.), bizden de tükenmez bir azm ve sebat.¹²²

Nezihe Muhiddin, kendinden önceki kuşaklardaki Osmanlı kadınlarının faaliyetlerini ilk ciddi etkinlikler olarak görüp, takdir etmekle birlikte, aydın ve düşünür olan Osmanlı kadınlarının “kadınlığın ihtiyaçlarını düşünmek, daha insani ve medeni yaşamının çarelerini araştırmak için müşterek bir mesai tesis edemediklerini” belirtir. Bu dönemde “kadın zümreleri arasında bir insicam {bağdaşma} bir tesanüd {dayanışma}” olmadığını vurgular. Muhiddin'e göre kadınlık, tıpkı erkekler gibi “havas {okumuşlar}” ve “avam {halkın büyük kısmı}” olarak ikiye bölünmüştür.¹²³ Nezihe Muhiddin'in düşüncesinde, bu bölünmeyi ve Osmanlı kadınlarının seçkinciliğini ve aristokrasisini aşacak model orta sınıfa dayalı Türk kadınıdır.

¹²¹ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 36.

¹²² Nezihe Muhiddin, “Mektub”, *Kadınlar Dünyası*, no. 6, 9 Nisan 1329/1913, s. 2-3.

¹²³ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 21-22 ve 25.

b. Osmanlı-Türk Kadınından Türk Kadınına

Nezihe Muhiddin etkin bir çevre olan münevver, üst sınıf, yöneticilerin eşleri ve kızlarından oluşan Osmanlı kadınlığının içinde yetişti. Etkin olduğu iki dönem; II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminde devrin siyasalarına uygun olarak "Osmanlı-Türk kadını" ve daha sonra "Türk kadını" kimliğini oluşturmak istedi. Nezihe Muhiddin'in imgelemindeki Osmanlı-Türk ve Türk kadını nosyonu geniş kadın kitlelerini ve orta sınıfı içine alır. Nezihe Muhiddin'in daha geniş kadın kitlelerine yönelişi, İttihatçıların Balkan Savaşı sonrası "Anadolu" insanına yönelmelerinden esinlenerek "Anadolu kadınının" ilgi alanı içine girmesi, aslında Osmanlı kadınlarının düşünüp de gerçekleştiremedikleri "mefkûrenin" yaşama geçirilme çabasıdır. Bu tutumu, Ahmed Midhat'ın rasyonel, akıl yürüten, akıla sahip olduğu için de haklara sahip olan modern insanı yaratmak için halk öğretmenliği yapmasına benzer.

ii) Nezihe Muhiddin'in Etkinlikleri ve Düşünceleri (1912-1923)

Nezihe Muhiddin'in etkinliklerine yön veren düşünsel çerçeveyi ve arkaplanı, yetiştiği ortamı anlayabilmek için Osmanlı hareket-i nisvanının özelliklerini Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin yazılarına ve tezlerine dayanarak kısaca özetledikten sonra¹²⁴ Nezihe Muhiddin'in 1909-1923 arasındaki etkinliklerini ve düşüncelerini inceleyeceğim. Bu etkinlikleri sırasıyla İstanbul'da kadınlara verdiği konferansları, kadınların eğitimi alanındaki çalışmaları, Esirgeme Derneği'nin kuruluşu, Donanma Cemiyeti İstanbul Kadınlar Şubesi'nin kuruluşu ve Mütareke döneminde Milli Kongre

¹²⁴ Osmanlı kadın hareketi ve Fatma Aliye, Emine Semiye ayrıntılı olarak incelenmeyi bekliyor.

delegeliğidir. Düşüncelerini yaşama uygulamaya çok önem vermiş bir eylemci olduğu için Nezihe Muhiddin'in görüşlerini etkinliklerine bağlı olarak sergileyeceğim.

Nezihe Muhiddin'in düşüncelerinin ve etkinliklerinin Osmanlı kadın hareketinden değişen yönü, Muhiddin'in yeni yeni şekillenmekte olan milliyetçi ideolojiyi benimseyerek "kadınlık mefkûresi" ile yükselmekte olan milliyetçiliği bağdaştırma çabasıdır. Nezihe Muhiddin, 1912'de konferanslarla başlayan etkinliklerinde yeni yeni oluşmakta olan milliyetçi ideoloji ile kadınlık mefkûresini bağdaştırdı. Milliyetçi söyleme ve ulus yaratma sürecine, iktisadi ve siyasal bağımsızlığın savunusu, kadınların katılımını sağlama noktalarında katkıda bulundu. Kadınlar arasında, düşünen, akılcı ve akla sahip olduğu için de haklara sahip olan modern "iktisadi kadın" anlayışını oturtmaya çalıştı. Muhiddin'in milliyetçiliğin alanını ve ulusal inşa sürecini kadınların katılımıyla genişletme çabası, yaşamı boyunca izlediği kadınlık mefkûresini bu alanlarda gerçekleştirebileceğine olan inancı ile birleşiyordu. Eski toplumun İslam dininin dogmalarıyla erkek egemenliğini birleştiren muhafazakâr güçlerinin kadın hareketine yönelttiği "kültürel özgünlüğü ve milli kimliği" yitirme ve kendi kültürüne ihanet suçlamalarına -özgünlük politikalarına- Nezihe Muhiddin; milliyetçiliği savunma, kültürel ve iktisadi uzanımları itibariyle Avrupa karşıtlığı, düşünsel ve eylem planı olarak benimsediği ve savunduğu Anglo-Sakson feminizminin sözel (verbal) olarak reddi ile karşılık verdi. Siyasal ve iktisadi bağımsızlığımızdan taviz vermeden Avrupa'nın ilim ve irfanından yararlanmayı savundu. Nezihe Muhiddin'in Yeni Osmanlıların düşünsel mirasını taşıyan vatanperver milliyetçiliğinde, 1912-1923 yılları arasında, yer yer emperyal ifadeler ve "anasır-ı saireye"¹²⁵ karşı ırkçı yaklaşımlar da yer aldı. Reform dönemlerinde güç ilişkilerinin yeniden kurulduğunun farkında olarak, güç alanında kadınların yerlerini almaları için çaba gösterdi. Milliyetçiliğin

¹²⁵ Türk/İslam dışındaki azınlıklar için kullanılan "diğer unsurlar" terimi.

kadınlara açtığı alanda ve milliyetçi söylemin dışına çıkmadan kadın politikası yaptı ve kadınların toplumda yükselmesini ve kadın haklarını savundu.

Kadınların eğitiminin bir üst düzeye taşınması ve yaygınlaştırılması için çalışırken erkek yazınında yer alan “validelerin/zevcelerin eğitimi” tartışmasında anneliği reddetmedi. Annelik, Muhiddin için yalnızca “milleti oluşturan karakterleri” yetiştirmek üzere bir toplumsal görev değil, aynı zamanda kadınların özel tatmin duydukları bir uğraşıydı. Kadınların sivil yaşama, çalışma yaşamına ve medeni yaşama (kent yaşamına) katılmalarını savundu. Gerek sanat edebiyat alanında gerekse matbuatta kadınların gücünü ve yeteneklerini kanıtlamalarını arzu etti. Kadınların çalışma hayatında, o yıllarda yaygın olduğu üzere kol işçiliğinin dışında büro işlerinde ve mühendislik, doktorluk vb. gibi yüksek statülü mesleklerde yer alması için uğraşı verdi. Muhiddin’e göre kadınlara yeni çalışma alanlarının açılması, Osmanlı devletinin üst üste girdiği savaşlarda şehit düşenlerin dul eşlerinin “namuskârane” çalışarak evlerinin geçimini sağlamaları, yoksulluktan ötürü fuhuşa saplanmamaları bakımından da önem taşıyordu. Nezihe Muhiddin dulların iş bulması için yardım derneklerinde çalıştı. Onun bu dönemde esas olarak ne yapmak istediği, kendi sözleri olan “kadınlığa ait bütün hususata ... el uzatmak” ta ifadesini buluyor. Özetle sunduğum, 1912-1923 yılları arasındaki görüşlerini ve bunlara bağlı etkinliklerini şimdi daha yakından inceleyeceğim.

a. Milliyetçi Söylem ve Kadınlık Mefkûresi

Balkan Harbinden sonra (1912) etnik unsurların bağımsızlığa yönelmeleriyle Osmanlı ulusçuluğu ya da Osmanlılık yerini Türkçülüğe ve daha sonra Türk

milliyetçiliğine bırakır.¹²⁶ Osmanlı kadınlarının “kadınlık mefkûresi”yle büyümüş olan Nezihe Muhiddin’in toplum önünde belirişi de bu yıllara rastlar.

Nezihe Muhiddin’i döneminin kadın hareketinden ayırıcı özelliği, ulusal inşa sürecinin farkına varmasıdır. Kadınların bu sürece katılmaları Nezihe Muhiddin’e göre hem kadınlığın durumunu değiştirerek toplumda kadınlığı yükseltecek, hem de ulusal inşayı mümkün kılacaktır. Muhiddin toplumsal dönüşümlerde, kadınların güç alanındaki yerlerini almaları için kadınlara önemli bir rol yükler ve inkılapların tamamlanabilmesi için kadınların da bu dönüşümlere aktif olarak katılmaları gerektiğine inanır:

... büyük Osmanlılığın bir unsur-ı mühimmi olan biz kadınlara...¹²⁷

Memletimizin daha mesut yaşaması, büyük inkılabımızın (1923) kuvvetle yürümesinde kadının yükselmesi en mühim şartlardan biridir.¹²⁸

Aynı zamanda içinde yaşadığı dönemin siyasal sorunlarına da çözümler üretme çabasındaki Nezihe Muhiddin sürekli olarak kadınları bu çözümlere destek olmaya, bu alanlarda başlatıcı (initiator) ve aktif olmaya çağırır.

İslam kadını kavramı, Balkan Harbi’nden sonraki yıllarda Nezihe Muhiddin’in referans çerçevesinde “Türk kadını”na dönüşür. Nezihe Muhiddin’e göre Türk kadını kavramını dolduran kadın, Avrupa’nın ilim ve irfanından yararlanarak rasyoneliteyi benimsemiş, kendi haklarının farkında olan ve bunları talep eden, ancak ulusal

¹²⁶ Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, s. 4.

¹²⁷ “Konferans”, *Kadınlar Dünyası*, no. 3, 6 Nisan 1329 {1913}, s. 3-4.

¹²⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 11.

kimliğinden, milli ahlakından taviz vermeyen, memleket meselelerine sahip çıkan ve bu uğurda etkinlik yapan, kamu alanında yer alan bir kadındır.

Muhiddin'in, Namık Kemal'in "vatan" kavramının etkili olduğu bir kadın ortamında yetişmesine bağlı olarak ilk dönemlerindeki milliyetçiliği "vatanperverlik" tonundadır. Muhiddin'in milliyetçi söylem ile kadınlık mefkûresini birleştirmesi, bu yüzyılın başında Avrupalı olmayan toplumlarda kadınların milliyetçi söylemi benimseyerek varoluşlarını topluma kabul ettirmeleriyle ilgisi vardır. Öte yandan Muhiddin, toplumda kadınların yükselmesi davasını, yani katı taassubun ve erkek egemen adetlerin kadın yaşamı üzerindeki ağır baskılarının kaldırılıp, kadınların kişisel özgürlüklerine ve kimliklerine/benliklerine kavuşmaları idealini, 1912'den sonra siyasal bağımsızlığı dahi tehlikeye girmiş olan "vatan ana"nın kurtuluşu davasıyla birleştirir.

Emperyal Osmanlıcılıktan Ulusçu Türkçülüğe

Hristiyan Batı'nın karşısında İslamlığın, Osmanlının savunusu ve üstünlüğünü kanıtlama çabası Nezihe Muhiddin'in ilk konuşmalarında görülür. Balkan Harbi'nin ertesinde Balkanlar'daki milletlerin bağımsızlıklarını ilan etmelerini Osmanlı İmparatorluğunu arkadan hançerlemek olarak görür. İmparatorluğun yıkılış dönemine rastlayan bir zaman diliminde etkinliklerine başlamış olan Nezihe Muhiddin, kadınları siyasal bağımsızlığı ortadan kalkma tehlikesi içinde olan Osmanlı devletinin kurtuluşuna destek olmak üzere çağırırken milli bir dayanak noktası olarak emperyal ifadeleri de kullanır. "Türk akıncıları Viyana önlerinde" motifi ortaya çıkar. Kadınları cesaretlendirmek ve harekete geçirmek için onlara "biz 600 yıllık imparatorluğun evlatları" diye seslenir:

Leim düşmanlarımız Sırbistan, Yunan, Karadağ, Bulgaristan, Hristiyanlığın temin ettiği revabit-ı dostane ile, ahud-ı atikadan boyunlarını kurtardılar. Hatta pek yakın zamana kadar yanaşma ücretiyle temin-i iâşe eden Bulgarların, iki senede Harbiye Nezaretimize yüz elli bin liralık şayak ihrac etmesi ticaret nokta-i nazarından ne zaif ve küçük bir mevkide kaldığımızı göstermez mi?

Ey altı yüz senelik bir mazi-i muhteşemin, necip bir neslin asil kızları! Size hitab ediyorum. Her zerre-i tûrabı o şanlı ecdadınızın asil ve kahraman kanlarıyla yoğurulmuş bu muhterem toprakları metruk bir şurezara döndürmeyin..

Bir zamanlar ihtişam ve kudreti, besalet ve satvetiyle cihanı titreten Türklerin, bu necip ve yüksek kavmin....¹²⁹

Ey Viyana önlerinde; Hint denizlerinde, İspanya sahillerinde, Macaristan ovalarında cihana muhatap, dehşet veren büyük Osmanlıların kızları..¹³⁰

ilk etkililiği

1912'deki Hitabe'siyle ve konferanslarıyla tanınan Nezihe Muhiddin'in söyleminde, ülkenin siyasal yapısındaki büyük değişime rastlayan on yıl içinde (1912-1922) emperyal Osmanlıcı izler yok olur ve yerini ulusçu Türkçülüğe bırakır. Ancak Nezihe Muhiddin'in ulusçuluğu, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ulusçuluğundan kadınlık mefkûresi ve tarihsel yorum bakımından önemli farklılıklar içerir. Nezihe Muhiddin'in özgün feminist çizgisiyle Kemalistlerin kadın hakları söylemi birbirinden ayrılır. Kemalist söylem "kadın meselesi"ne modernleşme süreci içinde araçsal bir rol

¹²⁹ Nezihe Muhiddin, "Hitabe", *Darülfunun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları*, İstanbul Tanin Matbaası, 1328 {1912} s. 80-83. (Bundan sonra "Hitabe").

¹³⁰ "Konferans", *Kadınlar Dünyası*, no. 3, 6 Nisan 1329 {1913}, s. 3-4.

yüklüyordu. Erkek nüfusun yeni Cumhuriyet'e siyasi desteğini kazanmak için Medeni Kanun'da ailede reisliğini erkeklere tanıdı ve kadınların çalışmasını kocaların iznine tabi tuttu.¹³¹ Nezihe Muhiddin ise kadın tarafından konuşur, kadın haklarını savunur. İkinci olarak Nezihe Muhiddin hem ülkenin kadın tarihini hem de "terakki ve tebeddül" tarihini Kemalistlerden farklı olarak değerlendiriyordu. Ona göre İstibdat döneminde kesintiye uğramış olsa da 1923'deki Cumhuriyet'in temelleri Tanzimat'tan bu yana uzun yıllar süren "teceddüdperverlerin" aydınlanma hareketine dayanıyordu. Böylece Osmanlı döneminden hiçbir siyasi ve kültürel mirası ve reformlardaki devamlılığı kabullenmeyen Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla Osmanlı tarihinin ve kadın tarihinin yorumunda ayrılıyordu. Muhiddin, *Türk Kadını*'nda "(1923) 'inkılabımızın büyük mahiyetini' 'kadınlık nokta-i nazarından {açısından}' değerlendirmek istediğini belirtir. Kitabın "İstibdat Kadını", "Meşrutiyet Kadını" ve "Yarım Asır Zarfında Teşekkül Eden Kadın Cemiyetlerinin Tarihçesi" bölümlerinde Osmanlı kadın hareketine katılan kadın kişilikleri ve kadın örgütlerini övgüyle anlatır. Ve sonra "İşte bu enfusi {özel} şahsiyetler bugünkü büyük ve kıymetli inkılabı hazırlamıştır" der.¹³²

Yazılarının içeriğine bakarak ve hiçbir yazısında Türkçülüğe referans vermemesinden Nezihe Muhiddin'in ulusçu Türkçülüğünün 1914'de etkin olan Türkçülük akımına da yakın düşmediği sonucunu çıkarabiliriz. Bu akımdan etkilenmekle birlikte Nezihe Muhiddin o zamanki Türkçülüğün açılımları olan Asya'daki Türklerin birleştirilmesi, Turancılık gibi düşünce akımlarına uzak kalır.

¹³¹ Medeni Kanun'un bu maddeleri için Ek - 2 bölümüne bakınız.

¹³² Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 2.

Hürriyet - Siyasal Bağımsızlık

Nezihe Muhiddin'in ulusçuluğu, "Hitabe"siyle (1912) başlayan etkinlik süreci içinde emperyal Osmanlıcılıktan ulusçu Türkçülüğe doğru bir gelişme izledi. Muhiddin bu yıllardan itibaren, "kadınlık mefkûresi"ni uluslaşma sürecine kadınların katılımını sağlamak ve bu katılımın getirdiği güç alanında kadınların eşitliğe kavuşmaları olarak yorumladı. Nezihe Muhiddin'in ulus imgeleminde¹³³ kadın, erkeklerle eşit haklara sahip, özgür, yaratıcı bir bireydir.

1908 Devrimi'yle¹³⁴ birlikte gelen liberal, çoğulcu ortam kadınların kendilerini ifade etme ve örgütlenme sürecini hızlandırdı. Ancak hemen patlak veren Balkan Harbi ve üst üste gelen yenilgilerle 1912'ye gelindiğinde umutlu ortam yerini karamsarlığa bıraktı. Yok olma tehlikesiyle karşılaşan İmparatorlukta bir yandan iktisadi bağımlılığın yarattığı baskılar, öte yandan milliyetçi ayaklanmalarla sürekli olarak toprak kaybedilmesiyle karamsar bir tablo ortaya çıktı. Bu ortamda Prenses Nimet'in¹³⁵ desteğiyle ve İttihat Terakki'nin de yönlendirmesiyle "Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları" başlıklı bir dizi toplantı yapıldı. Bu toplantıya, milliyetçiliği İstanbul'daki kadınlardan daha hızla benimsemiş olan¹³⁶ Rusya ve Kafkasya'daki Müslüman-Türk kadın örgütlerinin temsilcileri de katıldılar.

Nezihe Muhiddin bu toplantıdaki konuşmasında iktisadi ve siyasi bağımsızlık temalarını işler. Nezihe Muhiddin'e göre Osmanlı devletinin kurtuluşu, iktisaden bağımlılıktan kurtulmakla, çalışmakla, üretmekle, sanayi ve ticari faaliyetlerinin

¹³³ B. Anderson, *Imagined Communities*, London, Verso, 1983.

¹³⁴ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

¹³⁵ Prenses Nimet, Mahmut Muhtar Paşa'nın eşidir.

¹³⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 210-212.

Osmanlı-Türk unsuru¹³⁷ arasında yayılmasıyla mümkün olacaktır. “Vatan ana hasta”dır. Kadınlar her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olmalıdırlar. Yok edilmek istenen Türk unsurudur. O halde kadınlar iktisadiyatın önemini kavramalı, yalnızca Osmanlı tüccarlarından ve sanatkârlarından alışveriş yapmalı ve kaba ve çirkin de olsa yerli malı kullanmalıdırlar. Muhiddin kadınları “Ya istiklal, ya ölüm” demeye çağırır:

Evet, hanımefendiler vatan ana hasta! Bu muazzez ve müşfik anne pek malûl ve melûl! ...

... Fakat şimdi her şeyden evvel fedakâr olalım!

Pek iyi bilirsiniz ki, hanımefendiler, bizler yani Türkler ancak istiklal-i siyasetimiz sayesinde beka buluyoruz. Halbuki Osmanlılığın inhilâli ile en evvel mahkum-ı inkıraz olan Türk unsurudur.¹³⁸

Bu görüşler o dönemin Jön Türklerinin görüşleriyle uyum içindedir. Nitekim Müslüman Boykotajı¹³⁹ ve bu alandaki politikalar başarılı olur ve ticaretin büyük bir bölümü 1914 sonrasında Müslümanların eline geçer.¹⁴⁰

¹³⁷ Anâsır-ı Osmaniye, Osmanlı milletinin farklı unsurlarını ifade eder. Türkler bu unsurlardan biridir. Diğerleri; Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Yahudiler, Kürtler, Çerkezler vb çeşitli etnik ve dini gruplardır.

¹³⁸ Nezihe Muhiddin, “Hitabe”.

¹³⁹ Zafer Toprak, “İslam ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı”, *Toplum ve Bilim*, no. 29/30 Bahar-Yaz 1985, s. 179-199.

¹⁴⁰ Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, s. 5-6.

Özgünlük Politikaları (Politics of Autenticity)

Batı ile sömürge ve bağımlılık ilişkilerinin sürdüğü özellikle İslam ülkelerinde kadın ve aile etrafında Batı'ya karşı bir direnişin olduğu sosyal bilimciler tarafından genel kabul görüyor.¹⁴¹ Kolonyalist idarecilerin ve Hıristiyan misyonerlerin Müslümanların aile yaşamını “uygarlaştırma” misyonunu edindikleri biliniyor. Buna bağlı olarak Müslümanların kadınların durumunu değiştirmeyke ilgili yapılacak en küçük bir reformu emperyalist ve yeni-emperyalist tasarım olarak değerlendirdikleri ve böylece feminizm ile kültürel emperyalizm arasında birebir bir bağ kurdukları ifade edilmiştir. Böyle olunca Ortadoğu'daki feministlerin kadın haklarını savunurken kendi kültürel değerlerine ihanet etmekle suçlanmalarını, feministlerin bu ikilemini Leila Ahmed “ihanet ve ihanet arasında seçim yapmaya zorlandıkları” ifadesiyle dile getirir.¹⁴²

Kandiyoti'nin öne sürdüğü gibi kültürel özgünlük söyleminde Batı “Öteki” olarak sunulurken, anti-emperyalist açıklamalarda “Öteki” kavramı Müslümanlar için herhangi bir dinsel ya da etnik farklılık taşıyan grupları da içerir. Kadınların özgünlüğü söylemi ise ütopyacı populizmin en önemli ögesi olma niteliğini taşır ve kadın ve aile kültürel özgünlük söyleminin en kritik alanı olarak kalır. Kandiyoti, Tanzimat reformlarının ticari yaşamın her yönünü kapsadığı halde kişisel statü, aile ve miras ile ilgili hiçbir değişiklik içermediğini belirtir. Mecelle-i Ahkam-ı Adliye kişisel statü ve aileye, kadınlara ilişkin hiçbir hüküm içermez.¹⁴³ Müslüman düşünürler ve ulema bu

¹⁴¹ Kandiyoti, age, s.7.

¹⁴² Kandiyoti, age, s.7-8

¹⁴³ Bkz. Yaprak Zihnioğlu, “Mecelle, Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Medeni Kanun”, yayınlanmamış research paper, B.Ü. İİBF, POLS, 1995. (Bundan sonra “Mecelle”).

alanları, İslam kültürünün özgün alanları olarak görürler ve Chatterjee'nin de belirttiği gibi¹⁴⁴ Batı ile pazarlık konusu yapmazlar. Bu noktada, Osmanlı-Türk tarihindeki değişiklik daha sonra Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin tutumunda görülür. Ulemanın tersine, reformcu düşünürler kadın ve aile üzerine yazmaktan, tartışmaktan ve görüşlerini savunmaktan kaçınmazlar.

1923'te Anglo-Sakson feminizminin tüm içeriğini kendine eylem planı yapan Nezihe Muhiddin'in kendisini feminist ve "sufrajet" olarak adlandırmaktan kaçınması kültürel özgünlük siyasetiyle açıklanabilir. Muhiddin Batılı feministlerin mücadelelerini takdirle karşılar, ama feminizm sözcüğünü kullanmaktan kaçınarak sık sık "sufrajetlerden" olmadığını açıklar:

Müteşebbis hanımlar, Türk kadınlığına hass-i vekâr ve sukunet dairesinde yürümek fikrindedirler ve sufretleri tahsin etmemektedirler.. {sevmemek}¹⁴⁵

Maksadımız, manasız ve müfrit bir sufrajetlik değildir.¹⁴⁶

İkinci bir etmen ise Batı karşısında önce Osmanlı-Türk daha sonra Türk kadını kimliğini oluşturmaya uğraşan bir düşünür olarak Nezihe Muhiddin'in Batı kaynaklı feminizmi bir araç olarak değerlendirerek, feminizmi kendi kültürüne uyarlama çabalarıdır.

¹⁴⁴ Chatterjee, agy, s. 237-240.

¹⁴⁵ "İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket: Hukuk-ı Siyasiye İsteyen Kadınlarımız", *Vakit*, no. 1966, 3 Haziran 1339 {1923}.

¹⁴⁶ Nezihe Muhiddin, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *Kadın Yolu*, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 18.

b. Ulus Yaratıcı Olarak Kadınlar: İktisadi İnsan (Homo Economicus) ve Kadınlar

Batı'daki 18. yüzyılın endüstri devrimi etkisini Batı Avrupa'ya komşu ülkelerde (Rusya, Osmanlı İmparatorluğu vd) göstermekte gecikmedi. İngiltere ve daha çok Fransa ile ilişkiler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasal ve iktisadi yaşamı derinden etkiledi. Değişim ve çağa ayak uydurma çabası son iki yüzyılın Osmanlı İmparatorluğunun tarihine damgasını bastı. Tanzimat-ı Hayriye (1839) ile somutlaşan meşrutiyet hareketi II. Abdülhamit devrinde kesintiye uğrasa da, 10 Temmuz devrimi (23 Temmuz 1908) ile sürdü. Değişim ve dönüşüm yanlıları ile “içe kapalı” geleneksel, muhafazakâr güçler arasındaki çatışma dönemin düşünce hayatına damgasını vurdu.

18. yüzyılın sanayileşme modeli Batı'da toplumsal planda “iktisadi insan”ın yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Türkiye’de de bu gelişme 19. yüzyılın başlarında başlayan bir toplumsal ve iktisadi dönüşüm olarak, kendine özgü hızıyla yaşandı. İktisadi insan nosyonunun oluşturulması, Namık Kemal, Ahmed Midhat, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin gibi aydınlar ve dönemin erkek düşünürleri, yazarları, politikacıları, ictimaiyatçılarınca gerçekleştirildi. Mardin’e göre, Ahmed Midhat Efendi iktisadi düşüncenin popülerleştirilmesinde büyük bir rol oynadı.¹⁴⁷

Yeni iktisadi düzen için gerekli olan yeni orta sınıfın formasyonuna katkıda bulunan Tanzimat yazarları ve aydınları kadınların toplumdaki yeri konusunda erkek-egemen söylemi yeniden üretirler. Buna göre kadının en önemli vazifesinin annelik ve eşlik görevlerini iyi yapması ve toplumun üyelerini (erkekleri) iyi yetiştirmeleri, gereken hizmetleri sağlayarak ailenin düzenini ayakta tutmalarıdır. Gerek Ahmet Mithad gerekse onun karşısına koyabileceğimiz, kadın-erkek eşitliğini savunan “garpcı”

¹⁴⁷ Bkz. Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, s. 619-634.

Abdullah Cevdet “rasyonel-iktisadi adam”ı betimlerlerken, iyi eğitim görmüş, annelik ve eşlik görevini çok iyi yerine getiren bir kadınla tekeşli bir aile kuran (orta sınıf) bir erkeği tanımlarlar. Bu çerçeve içindeki kadının en önce gelen ve kutsal olan görevi iyi eşlik ve valideliktir.¹⁴⁸

Yeni iktisadi ve toplumsal koşullara uygun orta sınıfın ortaya çıkmasıyla patriarkal değerler şekil değiştirerek yeni toplumsal düzene devrildi. Doğu medeniyetlerinde aynı dönüşümler sömürgelekten ya da bağımlılıktan kurtuluşla hızlandı. Reformist erkek düşünürler bu alandaki dönüşümün teorisini yaparken kadınlar için uygun rolleri de belirliyorlardı. Bir yandan kadınlara eğitim alanında eşitlik ve vatandaşlık hakları talep edilirken öte yandan kadınların toplumsal görevleri annelik ve eşlikle sınırlandırılıyordu. Osmanlı toplumunda da, geçen yüzyılın ortalarında başlayan toplumsal reformlar çerçevesinde, dışarda çalışıp evinin geçimini sağlayan erkek ile evin, eşin, çocukların ve evdeki diğer kişilerin bakımı ve ihtiyaçlarını en mükemmel şekilde karşılamak üzere, iyi eğitilerek yetiştirilmiş “valide/zevce” kadından oluşan çekirdek aile tipi, Osmanlı toplumunun “konak ailesi” modelinin alternatifi olarak belirir.

¹⁴⁸ Ahmed Midhat’ın sıcak ve samimi alakayı, dayanışmayı bulamadığı Batılı aile tipine karşı Osmanlı aile tipini savunduğu belirtilir. (Bkz. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s. 213-221.) Burada tarif edilen aile, evlenen çocuklar ve yakın akrabaların da birlikte büyük bir evde yaşadıkları çok nüfuslu “konak ailesi” dir. Ahmed Midhat genel olarak İslam şeriatına bağlı kalıyor olsa da, Osmanlı ailesinde erkeğin monogam olmasını tercih eder (bkz. Orhan Okay, *age*, s. 202-207.) Abdullah Cevdet ise Osmanlılarda “kuvvetli aile rabıtasının bulunmamasını” “birden ziyade kadın almaya” bağlar (bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981, s. 308-309.) Abdullah Cevdet cariyelerini eş olarak alan Türk erkeklerini eleştirir ve “Hizmetçi ancak uşak doğurur!” diyerek erkeklerin iyi eğitim görmüş bir kadınla evlenmesinin çocukların terbiyesi bakımından önemini vurgular (bkz. M. Şükrü Hanioglu, *age*, s. 174.) Abdullah Cevdet’e göre “Kadının en büyük vazife-i tabiiyesi maddi ve manevi her türlü ma’nasıyla ana olmaktır.... İyi, tam ana olmak için kadın her nev’i istiklâle, fikri, maişî, ailevi istiklâle malik bulunmalıdır”. İşte “bu itibarla ben tamamen feministim” diyerek kadınlığa ilişkin görüşlerini özetler (bkz. M. Şükrü Hanioglu, *age*, 308-309.)

Konak ailesinden çekirdek aileye geçişin alt yapısını oluşturan bu fikirler konak ailesinin içerebildiği hizmetkâr sayısının iyice azaltılması ve evde bu işleri üstlenen bir “zevce”nin bulunması gerektiği noktasında ısrarlıdır.¹⁴⁹

Köleliğin kaldırılması ile cariyelik ve odalık kurumları, 20. yüzyılın başlarında Saray dışında en aza inmiştir. Erkek çokeşliliği meselesi de halledildiğinde Batı’daki çekirdek aile modelinde yaşayan, yeni iktisadi düzene uygun bir ‘iktisadi adam’ın ortaya çıkması mümkün olabilecektir. Küçük evlerde ya da apartman dairesinde yaşayan bu ailede kadına çocukların, evin, kocanın bakımı düşmektedir. Erkeklerin kadından tüm bu işleri yüklenmesini beklemeleri bazı erkek yazarlar tarafından eleştirilecektir.¹⁵⁰

Tanzimat düşünürlerinin kadına eşlik ve annelik temel görevini verirken evişlerini de yüklemeleri yalnızca sosyal açıdan değil iktisadi açıdan da yeni iktisadi düzende karşılığını buluyordu. Çekirdek ailelerde evişlerinin, büyük oranda ev kadınları tarafından yerine getirilmesi isteniyordu. Nitekim bu formülasyon daha sonra

¹⁴⁹ Muhammed Zeki’nin *Atı*’de yayımlanan “Kadınlarımıza Dair” başlıklı makalesinde “kadınların mesai-i umumiyyeye iştirak ettirilmeleri” üzerine olan erkeklerin tartışmalarını özetler ve kadınların dışarda çalışmasını savunanların onların müstahsil hale gelmesini istediğini oysa kadınların evde ev işini görerek de “müstahsil olduklarını” belirtir. Yazara göre “Ev işini görmek az faide midir? Hele hariçteki birine gördürmeyip de verilecek parayı aile bütçesine masraf yazdırmamak az bir menfaat midir?” “Maksadımız zaten orta halliler içindir” diye devam eden yazar dışarda çalışan kadınların evlerinde saadet ve huzurun yerini hüznün ve kederin aldığını belirtir. (Bkz, agg, 8 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s. 2.

¹⁵⁰ Kadınların evişinin tüm yükünü üstlenmeleri sonucu kabalaştıkları ve erkeklerin istediği gibi akıllı, zarif, anlayışlı zevceler olmaları için fırsat bulamadıklarını bazı “insafı” erkek yazarlar dile getirirler. Kadınlık dergisinde yazan H.C. “Serbestiyet-i Nisvan” başlıklı makalesinde, bu görüşleri ifade eder. “Validelerin mutfaktan kurtulduğu yok ki çocuğunu terbiye edebilsin, Bulaşık yıkamaktan kurtulamaz ki temiz olsun, güneş yüzü gördüğü yok ki hali tendersitide bulunsun... elhasıl yok yok... Bu şerait altında kadınlardan ne talebe hakkımız vardır? Sonra da efendim... benim ailem pis, bilmem şu ve bu gibi safsatai perdazlığa kalkışıyoruz. Yağ içinde, pislik içinde bulunan bir kadından ne gibi temizlik beklenir? Bütün bir hane işini ifa ve tesviyeye memur bulunan bir kadından mütevellit çocukda ne gibi terbiye aranabilir?” H.C. soruna çözüm olarak erkeklerin hizmetçi tutarak ayda “beş altı mecdiye” harcamalarını önerir. H.C’ye göre “kadınlar her türlü hak ve hukukta serbest olmalı ve fakat dümen erkeğin elinde bulunmalıdır. Çünkü kadınları bila kayd ü şart serbest bırakacak olursak onda da sukutu ahlak {ahlak düşüklüğü} başlar.” (Bkz. H.C. agy, no. 8, 26 Nisan 1330 {1914}, s. 2-3.)

Cumhuriyet idaresi altında Medeni Kanun'un bazı hükümleriyle meşrulaştırılır¹⁵¹ ve tüm ulusu kapsayacak biçimde tasarımlanır ve yaygınlaştırılır. Bu, maddi koşullardan kaynaklanan reform ihtiyacına, erkek kuşakların kadınlardan önce Batı eğitimiyle yetişmesi ve evlenecekleri kadınların da bu eğitimden geçmesini istemeleri eklenir.

Bu öğreti karşısında Nezihe Muhiddin, anneliği reddetmeden kadınların kamunun tüm alanlarında yer almalarını savundu.¹⁵² Nezihe Muhiddin kadın ve erkeğin birlikte bir toplumu yaratacağı idealiyle, Osmanlı devletinin en buhranlı yıllarında kadınların da iktisadi insan nosyonuna yakınlaşmaları için uğraşı verdi. Annelik vazifesi Muhiddin'e göre önemliydi, ama vurguyu iktisadi kadın üzerinde yaparak üstü örtülü de olsa ikincisi üzerindeki tercihini savundu. Kadınların üreten, çalışan, kendine bakmaya muktedir bireyler olmalarını, kadınların kendileri olmalarını istiyordu. Ancak bu şekilde kadın bağımsızlaşacak, "tufeyli" durumundan kurtulacak, toplumun her alanına etkin bir biçimde katılacak ve siyasal yaşamda yer alabilecekti. Muhiddin'e göre, kadınların eşit bireyler olarak iktisadi ve sosyal yaşama katılmalarıyla ulusun inşası ve kurtuluş mümkün olacak, inkılaplar başarıyla tamamlanacaktı.

İktisadi Kadın-Homo Economicus ve Kadınlar

Nezihe Muhiddin'in 1912'deki yukarda sözü geçen Hitabe'sinde o dönemin zor siyasi koşullarından çıkış yolu olarak iktisadi yaşamın güçlendirilmesini, Osmanlı-

¹⁵¹ "Atatürkçü" Afetinan'ın dahi, Medeni Kanun'un kadınlara getirdiği iki yeniliğin talak ve poligamiyi yasaklamak olduğunu belirtir. Bkz. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, MEB, İstanbul, 1970 (Üçüncü Basılış), s. 160.

¹⁵² Nezihe Muhiddin bir çok yerde kadınların annelik vazifelerini savunmuştur. Bu savunu yalnızca milliyetçi görüşlerinin sonucu değildir, Muhiddin kadınların anne olmaktan duydukları bireysel tatmini de dile getirir.

Türk unsurunun ticaret ve sanayi yaşamına girmesini öngördüğünü belirtmiştim. Bu konuşmasında Osmanlı toplumunun “önemli bir unsuru olan” kadınları, milli iktisatın güçlenmesi için daha kaba, daha az güzel de olsa yerli malları kullanmaya çağırır. “Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları”¹⁵³ adıyla yayımlanan bu toplantıdaki konuşmalardan yalnızca Nezihe Muhiddin’in konuşması somut bir program içerir.

Nezihe Muhiddin 1912’deki bu hitabesinden sonra sık sık kadınlara verdiği konferanslarda aynı konuyu işledi. Bunları yaparken ülkenin iktisadi hayatında aktif rol oynayan kadının yaratılmasını hedefledi. Bu yıllarda “Müslüman Boykotajı” başlar. Nezihe Muhiddin kadınlar cephesinde bu boykotun eylemcisidir. Kadınları azınlıkların dükkânlarından değil de Müslümanların dükkânlarından alışveriş etmeye ve yerli malı kumaş, vd mallarını satın almaya çağırdı.

Tıpkı 19. yüzyılın “iktisadi adam” normunu yaratan düşünürlerinin yaptığı gibi, Nezihe Muhiddin’in de “iktisadi kadın” normunu yaratmaya çalıştığını savlıyorum. Çalışan, üreten, rasyonel, eğitim görmüş, meslek sahibi, ulusun karakterlerini yetiştirecek anneler olarak bu görevi de yerine getiren, siyasal ve toplumsal hayata tam olarak katılan kadın, Nezihe Muhiddin’in kadınlık mefkûresinin kahramanıdır.

Nezihe Muhiddin, 1912’den sonra kadınlara iktisadiyat üzerine verdiği konferanslarla ve yazılarıyla ünlenir ve artık “edibe-i şehire” {ünlü kadın yazar} olarak anılmaya başlar.¹⁵⁴ Bu arada edebi yazılarını da sürdürür.

¹⁵³ *Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları*, İstanbul, Tanin Matbaası 1328.

¹⁵⁴ “İtizar”, *Kadınlar Dünyası*, no. 5, 8 Nisan 1329 {1913}, s.1. “Edibe-i şehire Nezihe Muhlis Hanımefendinin dünkü nüshamızdaki Teşebbüsde İttihad ünvanlı makalemizin bazı noktalarına} dair izahatı muhteve mektuplarını geç vakit aldığımızdan maateessüf bugünkü nüshamıza derc edemedik {ilave etmek}. Yarın intişar edecek nüshamızda neşrolunacağı tabiidir...”

“Evvela Kendi Şahsiyetimiz..! Kendi Unsurumuzun Tealisi!”

Osmanlı devletinin hızla toprak kaybetmeye başladığı ve yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldığı 1912’nin siyasal ortamında Nezihe Muhiddin’in vurgusu Türk unsurunu diriltme üzerinde oldu.

Yerli malı kullanmak ve Müslümanlardan alışveriş etmek üzere kadınlara yaptığı çağrılar toplumda yankı bulunca *Kadınlar Dünyası*’nda bu tutumunu eleştiren yazılar yayınlanır.¹⁵⁵ Eleştiri “genç, ateşin hanım kızımızın... asabi nutukları” tonundadır ve yazar “ Biz, sevgili Nezihemize itidal {yavaşlık/yumuşaklık} tavsiye ederiz” diyerek, Nezihe Muhiddin’in (Muhlis) kadınlıktan uzaklaştığını, gayrimüslim unsurların kadınlarına da dokunduğunu belirtir. Hele kadınları Avrupa ile mücadeleye çağırması, ilmi oradan alacağımız için büsbütün yanlıştır.¹⁵⁶ Nezihe Muhiddin, cevap

¹⁵⁵ Emine Seher Ali isimli yazar, *Kadınlar Dünyası*’nın 4. sayısında “İktisad” başlıklı makalesinde Nezihe Muhiddin’in (o sırada Nezihe Muhlis), aynı hafta Cuma günü Darülfünun Konferans Salonunda verdiği konferanstaki (konferansın metin 6 Nisan 1329 günü, aynı derginin 3. sayısında yayınlanmıştır) üslubunu “taşkın” bularak eleştirir: “Nezihe Muhlis Hanım kızımızın nutuklarını da biz pek ateşin, pek asabi bulduk. Bunu şiddeti heyecana gençliğe haml ettik. .. Nutuk heyet-i umumiyesi itibariyle pek güzel; yalnız kadınlıktan uzaklaşmış, anasır-ı gayrimüslimeye de dokunmuş gibidir... Avrupa ile mücadele meselesini şimdilik unuttuk. Bu gayrikabildir, müstahildir {imkansız}, müstebaddır {uzak ihtimal}, cehalet ilme daima mahkumdur. Biz ise ilimden fenden henüz nasibdar değiliz...” (Bkz. Emine Seher Ali, agm, *agd*, no.4, 7 Nisan 1329 {1913}, s. 1-2.) Derginin Müdür-i mesulü de olan Emine Seher Ali’nin kadın kimliği konusunda, metnin üçüncü şahıs olarak ve akıl veren üslupla konuşması, kadınları küçümseme eğilimi vb. gibi unsurları içeren üslubundan çıkarsadığım kadarıyla kuşum var. (Bkz. Emine Seher Ali, “Kadınlığa Bir Nazar”, *Kadınlar Dünyası*, no. 1, 31 Ağustos 1329 {1913}, s. 1-2.) Bu imza altındaki yazıların da, tıpkı derginin imzasız editorial yazıları gibi Rifat Mevlanzade tarafından yazılmış olması ihtimali kuvvetlidir.

¹⁵⁶ Burada, kadınların politika yaparken “asabi” olarak nitelendirilmelerinin erkek yazınında sık rastlanan bir çizgi olduğunu hatırlatmakta yarar var. Buradaki nitelemeyle Batıdaki sufragetlerin ünlü “asabiyetine” atıf yapıldığı mukakkaktır. Örnekte Cumhuriyet döneminden. Yunus Nadi’nin yönetimindeki *Cumhuriyet*’te, IV. Bölümde göreceğimiz gibi, Nezihe Muhiddin’in 1925 seçimlerinde kadınların mebus seçilmeleri için yaptığı bir hamle, kendi demeci olduğu iddia edilerek, “asabi propaganda” olarak değerlendirilecektir: “Bizim bir muharririmiz de merak ederek Nezihe Muhittin Hanımın fikirlerini sormuş. Kadınlar Birliği reisi Nezihe Muhiddin Hanım da muharririmize yaptıkları şeyin asabi bir propaganda hamlesi olduğunu söylemiş. Bizim fikrimizce hanımlarımızın asabi olmaktan daima zarar gördüklerine yeni bir delil teşkil eden bu propagandaya ait belki bir gün semere verebilir. Fakat, bu asabi propagandaların semere verdiği zaman, mebusluk hakkını kazanacak olanların İstanbul’da asabi propaganda hizmetleri yapan hanımlar olacağı çok şüphelidir. Öyle zannediyoruz ki Türkiye’de siyasi hukuk elde edecek olan cins-i latif sınıfı, İstanbul’un hanımlarından evvel Anadolu’nun kadınları olmak ihtimali daha kuvvetlidir” (bkz. *Cumhuriyet*, “Kadınlar ve Mebusluk” 25 Şubat 1341 {1925}, s. 1-2.)

yazısında “Evvela kendi şahsiyetimiz! Kendi unsurumuzun (Müslümanların/Türklerin) tealisi! ” diyerek *Kadınlar Dünyası*’na karşı sert bir dille kendi tezini savunur. Muhiddin’e göre, Osmanlı devletinin o gün içine düştüğü siyasi ve iktisadi buhrandan kurtuluşun yolu ırka dayalı şahsiyetimize ve milli kimliğimize tapma derecesinde inanmaktır:

Hristiyan vatandaşlarımız refah ve saadetleri için çalışırlarken biz kendimizde bir hak-ı igbirar {gücenme hakkı}, bir fikr-i itiraz bulduk mu? Çünkü hakka serfuru {baş eğme} etmemek imkânsızdır. Bizim bu haklı teşebbüsümüzü vatandaşlarımızın takdir edeceği şüphesizdir.

...

İşte yine tekrar ediyorum. Evvela; kendi şahsiyetimiz! Kendi unsurumuzun tealisi! Bundan başka bizi halas edecek {kurtaracak} vasıta yoktur.

...

İşte bu kuvvet şahsiyet-i irkiyemize, hüviyet-i milliyemize tapmakla artacaktır.

157

Bu tartışmada “Türk unsurundan” kadınların Nezihe Muhiddin’i desteklediklerini yine aynı dergiye Fehamet Handan’ın yazdığı, Emine Seher Ali’yi eleştiren ve Nezihe Muhiddin’i destekleyen mektubundan anlıyoruz:

¹⁵⁷ Nezihe Muhlis, “Bir Mütalaa”, *Kadınlar Dünyası*, no. 14, 17 Nisan 1329 {1913}, s. 2. Bu mektubun altına düştüğü notla *Kadınlar Dünyası* yazı işleri Nezihe Muhiddin’e itidal tavsiye etmeye devam eder: “Biz muhterem Nezihe Muhlis Hanımefendiye her hususta itidali tekrar halisane tavsiye ederiz. Zira tekamülün dahi edvar-ı mahsusası vardır.” Dikkat edilirse burada ifade değişikliği yapılır ve “genç hanım kızımız” tabiri yok olur. Ancak bu kez tutumunu (edvar) küçümseyen bir ifade yer alır.

... İşte ben Nezihe Muhlis hanım hemşiremin o gür sesine saffet-i kalbim ve nahif sesimle iştirak edip bütün İslam hemşirelerime bir daha: Kaba, saba da olsa zade-i tabimiz olan mahsulat ve mamulatı giyelim, bu da olmazsa alışverişimizi sırf, evet sırf Müslümanlara hasredelim diyor(um)...¹⁵⁸

Muhiddin, 1912’de Osmanlı devletinin siyasal bağımsızlığını savunurken, “hürriyet” kavramını hem Osmanlı-Türk unsurunun özgürlüğü, hem de kadınların özgürlüğünü kapsayan bir kavram olarak kullandı. Muhiddin’e göre, Osmanlı-Türk kadınının kurtuluşu için vazgeçilmez koşul olan vatanın siyasal bağımsızlığı, yalnızca topla tüfekle savaşarak değil, iktisadi bağımsızlıkla elde edilir.

“Menfaatperest ve Mutaassıp Avrupalılar..”

Nezihe Muhiddin Batı’ya ilişkin değerlendirmelerinde, bu konuda öncelleri olan Yeni Osmanlılar, ve onlardan etkilenen Osmanlı kadınları gibi Batı’nın fen ve biliminden yararlanmayı savunurken söyleminde Batı’ya karşı eleştirel tonu sürdürür. Batı İstanbul kadınları için Beyoğlu’dur. Azınlıkların, Tanzimat’tan sonra kazandıkları sosyal haklar sonucu Pera ve Beyoğlu’nda kendi âdet ve serbestiyetlerine göre yaşamaları, özellikle azınlık kadınlarının giyimi, erkeklerle birlikte sosyal mekânlarda yaşamaları ve eğlenmeleri, Batı tipi yaşamı Osmanlı kadınlarının çok yakınına taşır. Nezihe Muhiddin’in milliyetçiliğin belirlediği ve bazen ırkçı uzanımlar taşıyan Batı karşıtlığı ve Batı’nın ülkedeki karşılığı olan (counterpart) azınlıklara karşı tutumu¹⁵⁹

¹⁵⁸ Fehamet Handan, “Konferans Münasebetiyle”, no. 9, 12 Nisan 1329 {1913}, s. 2.

¹⁵⁹ Nezihe Muhiddin’in Osmanlı’yı oluşturan unsurları kastederek, “Her kavme şeref, muhterem bir mevkii verecek derecede yüksek olan milli ve ictimai hayatımızın” özelliklerini övdüğünü görüyoruz. (Bkz. “Konferans”, *Kadınlar Dünyası*, no. 3, 6 Nisan 1329 {1913}, s. 3-4.) Ancak, Beyoğlu’nu anlatırken “... galiz bir Ermeni cildinden tereşşuh etmiş {yayılan} kirli bir ter kokusundan, mağşuş

yaşadığı dönemin toplumsal koşullarına göre bazen sertleşir, bazen yumuşar ama genel olarak mesafeli ve temkinli tutumu değişmez.

Avrupa, Muhiddin için Osmanlı'yı ve esas olarak da Türk unsurunu yok etmek isteyen bir güçtür. Osmanlı padişahları ve vükelanın (vezirler) "ahud-ı atika" (eski sözleşme) adıyla Avrupalılara verdikleri iktisadi hakları (kapitülasyonları) "katl fermanları (ölüm fermanları)" olarak niteler. "İnsaniyet, medeniyet, hak" adına hareket ettiklerini ilan eden Avrupalılar bu fermanlara dayanarak "idamımızı" istemektedirler. O gün Osmanlı'nın içine düştüğü iktisadi felaketlerin nedeni de bu fermanlardır. "Biz Osmalılar, bilhassa Müslümanlar"a bu fermanları yırtmak düşer. Nezihe Muhiddin kadınları, Osmanlının hukukunu tanımaya yanaşmayan "menfaatperest ve mutaassıp" Avrupalılarla mücadeleye çağırır:

İnsaniyet, medeniyet, hak namına hareket ettiklerini ilan eden Avrupalılar vaktiyle düşünmeden, anlamadan hareket etmeyi itiyad eden padişahlarımızın vükelamızın, ricalimizin {mevki sahipleri} ahud-ı atika namıyla kendilerine verdikleri katl fermanlarıyla idamımıza hükmediyorlar. Bugün çekmekte olduğumuz iktisadi felaketlerin bar-ı kiram {ağır} ızdırabı altında inlememize sebep olan hep bu fermanlardır.

... Avrupalılarla, evet Hristiyan ve mutaassıp Avrupalılarla mücadele edelim....
mutaassıp ve menfaatperest Avrupalılar bize karşı hiç bir zaman karşılıklı

mıamele yapmak, hukukumuz, vatanımızın, milletimizin menfaatlerine riayet etmek istemiyorlar.¹⁶⁰

c. Esirgeme Derneği ve Donanma Cemiyeti: Eğitim, Sivil Yaşama Katılım, Çalışma

Kadınların Eğitimi

Kadınların eğitimi, muallimliğinin de etkisiyle Nezihe Muhiddin'in gündeminden düşmeyen bir konu olmuştur. Kadınların statülerinin yükselmesi için eğitime ihtiyaçları olduğunu sürekli olarak savundu ve bununla da kalmayıp kız mekteplerindeki eğitimin yeterince düzeyli olabilmesi çaba harcadı. Eğitim, maarif onun alanıdır.

Meşrutiyet döneminde kadınların eğitimi konusu, basında ve edebiyatta yer alan “validelerin ve zevcelerin eğitimi” tartışması bağlamında toplumun gündemine girmiştir. Yeni Osmanlı düşünürleri; Şinasi, Namık Kemal, Ahmed Midhat toplumun üyelerini yetiştirecek olan validelerin ve “tahsilli” erkeklerle “yuva kurabilecek” düzeyde eşlerin eğitilmeleri gerektiğini sık sık dile getirmişlerdir. İyi bir eş ve valide olabilmeleri için kadınların eğitimine ihtiyaç olduğu, ancak bu şekilde sağlıklı bir topluma ulaşılacağı görüşü, bu dönemin erkek yazınında “kadınların terbiyesi” başlığı altındaki tartışmalarda savunulmuştur. Öte yandan “kadınların terbiyesi”nin hangi kurallara göre yapılacağı üzerine geniş bir literatür oluşturulmuştur. İttihat ve Terakki liderleri bu tartışmaların bir sonucu olarak, iktidara geldikten sonra kadınların eğitimine önem vermiş, yeni kız mektepleri ve 1914’de İnas Darülfünununu açarak

¹⁶⁰ “Konferans”, agy.

eğitimin düzeyini yükseltmeyi ve kadın eğitimini yaygınlaştırmayı amaçlamıştır.¹⁶¹

Kadınlık dergisinde, “Kısm-ı İctimai” sayfalarında B. Advîye Sıtkı, “Musahabe” başlıklı yazısında İstanbul Maarif müdürlüğünün “ciddi ve esaslı bir programla” yürütülecek olan bir kız sanayi mektebinin açılışını kutlar.¹⁶²

Nezihe Muhiddin yalnızca kadınların eğitiminin değil, tüm ulusun eğitiminin gelişmenin en önemli koşulu olduğunu düşünmektedir. 1912’de ülkenin en buhranlı günlerinde yaptığı konuşmada gelişmiş ülkelerden örnekler vererek ülkelerin yükselmesinde iktisadiyatın olduğu kadar eğitimin de büyük rolü olduğunu anlatır:

Milletleri mesud ve müreffeh yaşatan, medeniyetleri takrir eden “karakter”lerdir. Karakterleri yaşatan ve ıslah ve ikmal eyleyen de ana kucağı, mekteb bucağıdır. İlk terbiye-i milliye ve kavmiye bu yurtlarda telkin edilir.¹⁶³

Nezihe Muhiddin, eğitim üzerine yazılarda annelerin eğitimine yer verse de eşlerin eğitimine değinmeyerek, büyük bir olasılıkla, bu alanı dışlamaya çalmıştır. Muhiddin, milliyetçi görüşlerine uygun olarak, eğitim görmüş validelerin çocuk yetiştirmesini ulusal inşada kadınlara düşen bir görev olarak sunmuştur. Milletın evlatlarını, gelecekteki nesilleri yetiştirecek validelere ve o valideleri yetiştirecek “ciddi müessat-ı irfaniyeye” ihtiyaç vardır:

¹⁶¹ Bkz. Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1992 (8. Baskı), s. 154-156. İnas Darülfünunu {Kadınlar Üniversitesi}, İstanbul Darülfünununa bağlı olarak, İstanbul’da, 25 Kanun-i Sani 1329’da {1914} açıldı.

¹⁶² B. Advîye Sıdkı, “Musahabe”, *Kadınlık*, no. 11, 17 Mayıs 1330 {1914}, s. 3-4.

¹⁶³ Nezihe Muhiddin, “Hitabe”.

Bizim için, yani kadınlar için bu mesele düşünülürse bu memleket herşeyden evvel nesl-i atiyi ihzar edecek hakiki validelere ve o valideleri yetiştirecek ciddi müessesat-ı irfaniyeye muhtacdır. ¹⁶⁴

Esirgeme Derneği

Nezihe Muhiddin'in toplumda kadınların konumlarının ve mevkiilerinin yükselmesi için çalışmaları, Esirgeme Derneği'ni kurduğu yıllara uzanır (1912-1913). Esirgeme Derneği'ni *Kadınlar Dünyası*'nın yazı işleri müdürüne karşı savunduğu mektubunda Nezihe Muhiddin derneğin maksadının siyasi partilere yaranmak değil, "kadınlığa ait bütün hususata .. el uzatmak" olduğunu belirtir:

... derneğin maksadı cemiyetlere, siyasi firkalara yaranmak değil belki kadınlığa ait bütün hususata kardeşçe ve vatandaşcasına el uzatmaktır. ¹⁶⁵

Nezihe Muhiddin'in bu dernekte, iktisadi bağımsızlık tezini kadınlar arasında yaşama geçirmeye çalıştığını görüyoruz. *Türk Kadını*'nda da derneğin amaçları içinde "yerli malların himayesinin" de bulunduğunu belirtir. ¹⁶⁶

Kadınların aydınlanması ve eğitimi Nezihe Muhiddin'e göre kadınların yükselmesi için çok önemlidir. Kadınların yalnızca sıradan bir ders programıyla eğitimi için değil, düzeyli bir ders programıyla, konferans ve seminerlerle eğitilmeleri için çalışır. Müdürü olduğu İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'nin eğitim düzeyini

¹⁶⁴ Nezihe Muhiddin, "Hitabe".

¹⁶⁵ Nezihe Muhiddin, "Mektub", *Kadınlar Dünyası*, no. 6, 9 Nisan 1329 {1913}, s. 2-3.

¹⁶⁶ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 45-48.

yükseltmek ve daha sonra kapanma tehlikesiyle karşılaşınca da devamını sağlamak için Esirgeme Derneği'nin tüm desteğini bu okula yöneltir.

Bu konferanslara (iktisat üzerine y.z.) İstanbul'un muhtelif semtlerinde devam ederken fikrime doğan bir teşebbüs tohumu yavaş yavaş filizlenmeye başlıyordu. Mektebin halası {devamı} için etrafımda toplanan hanımlardan istifade etmek, muntazam bir cemiyet halinde çalışmak... Üzerinde çalışılacak mevzuu ise...: Yerli malların himayesi, eski kadın san'at işlerini asrileştirip ihya etmek... Artık Esirgeme Derneği meydana gelmişti. ¹⁶⁷

Esirgeme Derneği'nde iki yıl müddetle genel sekreter olarak çalışır. Kendisiyle birlikte dönemin hayır derneklerinde faal olan Ahmet Ağaoğlu'nun eşi Sitare Ağaoğlu ve diğerleri faaliyet gösterirler. Hamiyet Hulusi, Naciye Hurşit, Saniye Muhtar, Sabiha Süleyman'da bu faaliyete katılırlar. ¹⁶⁸

Esirgeme Derneği'ndeki çalışmaları sırasında muallim ve müdür olduğu iki okulda; Kız İdadisi ve İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'nde mesleki çalışmalarını sürdürür. Nezihe Muhiddin eğitimin düzeyini "asrı bir teşkilat içinde" verilmesiyle, "ecnebi mektepleriyle rekabet edebilmesi" ile ölçmektedir. Batı'da ve ülke içindeki "ecnebi mekteplerinde" uygulanan eğitim Muhiddin'e göre çağdaş eğitimin ölçütüdür:

... müdürü olduğum İttihat ve Terakki Kız Sanayi mektebinin inkişafına faaliyetimi temerküz ettirmiştim. Bu mektep o zaman için çok teceddütle

¹⁶⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 45.

¹⁶⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 87.

{yenilik} ortaya çıkmış bir irfan müessesesi idi. Asri bir teşkilat içinde pek mesudane çalışabiliyordum.¹⁶⁹

Bir taraftan kız idadisi diğer tarafta İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi, ecnebi mekteplerine hakkıyla rekabet edecek birer irfan müessesesi idiler.¹⁷⁰

İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi siyasi bir değişiklikle¹⁷¹ kapanma tehlikesiyle karşılaştığında eğitime devam edebilmesi için Nezihe Muhiddin, Esirgeme Derneği'nin faaliyetlerinin büyük bir bölümünü bu alana yöneltir.¹⁷²

Kadınlar ve Sivil Yaşam: Zevcelik ve Çocuk Dadılığı mı “Hayat-ı Hariciyeye Karışmak mı?”

Sokağa Çıkma Özgürlüğü

Nezihe Muhiddin etkin olduğu dönemin başından bu yana kamu alanında kadınlara yer açmak ve onları görünür kılmak için mücadele etti. Yetiştirdiği yıllarda görece açık bir toplumda bulunmasına karşın, Osmanlı kadınlarının harici yaşama katılma mücadelelerinin farkında oldu.¹⁷³

¹⁶⁹ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 37.

¹⁷⁰ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 41.

¹⁷¹ İtilaf Fırkası'nın seçimleri kazanmasıyla, İttihat ve Terakki bir süre iktidardan uzaklaştı.

¹⁷² Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 42.

¹⁷³ “... Meşrutiyetin ilanı ile beraber kadınlarımız karanlıktan kurtulur gibi oldular, peçeler incelirdi, bir az dünya ışığına kavuştular, fakat kafesler baki...” Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 31.

Müslüman kadınların kamu yaşamına katılımı, sokağa çıkmaları, sokakta rahatsız edilmeden yürümeleri, kadın erkek birlikte gidilen sinema, kafe, eğlence yeri gibi mekânlara gitmeleri, kitle ulaşım araçlarını kullanmaları gibi konularda, Osmanlı toplumunda uzun yıllar süren dindar/muhafazakâr İslamcı çevrelerin ideolojik propagandasını yürüttüğü segregation ve erkeklerce kadınların evden çıkmalarına izin verilmemesi âdeti, Meşrutiyet döneminde kadınların mücadeleleriyle bir ölçüde etkisini yitirmiştir. Kadınların o yıllardaki dış yaşama ilişkin en önde gelen şikayetleri peçenin kalınlığı vb. gibi örtünmeyle ilgili iktidarın baskılarıydı. Bunun yanı sıra kadınlar sokakta rahatsız edilmeden, sokağa çıktığı için hakarete, aşağılanmaya uğramadan yürüyebilmeyi, bir yerden bir yere gidebilmeyi, tramvay, tünel, şehir hatları vapuru gibi ulaşım araçlarına binebilmeyi istiyorlardı. 14 Nisan 1911’de *Musavver Kadın*’da “Tekzip” başlığıyla yer alan ve derginin yazı işlerince yazılmış olan bir yazıda, *Sabah* gazetesinde yayınlanan “Mesvar-ı Askeri Modası” başlıklı makalede kadınların sokakta “askerleri takliden göğüsleri ileri doğru çıkmış ve çarşafı dahi iki elleriyle tutmuş oldukları halde yürüdüklerinden” ve bunun moda olduğundan söz edildiğini aktarır. Dergi “bir kadın gazetesi olma hasebiyle” bu haberi “Muhterem nisvan-ı Osmaniye’nin böyle bir istihfafi {alay, küçümseme} asla ve hiç bir zaman kabul edemeyeceklerini” bildirir. Anlaşılan “Meclis-i Mebusan’ın tatil olması” nedeniyle gazeteyi doldurmak için “masa başı havadisi” yapılmıştır. Bu tartışmadan kadınların sokakta göğüslerini ileri doğru çıkararak (dik durarak) yürümelerinin dahi zamanın erkek yazarlarının makale konusu olduğu görülüyor.

Kadınların dış yaşamda varoluşlarıyla ilgili baskılar bu örnekle kalmaz. *Kadın* dergisinde¹⁷⁴, kadınlara “şömendifer, tramvay, tünel ve vapur idarelerince” iyiden iyiye

¹⁷⁴ Havadisçi, “Kadın Haberleri”, *Kadın* (İstanbul), no. 6, 7 Nisan 1328 {1912}, s. 19.

fena davranıldığı anlatılır. “Kadıköy vapurlarında kadınların bütün kış açık yerlerde dondukları”, “vapur mürettebatının {çalışanları}, ... namusiyle ve ciddiyetle yürüyen bir genç İslam hanımın kulağının dibinde ‘çarşafı kesiyorlarmış’ diye bağırdıkları” belirtilir. Kadınların sokağa çıkmaları üzerindeki baskı yalnızca muhafazakâr erkeklerden değil kadınlardan da gelmektedir. Nezihe Muhiddin *Türk Kadını*’nda yaşlı bir hanımın Üsküdar vapur iskelesinde arkadaşı ve kendisine tehditler savurduğunu, herkesi üzerlerine tükürmeye ve hakaret etmeye çağırdığını anlatır.¹⁷⁵

Meşrutiyet öncesinin kadınlarının çabaları sonucunda haklarını daha açıkça savunan, daha atak yeni bir kadın kuşağı İnas Darülfununu çevresinde yetişmiştir. Darülfununlu genç kadınlar ile eski kuşaktan muhafazakâr kadınlar, dış yaşamda kadınların davranışları konusunda bazen karşı karşıya gelirler. Celal Nuri İleri’nin yayımladığı *Ati* gezetesinde “Hanımefendinin Musahabesi” sütununda yazan Afife Fikret, “Beyoğlu’nda bir aşağı bir yukarı, seyirtmek, sinemahanelerden hiç ayrılmamak, dolaşmak, çayhanelere gitmek! Bu gibi fena yaşayışlar genç hemşirelerimizi kocadan eder” diyerek kadınların en birinci mesleğinin “zevcelik mesleği” olduğunu belirtir.¹⁷⁶ Aynı biçimde *Türk Kadını* dergisinde Nezihe Rikkat “Erkekleşme” başlığıyla yazdığı yazıda genç kadınların sokaktaki davranışlarını eleştirir. Mutie Sabri “Darülfununlu Türk kızı olarak” Nezihe Rikkat’e sert bir yanıt verir ve “Kimbilir nasıl bir mecburiyet sevgiyle koşarak tramvaya atlamak, bazı polislerimizin gayri mantıklı kaba hareketlerine

¹⁷⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 33-34.

¹⁷⁶ Afife Fikret, “Hanımefendinin Musahabesi”, *Ati*, 16 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s. 1-2. Afife Fikret, o günkü terimlerle “kadınlık cereyanını” aşırı bulan erkeklerle aynı görüşü paylaşan bir kadın olarak genç kadınların tepkisini çeker. Muhammed Zeki *Ati*’de, (8 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s. 2) “Bizdeki kadınlığın cereyan-ı ahirine {son cereyan} karşı mütecessir olan hanımların mevcudiyetini biliyordum” diyerek Afife Fikret’i kutlarken, Afife Fikret’e bir kadın tanıdığı *Ati*’deki yazılarından ötürü herkesin kendisini konuştuğunu söyler ve “sizi fazla muhafazakârlıkla çokluk itham ediyorlar. Siz biraz gerisin geriye gidiyormuşsunuz” der. (Afife Fikret, “Hanımefendinin Musahabeleri”, *Ati*, 1 Şubat 1334 {1918} s. 2.)

pek haklı olarak söylenmek ve dörtte üçü harabezar {yıkık} muhitin şoseleri demek olan yangın yerlerinden geçmek bir kadının erkekleşmesi demek değildir,” der.

Bütün baskılara ve erkek yazarların “hürriyet-i nisvaniye”yi {kadınların özgürlüğü} yönlendirme çabalarına¹⁷⁷ karşın Meşrutiyet döneminde, kadınların “medeniyete yaklaşan kıyafetlerle” sokağa çıktıklarını, erkeklerle aynı yerlere gittiklerini Nezihe Muhiddin’den öğreniyoruz:

Meşrutiyetin ilk iki senesi kadın; hayatında hayli inkişafı ile ilerledi. Artık kadınlarımız medeniyete yaklaşan kıyafetlerle, bazı koca ninelerin baston tehditlerine rağmen serbestçe dolaşabiliyorlar, erkeklerle beraber umumi bahçelere ve tiyatrolara gidebiliyorlardı.¹⁷⁸

Sivil Yaşama Katılım

Bu yüzyılın başında, özellikle Doğu toplumlarında, yardım ve hayır için kurulan kadın derneklerinin, kadınların kapandıkları evlerinden çıkıp sivil yaşama katılmaları için çok önemli bir araç olduğu ortaya konmuştur.¹⁷⁹ 1908’den sonra kurulan hayır amaçlı kadın derneklerinin ya da kadınların ağırlıkta olduğu Hilal-i Ahmer gibi

¹⁷⁷ L. Y. “Kadınlarımız ve Hürriyet” başlıklı yazısında, Necip’in o günlerde yayımlanan *Buhran-ı İctimai* adlı kitabında kadınların medeniyetin önemli bir unsuru olduğunu kabul ettiğini belirtir. Ancak yazarımız kadınların özgürlük taleplerini tehlikeli bulmaktadır. “Evvela tesettürden kurtulmak, saniyen {ikinci olarak} ihraz-ı serazatki {başısersbestlik} ile Garb kadınları gibi yaşamak, salisen {üçüncü olarak} suret-i mütemadiyede erkek ile münasebatta bulunmak” olarak özetlediği bu talep yazara göre, kadınların, eşlerinin “amiriyetini” ve ebeveynlerinin “vesayetini” tanımamaları demektir. (Bkz. L. Y. “Kadınlarımız ve Hürriyet”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, no. 10, 24 Kanun-i Evvel 1332 {1916}, s. 177-180.

¹⁷⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 32.

¹⁷⁹ Adele Lindenmeyr, “Public Life, Private Virtues: Women in Russian Charity, 1762-1914”, *Signs*, vol. 18, no. 3, Spring 1993.

derneklerin Osmanlı-Türk kadınlarının, sınırlamaları aşıp evlerinden çıkmaları, kamu ve sivil yaşama katılmalarında önemli bir rolü olmuştur.¹⁸⁰

Nezihe Muhiddin bu kuruluşların önemli işlevini kabul etmekle birlikte kadınların kendi haklarını kazanmaları için gerekli olan etkinliği ve kadınlararası dayanışmayı sağlayamadığını düşünür. Muhiddin'e göre bu dönemin ünlü isimlerinden Şair Nigar, Makbule Leman, Abdülhak Mührinnisa Hanım kadınlığın durumunu yansıtan "içli şiirleri, Leyla Hanım'ın (Saz) inleyen ince nağmeleri" muhitlerinin yarattığı acıları dile getirmektedirler. Muhiddin bu "hassas kadınların" yetim ve öksüz sevindirmekten başka bir etkinlik imkanlarının olmadığını belirtir.

... (meşrutiyet devrinde) kadınların biraraya, bir fikir etrafına ciddiyetle toplanmamasındaki sebepleri...: evvela hanımlarımız ev hayatının yeknesak akışlarından bıkmışlardı, içlerinde tahsili yüksek, kalpleri hayır işlerinden zevk alanlar zemin ve zamanı müsait görünce ortaya atıldılar, bu perakende ve gelişmiş güzel harekette müşterek kadınlık hedefi gözetilemezdi.¹⁸¹

Ancak yine de Nezihe Muhiddin, "kadınlık mefkûresi" için yine bu derneklerde etkin olmuş, sosyal yaşamda yer almaya alışkın olan kadınlarla birlikte Esirgeme Derneği'ni kurmuştur.

¹⁸⁰ Bu konuda bir araştırma yapılmamıştır.

¹⁸¹ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 52.

Çalışma

Osmanlı toplumunda kırsal alanda ve kentlerdeki bazı sanayi kollarında işçi olarak çalışan kadınların dışında, kadınların ücret karşılığı çalışması orta sınıf aileler için ve toplumun bütünü için genellikle istenmeyen, izin verilmeyen bir alandır.¹⁸² Osmanlı toplumunda kadınların ücret karşılığı çalışması birden fazla etmenle gerçekleşti. Zafer Toprak, Cihan Harbi sırasında, erkek nüfusun cepheye sevk nedeniyle Osmanlı kadınlarının çalışma yaşamına çekildiğini belirtir. Fabrikalardan atölyelere, yol yapımından sokak temizliğine kadar bir çok iş sahasında kadın işçi çalıştırılmaya başlanmıştır.¹⁸³ I. Dünya Savaşı'nın sonlarında İstanbul basınında, savaş sona erince kadınların tekrar evlerine dönmeleri gerektiği üzerine bir tartışma başlatıldı.¹⁸⁴ Kadınların çalışmasında ikinci etmen Türk kadınlarına iş alanlarının açılması hamlesiydi. Kadınlar arasında Türk milliyetçiliğinin yayılmasıyla birlikte güçlenen Müslümanların iktisadi yaşamını geliştirme düşüncesiyle, daha önce azınlıkların elinde olan terzihane ve atölyelerin Türkler tarafından kurulması ve diğer giyim ürünlerinin üretiminde Müslüman kadınları çalıştırma girişimleri gerçekleşmiştir.

¹⁸² Köleliğin serbest olması nedeniyle evlerde ve saraylarda çalıştırılan cariyelerin toplumsal konumunu bu açıklamanın dışında kalmaktadır. Kırsal alanda ise, Cumhuriyet döneminde kadınların ücret karşılığı değil, aile işçisi olarak çalıştığı bilinmektedir. Osmanlı toplumunda bu olgunun tersini gösterecek bir bulgu yoktur.

¹⁸³ Bkz. Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 131-132.

¹⁸⁴ "... Gerçi böyle bir cereyan ve kadınların arasında bir havayic {gereksinim} var. Fakat bu muvakkattir. Çünkü zaruretin tevlid ettiği {doğurduğu} bir ihtiyacın tatmini için kendilerine arz-ı iftikar {ihtiyaç için talep} edilmekten başka birşey değildir. Harp bitsin işler eskisi gibi hal-i tabiisine gelsin görülecektir ki bu şimdiki cereyan duracak ve belkide onun yerine bir buhran ve hüsrân kaim olacaktır. O zaman kadınlarımız iş âleminde kendilerine gösterilen rağbeti göremeyecekler ve bir gün temin ettikleri menfaat-i maddiyyeyi bulamayacaklardır." Muhammed Zeki, "Kadınlarımıza Dair", *Atı*, 8 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s. 2.

Bu atölyelerin açılmasında ve geliştirilmesinde kadın dernekleri öncülük yaptılar.¹⁸⁵ Kadınların çalışmasında, savaş nedeniyle azalan erkek işgücü yerine kadınların işe alınmalarıyla birlikte değerlendirilebilecek üçüncü bir etmen şehit eşleri sorunuydu. Kadın yardım dernekleri savaşta şehit düşenlerin dul eşlerinin “namuskârane” çalışarak evlerinin geçimini sağlamak üzere iş bulmaları için çalışmalar yapmıştır.¹⁸⁶ Bu arada, Garpcılığa yakın duran Ahmet Emin Yalman vd. yazarlar, kadınların çalışması gerektiğini Avrupa’daki kadınların çalışmasının yaygınlığını aktararak savundular.

Nezihe Muhiddin de hem şehit eşlerinin çalışmasını hem de kadınların ictimai her alanda yerini alması için ve çalışması için yeni iş alanlarının açılması, toplumdaki kadının çalışmasına karşı çıkan anlayışın ortadan kalkması için mücadele etti. Savaşlardan sonraki zor dönemlerde şehit eşlerinin iş bulmasını “hem hayati hem de ahlaki bir sorun” olarak ortaya koydu. Nezihe Muhiddin’in kadınların çalışmasıyla ilgili söyleminde, yer yer Fatma Aliye’nin kadınların “ihtiyaç halinde” çalışmak üzere eğitilmeleri fikrinin etkileri de görülür.

Nezihe Muhiddin’in, kadınların kamu alanına tam anlamıyla girmesine ilişkin düşünün bir parçası da kadınların her işte çalışmaları, doktor, mühendis gibi yüksek statülü meslekleri edinmeleriydi. Muhiddin’e göre bu hem kadınların hem de memleketin yararına bir gelişmedir. Kadının başarabileceği her işte memlekete yararlı

¹⁸⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*’nda, Esirgeme Derneği üyelerinden Behire Hakkı Hanım’ın bu amaçla Bıçkı Yurdu adında bir “ticarethane tesis ettiğini” ve bunun “Türk kadın hayatında ticaret fikrinin bir mebdai {başlangıç} olarak çok faideli bir numune teşkil ettiğini” övgüyle anlatır. (s. 49)

¹⁸⁶ Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin kuruluş amaçlarının başında “kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini tahfif {hafifletme}” gelmektedir. Bkz. “Belgeler: Kadın Dernekleri Programları”, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 332-333. Ma’mûlat-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ve Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi, Osmanlı Birinci Kadın İşçi Taburu da aynı dönemde kadınların çalıştırılması amacıyla kurulan derneklerdi. (Bkz, Serpil Çakır, age, s. 330-331 ve s. 335-339.)

olmasını savunuyordu. Nezihe Muhiddin kadınların çalışma haklarını savunurken öte yandan bunun memlekete getireceği faydaları da sürekli olarak vurguluyordu:

Bizim kuvvetli iddiamız, ihtiyacat ve icabat-ı hazıra bizi nerelere sevk ediyorsa kadının behemehal orada bir mevkii olmasıdır. Bunun için vaz edeceğimiz düstur da şundan ibarettir; "Kadının muvaffak olabileceği her işte memlekete mufid olmak".,

Halbuki bütün bu mecburiyetler, zaruretler karşısında kadına açılan saha-i mesai, süprüntücülük, devair hademeliği ile yarısından ziyadesini erkeklerin işgal ettiği inas mekâtibi muallimeliğinden ibaret kalıyor... kadının her meslekte yerini almasını zaruri görenlerden biriyim. Kadın doktor, avukat, tüccar, memur, muallim, san'atkar, mebus hatta vekil olmalıdır ki kadın hayatını tanzim eden münevver ve nazım zümre arasında kadın varlığını hissettirebilsin.¹⁸⁷

d. Mütareke ve İşgal Dönemi: Milli Kongre Murahhaslığı ve Edebiyata Dönüş

Siyasi Parti Değil Kadın Politikası

Nezihe Muhiddin'in etkin olduğu tüm dönemlerde hükümetlerle ve siyasal partilerle arasına bir mesafe koymaya çok özen gösterdiğine tanık oluyoruz. 1931 tarihli kitabında, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'nin kapanmaması için dönemin iktidar partisinin organı olan Nur u Osmaniye Klübü'nün desteğini aldığı yıllarda da

¹⁸⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 11.

siyasal tarafsızlığını, yalnızca “kendi mefkûresi” için ve kadınlar için çalıştığını savunmuştur:

Jön Türk gazetesinde intişar eden makalelerle İttihat ve Terakki merkezinden aldığım takdir ve teşekkürnameler sırf kendi mefkûrem (a.b.ç.) uğruna yaptığım fedakarlığımın birer kadirşinaslık nişaneleri oldu.¹⁸⁸

“Mektub”ta kendisini İttihat ve Terakki’nin bir uzantısı olarak göstermeye çalışan *Kadınlar Dünyası* idarehanesine sert tonda bir yanıt vererek Esirgeme Derneği’nin amacının cemiyetlere, siyasi partilere yaranmak değil, kadınlığa ait tüm alanlarda çalışmak olduğunu vurgular. Nezihe Muhiddin için kız sanayi mektebi hangi parti tarafından desteklendiğine göre değil, kadınlara sağlayacağı eğitim yararıyla değerlendirilmelidir. Önemli olan kız sanayi mekteplerinin yaşaması ve yaygınlaştırılmasıdır. İktidar partisinin desteği onun bu bağımsız konumunu değiştiremeyeceği gibi yönettiği mektebi de partilerin gölgesi altına sokmayacaktır:

Esirgeme Derneğinin memleketi için beslediği amal ve mekasıd {amaç} bir çok mektebler açmak ve kardeşlerini tenvir etmektir.

... herhangi bir fırka ve cemiyete mensub olursa olsun dernek muhtac-ı muavenet {desteğe ihtiyacı olan} gördüğü bütün kız mekteplerine... yardım ve müzaheret edecek, ve icab eden mahallerde yeniden tesisine çalışacaktır.

¹⁸⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 42.

Bununla da anlaşılıyor ki derneğin maksadı cemiyetlere, siyasi fırkalara yaranmak değil belki kadınlığa ait bütün hususata kardeşçe ve vatandaşcasına el uzatmaktır.¹⁸⁹

Daha sonraki yıllarda da Nezihe Muhiddin'in bu bağımsız çizgisi değişmedi. Muhiddin siyasal kuruluşlarla, programlarındaki kadınlarla ilgili hedeflerine göre değerlendirerek işbirliği yaptı.

Diğer Etkinlikleri

Türk Kadını'ndan, Nezihe Muhiddin'in Donanma Cemiyeti İstanbul Kadınlar Şubesi'ni kurduğunu ve müdürü olduğu İttihat ve Terakki Kız Sanayi Lisesi'nin bir odasını bu faaliyete ayırdığını öğreniyoruz.¹⁹⁰ Nezihe Muhiddin'in çevresindeki faal kadınlarla bu çalışmayı yürüttüğü ve Donanma Cemiyeti için bağış topladığını biliyoruz.

Donanma Cemiyeti¹⁹¹ Sultan Reşat'ın desteğiyle Osmanlı donanmasını güçlendirmek amacıyla kuruldu ve kısa sürede sivil bir harekete dönüşerek güçlendi. Nezihe Muhiddin'in öncülük ettiği Kadınlar Şubesi de kadınlar arasında yaygın bir destek gördü. Derneğe yardımları ve verdikleri destek dolayısıyla Nezihe Muhiddin'in *Kadınlar Dünyası*'nda Kadınefendilere¹⁹² bir teşekkür mektubu yayımlandı.¹⁹³ Kadınefendilerin bu harekete mücevherlerini bağışlayarak katılmasıyla Donanma

¹⁸⁹ Nezihe Muhiddin, "Mektub", *Kadınlar Dünyası*, no. 6, 9 Nisan 1329{1913}, s. 2-3.

¹⁹⁰ Ayrıca *Vakit*, 26 Haziran 1339 {1923} tarihli haberde de bu bilgi yer alıyor.

¹⁹¹ Asıl adı Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'dir. Kuruluşu 1909.

¹⁹² Osmanlı padişahının eşleri.

¹⁹³ Nezihe Muhiddin, "Kıymetdar bir Teşvik", *Kadınlar Dünyası*, no. 15, 18 Nisan 1329{1913}, s. 2-3.

Cemiyeti, Osmanlı hanedanının kadınlarının, büyük bir olasılıkla ilk kez bir sivil harekete katıldığı bir dernek haline geldi. Bu dernek tıpkı Esirgeme Derneği gibi Osmanlı-Türk kadınlarının sivil yaşama katılmalarında önemli bir rol oynadı. Nezihe Muhiddin Donanma Cemiyeti İstanbul Kadınlar Şubesinin bir yıl sonra faaliyetine son verdiğini belirtir.¹⁹⁴

Vakit'teki demecinde ve *Türk Kadını*'nda belirttiği üzere, Nezihe Muhiddin ayrıca 1912'de Müdafa-i Milliye Cemiyeti Kadınlar Merkezi genel sekreteri oldu, ancak erkek rehberliğiyle kurulduğunu öne sürdüğü bu dernek hakkında çok olumlu fikirler taşııyordu.¹⁹⁵

Muhiddin'in kadınlık mefkûresi için çabaları karşılıksız kalmayacak ve Mondros Müterekesi'nden hemen sonra kurulan ve Türkiye'de "Milli Müdafaa" hareketinin örgütlenmesine katkıda bulunan Milli Kongre'ye¹⁹⁶ 1918 yılında çok sayıda kadın örgütü, kadın delegeleriyle ve tam temsil gücüyle katılacaktır.¹⁹⁷ Milli Kongre murahhaslarından biri de Nezihe Muhiddin'dir.

¹⁹⁴ "Efrençi {Milat} 1912-1913 tarihinde Donanma Cemiyetinin Hanımlar şubesi teşekkül etmiş... Donanma Cemiyetinin İstanbul Hanımlar şubesi ancak bir sene faaliyet gösterdikten sonra mesaisine hitam vermiştir." Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 37.

¹⁹⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 50. Buradaki dernek isminin yanlışlığı baskı hatası olabilir.

¹⁹⁶ Bkz. Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994 (11. Baskı), s. 39.

¹⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, Milli Kongre'ye katılan derneklerin listesini verir. Bkz. *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları Tıpkı Basım, İstanbul, 1952, s. 420. Ancak Milli Kongre'ye katılan kadın derneklerinin tam listesini bilmiyoruz. Murahhas {delege} kadınların adlarını da keza. Nezihe Muhiddin murahhas aza olduğunu *Vakit*'teki demecinde belirtiyor. (26 Haziran 1339 {1923})

I. Dünya Savaşı, Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Siyasal-Sosyal Ortam ve Kadınlar

Birinci Dünya Savaşı, Keyder'in belirttiği gibi Türkiye için 1923'te bitti.¹⁹⁸

Savaş sırasında ve işgal altındaki İstanbul'da, kadınlar çok sayıdaki yardım derneklerinde ve direniş örgütlerinde çalıştılar. Kadınların gündemi hak taleplerinden memleketin acil sorunlarına kaydı. Savaş yaralıları için hastanelerde çalıştılar, yetimler ve yoksullar için yardım sandıkları kurdular. İstanbul'da bu dönemde bulunan, çoğunda kadınların çalıştıkları yardım derneklerinin gerçeğe yakın bir listesini Tezer Taşkiran verir.¹⁹⁹ Kadınlar, Milli Müdafaa döneminde (1918-1923) İstanbul'da gizli ya da yarı açık direniş örgütlerinde de etkin oldular.²⁰⁰ Mütareke Döneminin bir diğer özelliği erkek yazınıda "feminizm" meselesinin tartışılmasıdır. Celal Nuri (İleri) yayımladığı *Atı ve İleri* gazetelerinde kadınlara ilişkin tartışma başlatmış, daha sonra "Kadınlığın Atisi" sütununu açarak kadınların yazılarını yayınlamıştır.

1918-1923 dönemi Türkiye'de, devlet yapısından başlayarak sosyal, politik ve kültürel alanda önemli bir değişimin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı hanedanının ve II Meşrutiyet'te etkin olan İttihat ve Terakki'nin iktidarının sona erdiği, Anadolu'da işgale karşı direnişin örgütlendiği ve TBMM hükümetinin giderek güç kazanarak siyasal iktidar odağı haline geldiği dönemdir. Bu aynı zamanda eski iktidarın merkezi olan İstanbul ile yeni TBMM Hükümetinin merkezi olan Ankara arasında siyasal odak

¹⁹⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995 (4.basım), s. 101.

¹⁹⁹ Bkz. Tezer Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973, s.39.

²⁰⁰ Örneğin Halide Edib Adıvar, Adnan Adıvar'ın kurucusu olduğu, Milli Mücadelede Anadolu'ya silah sevkıyatı yapan Karakol Cemiyeti'nde çalışmıştır. Bkz. Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994 (11. Baskı), s. 25-26. Karakol Cemiyeti için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 520-523. Halide Edib aynı eserde, Milli Müdafaa hareketini örgütleyen kuruluşlardan biri olan Milli Kongre'de de etkin olduğunu belirtir.

çatışmasının ve çelişkilerin yaşandığı, sürekli değişebilen konum alışlara şahit olunan özel bir siyasi dönemdir.

1918-1923 yılları arasında kadınlık âleminde neler oluyordu? Sabiha Sertel *Büyük Mecmua*'da feminizmi savunuyor.²⁰¹ Darülfünun mezunu genç kadınlar Asri Kadın Cemiyeti'ni kurarak *Genç Kadın* dergisini yayımlıyorlar. Memlekette, erkek yazarların deyimiyle bir “kadınlık cereyanı” başlıyor ve tüm hızıyla toplumun gündemine giriyor. “Türk kadını nasıl olmalıdır?” sorusu aydın kadın ve erkekler arasında tartışılıyor.²⁰² *Türk Kadını* dergisi yayımlanıyor. Gazete ve dergilerde “kadınlık şuunu” sayfaları açılıyor. Eli kalem tutan herkes kendi görüşüne uygun olarak kadınlık üzerine yazı yazıyor. Mütareke dönemi ve Milli Müdafaa dönemini de içeren bu yıllar ülkede, başta başkent İstanbul olmak üzere, yabancı askerlerin işgalinin yaşandığı, insanların yolda yürürken başını yerden kaldırmadığı, sefaletin, yoksulluğun yaygınlaştığı zorlu yıllardır. Yabancı kuvvet komutanlarınca uygulanan sansür nedeniyle gazetelerin sayfaları beyaz sütunlarla doludur.²⁰³

Bu beş yıl içinde Nezihe Muhiddin, çeşitli gazeteler ve dergilerde eğitimi de kapsayan toplumsal sorunlar ve edebiyat üzerine yazılar yazmayı sürdürdü.²⁰⁴ Bazı hikayeleri ve roman denemeleri yayımlandı. Nezihe Muhiddin'in, siyasal gerginliklerin yaşandığı bu dönemde, siyasi tercihini açıklamadığına tanık oluyoruz.

²⁰¹ Zafer Toprak, “Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi”, *Toplumsal Tarih*, c. 9, no. 51, Mart 1998, s. 7-14.

²⁰² Bkz. Yakub Kadri (Karaosmanoğlu), *Kadınlık ve Kadınlarımız*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1339 -1922.

²⁰³ Halide Edib bu dönemin İstanbul'unu *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda (İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994 {11. Baskı}) ayrıntılarıyla tasvir eder.

²⁰⁴ Bkz. *Son Posta*, İbrahim Hoya, “Kadın Romancılarımızla Mülakatlar: Nezihe Muhittin yeni eserlerini neşretmeden öleceğinden korkuyor”, 15.10.1941. Buradaki açıklamalarına göre Meşrutiyet'in ikinci yılından (1909) başlayarak 1923 yılına değin, *Sabah*, *İkdam*, *Peyam-ı Sabah*, *İleri* gibi günlük gazetelerde ve *Türk Yurdu*, *Edebiyat-ı Umumiye* gibi dergilerde makaleleri yayımlanır.

Nezihe Muhiddin'in 1923 yılının ilk aylarından itibaren bu kez, Anglo-Sakson feminizminin tüm tezlerini içeren bir programla aktif bir sosyal ve siyasi faaliyete girecektir. Bu değişikliğin nedeni TBMM'nin cumhuriyetçi, laik bir siyasette kararlı olduğunu görmesidir. Yeni siyasal ortamda "kadın haklarını" yasal ve sosyal alanda yerleştirmek (install) üzere Nezihe Muhiddin 1923 Mayıs'ında, Mustafa Kemal ve çevresindeki Birinci Grubun TBMM'de hakimiyetini kurmasından az önce, etkinliklerine Kadınlar Halk Fırkasını kurma girişimiyle başlar.

Türk Kadını Nasıl Olmalıdır?

Birinci Dünya Savaşı yıllarından sonra kadınlar "Türk kadını nasıl olmalıdır?" sorusunun yanıtını aradılar. Türk kadını kavramının oluşturulmasında kadınların etkin olmalarının ölçüsü, kadınların ulusal inşa sürecine ne denli katılacaklarının göstergelerinden biriydi. Cumhuriyetçi erkek yazarların Türk kadını kavramını oluşturma çabası içinde olduklarını, daha derinlemesine bakılırsa bu kavramı, ve bu kavramın içini dolduran kadının siyasal ve toplumsal, ahlaki davranışlarını belirlemek istediklerine tanık oluyoruz.²⁰⁵ Cihan Savaşı yıllarında ve Mütareke döneminde Türk kadını nosyonu entelektüel çevrenin gündemindeydi. Bu konudaki bir tartışmaya Yakup Kadri Karaosmanoğlu bir makalesinde değinir.²⁰⁶ Bu tartışmalarda Nezihe Muhiddin'in yer aldığını savlamak mümkündür. Çünkü TBMM'nin 1920 Nisan'ında kuruluşundan sonra ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Nezihe Muhiddin yazdığı

²⁰⁵ Falih Rıfkı (Atay) "Türk Kadını" başlıklı makalesinde kadınlara uygun gördüğü etkinlikleri belirtir. (Bkz bu metinde s.) Yunus Nadi'nin (Abaloğlu) bu süreçte etkin olmak istediğini bir makalesinden anlıyoruz. (Bkz. Yunus Nadi, "Türk Kadını", *Cumhuriyet*, no. 1986, 18 Teşrin-i Sani 1929, s. 1.) Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanındaki "Selma" tiplmesi bu kavramı simgeler.

²⁰⁶ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Kadınlık ve Kadınlarımız içinde*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1339.

makalelerde, verdiği konferanslarda ve demeçlerinde Türk kadını kavramını imgelemiştir. Kitabının adını da *Türk Kadını* koymuştur. Nezihe Muhiddin'in Türk kadını tanımı, geçmişteki kadın tarihini yapan "müstesna" kadınların açtığı yolda, "(Cumhuriyet) inkılabımızın verdiği büyük fırsatla"²⁰⁷ ilerleme olanağı bulan, her türlü medeni ve siyasal haklara sahip, milletin ve Cumhuriyet'in inşasında etkin olan, Batı'nın alkol vb. gibi yozlaştırıcı etkilerinden uzak bir kadının tanımıdır. Bu kadın geçmişteki kadın şahsiyetlerin ortaya koydukları karakter özelliklerinden²⁰⁸ tam anlamıyla farklılaşmamıştır. Nezihe Muhiddin Osmanlı kadınlarının ideallerini, İslamiyetin değil de, Aydınlanmanın ilkelerinin yönlendirdiği bir referans çerçevesi içinde gerçekleştirme çabasıdadır. Osmanlı kadınlarının "İslamlar"ı Muhiddin'de "Türkler"e, Devlet-i Osmani ise ulusçulukla belirlenen Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür.

²⁰⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 11.

²⁰⁸ Nezihe Muhiddin'in "karakter" olarak tanımladığı kavram toplumsal kişiliklerdir.

III. MİLLİYETÇİ SÖYLEMİN SINIRLARI: KADIN HAKLARININ SAVUNUSU: FEMİNİZM, KADIN POLİTİKALARI (1923-1927) VE SUSTURULMA (1927-1930)

Nezihe Muhiddin'in etkinliklerinin en önemli evresi bu dönemde yer aldı:

Nezihe Muhiddin 1923'ün ilk aylarından itibaren Anglo-Sakson feminizmini savunarak etkin bir toplumsal ve siyasal programı uygulamaya başlayacaktır. Muhiddin'in pratiğindeki bu değişiklik TBMM'nin cumhuriyetçi ve laik siyasaları benimsemekte kararlı olmasıyla yakından ilgilidir. Nezihe Muhiddin yeni siyasal düzende "kadın haklarını" yasal ve toplumsal alanlara uygulamak ve kadınların siyasal ve toplumsal haklarının kazanılması amacıyla Mayıs 1923'te KHF'yi kurma girişiminde bulundu. Bu girişimi, Meclis'te Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 1. Grubu kurmalarına denk düşmektedir.

Bu bölümde, Nezihe Muhiddin'in 1923 yılından başlayarak 1927 yılına değin süren eylemleri ve düşünceleri bağlamında kalarak, milliyetçi söylemle çatışma ile sonlanan buluşmasını inceleyeceğim. Yeni dönem yeni güç ilişkilerini de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında güç ilişkileri Meşrutiyet dönemine göre çok daha köklü olarak yerleşmiş, TBMM'de Mustafa Kemal'in önderliğindeki 1. Grup²⁰⁹ otoriter yöntemlerle iktidara tüm ağırlığını koymuştur; aynı zamanda iktidarın odağı İstanbul'dan Ankara'ya kaymıştır. Bu çerçevede içinde kadınların güç alanında yer edinmesi için Kadınlar Halk Fırkası'nı kurma hamlesini yapan Muhiddin, bunun mümkün olamayacağı kısa sürede ortaya çıkınca yeni rejimin vaad ettiği hakların alınmasını ve yaşama geçirilmesini, artık daha feminist bir çizgide savunmaya başlar.

²⁰⁹ Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları: İstanbul, 1995 (2. Baskı).

Eksenin biri kadınlar için siyasal haklar talebidir öteki ise yeni rejimin ve “inkılabların” sağlanması için kadınların ulusal inşa sürecine katılımını sağlamaktır. Muhiddin kadınların başta siyasal haklar olmak üzere tüm haklara kavuşmadıkça inkılabın başarıya ulaşamayacağını ve tamamlanamayacağını savunur.

Milliyetçi söylemin kadın meselesindeki sınırlarını zorlayan, kadınlara ilişkin reformların bir an önce yaşama geçirilmesini talep eden Nezihe Muhiddin’in, bu alanda hegemonya kurmak isteyen Kemalistlerle içine düştüğü çelişki ve iktidarcı susturuluşu, milliyetçi söylemin sınırlarını ve cumhuriyetçi yönetimin otoriter niteliğini ortaya çıkarıyor. Modernleşmenin zorunlu sonucu olarak kadın haklarından yana olan milliyetçi ideoloji, iktidarını dayandıracığı orta sınıf erkeklerin ailedeki hakimiyetini yasalarla belirleyerek²¹⁰ erkek nüfusla uzlaşma aramıştır. Böylece, milliyetçi ve Cumhuriyetçi tutumu benimseyen, ama kadınlar için daha feminist ve radikal bir dönüşümü çağırarak, hakim söylemin sınırlarını aşmak isteyen Nezihe Muhiddin, kadınlar için vadedilen reformların bir an önce yasalaşması ve hayata geçirilmesi için kadınların örgütlenmesini sağlayarak baskı grubu oluşturduğu için milliyetçi iktidar tarafından susturulur. Kuruluş dönemindeki Cumhuriyet iktidarının, otoriter yöntemlerle kadın alanını belirlemek ve bu alandaki kazanımları kadınların mücadelelerine değil de, kendi iktidarına mal etmek istemesi Nezihe Muhiddin gibi öncü bir kadının yolsuzlukla suçlanarak, karalanmasına ve baskılarla susturulmasına yol açar. Muhiddin’den sonra o çapta bir kadın öncü ortaya çıkmadığı için ortalık “temizlenir” ve Kemalist ideoloji, Afet İnan vd. gibi taşıyıcılarıyla kadın tarihinin Kemalist çerçeve içinde çizilmesini sağlar ve bugünlere kadar gelen “Türkiye’de kadın hakları için mücadele hiç olmamıştır; kadınlara haklarını biz verdik” kalıp düşüncesini

²¹⁰ Y. Zihnioğlu, “Mecelle”.

oluştur. Kemalistlerin bu tutumu neredeyse tüm kadın sosyal bilimciler ve kadın politikacılar tarafından paylaşılmıştır.²¹¹

Bu bölümde, Nezihe Muhiddin'in 1923 ile 1927 yılları arasındaki etkinliklerine bakarak bu tezimi savunacağım. Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet idaresini kurulmasının kesinleştiği 1923 yılından itibaren kadın hakları alanında Anglo-Sakson feminizminin tezlerini savunmaya başlamıştır. Kadınların tam eşitlik koşuluyla, en önde siyasal haklar olmak üzere, ictimai, medeni ve vatandaşlık haklarının sağlanması talebi Nezihe Muhiddin'in 1923 sonrası uyguladığı kadın politikalarının gündemini oluşturmuştur. Nezihe Muhiddin'in feminizminin özgün olan yanı Batı feminizminin tezlerini veri olarak alması ve bunları Türk toplumunun özelliklerine uyarlama çabasıdır. Bu özgünlüğün bir kaynağı da Nezihe Muhiddin'in beslendiği Osmanlı kadın hareketinin deneyimleri ve düşünsel çerçevesidir. Nezihe Muhiddin kendisini feminist olarak adlandırmadan feminizmi savunmayı seçmiştir. Bu tutumu savunduğu feminist tezlerin toplumda yaygınlaşmasına ve kadınlar arasında taraftar bulmasına yardım etmiştir.

1923

²¹¹ Bu tutum ve görüş başta Şirin Tekeli olmak üzere ilk kez yeni kuşak kadın sosyal bilimciler tarafından aşılmış, Türkiye'de 1980 sonrasında akademik feminizmin gelişmesine paralel olarak bu alanda yeni açılımlar ve analizler köklü bir akım (strand) halini almıştır. Şirin Tekeli 1977'de yayımlanan "Siyasal İktidar Karşısında Kadın" (*Toplum ve Bilim*, Güz 1977, no. 3, s. 69-107) başlıklı makalesiyle ve *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* (İstanbul: Birikim Yayınları, 1982) adlı kitabıyla sosyal bilimler alanına kadın bakış açısını kazandırarak bu alanda öncü rolü oynamıştır. Bu sosyal bilimcilerin araştırmalarının yayımlandığı *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın* (İstanbul, İletişim Yayınları, 1990), yeni kadın kuşağının kimlikleri ve düşünceleri için önemli bir kaynaktır.

i) Siyasal Haklar ve Medeni Haklar İçin Mücadele: Kadınlar Halk Fırkası Kurulması

Girişimi (Mayıs-Aralık 1923) ve Hukuk-ı Aile İctimai (Ocak 1924)

Vakit'in Anketi: “Kadınlar İntihabata İştirak Etmeli midirler? (Nisan 1923)

Hakkı Tarık Us ve Asım Us tarafından yayımlanan *Vakit* gazetesi kadınların mebus seçme ve seçilme hakları konusunda 18 Nisan 1923 “Kadınları İntihab” başlıklı bir anket başlatır. 18-21 Nisan tarihleri arasında yayımlanan bu ankete çok sayıda yanıt gelir ve bunların bir bölümü yayımlanır.²¹² Kadınların “hukuk-u siyasiyyesi”nin tanınmasından yana olanlarla olmayanlar düşüncelerini açıklarlar. Yanıt verenlerin çoğunluğu kadınlara intihab hakkının tanınmasını destekler. Anketin hemen arkasından Mayıs ayında Nezihe Muhiddin’in öncülüğünde on iki kişilik bir kadın grubu Kadınlar Halk Fırkası’nın kurulması için bir şura toplarlar. Darülfünun’daki Şura’da firkanın kurulması kararı alınır.

Nezihe Muhiddin, Mayıs ayındaki Kadınlar Halk Fırkası’ nı kurma girişimiyle ilgili olarak *Vakit* gazetesine verdiği demeçte²¹³ kadınların siyasal haklara sahip olmasının artık gerçek bir ihtiyaç halini aldığını söyler. Ayrıca *Vakit*’in anketinin de bu hareketin başlamasında etkili olduğunu belirtir. Kadınlar Halk Fırkası (KHF) Nezihe Muhiddin’e göre kadınların siyasi ve ictimai haklarını kazanmak, Cumhuriyet rejimi altında Meclis kürsüsünden bu hakları savunmak ve kadınlığın statüsünü yükseltmek için çalışacaktır. Bu anlamda Kadınlar Halk Fırkası kadın politikaları yürüten siyasi bir cemiyettir.

²¹² Bkz. “Vakit’in Anketi: Kadınları İntihab”, *Vakit*, 18-21 Nisan 1339 {1923}.

²¹³ “İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket: Hukuk-ı Siyasiye İsteyen Kadınlarımız”, *Vakit*, no. 1966, 3 Haziran 1339 {1923}.

Ünlü 2. Madde

Fırkanın kuruluşuna izin verilmeyince nizamnamesindeki siyasal haklar amacını içeren 2. madde Kadın Birliği'nin (KB) nizamnamesinde “Kadınlığı fikri ve ictimai sahalarda yükselterek asri ve mütekamil bir mevkiye erıştirmek”²¹⁴ ibaresine dönüşecektir. Nezihe Muhiddin daha sonra 1934’de yayımlanan *Türk Kadını*’nda KHF’nin nizamnamesindeki bazı maddeleri yumuşattıklarını, bazılarını kaldırdıklarını ve böylelikle hükümete KB’nin kuruluşunu kabul ettirdiklerini yazar. Yumuşatılan madde ünlü siyasal ve ictimai haklarla ilgili 2. maddedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, KHF’nin programındaki 2. maddede yer alan “hukuk-ı siyasiyyemizin istihsali” Fırkanın kuruluşuna izin verilmemesinde baş etken olmuştur. Oysa 2. maddede kadınların siyasi hukukunu almak üzere, Türk kadınının memleketin siyasi, toplumsal ve iktisadi yaşamında varlığını tanıtlaması gerektiği bildirilmektedir. Demek ki, Türk kadınının Türk toplumunun en önemli alanlarında kendini kanıtlayarak her türlü hakka sahip olması Cumhuriyet hükümeti tarafından uygun görülmemektedir. Ünlü 2. madde şöyledir:

2- Hukuk-ı siyasiyyemizin istihsali ancak istihkak {hak etme} ve liyakata münevvit bulunduğu cihetle, Türk kadını memleketin siyasi, ictimai, iktisadi en mühim mesail-i hayatiyyesinde mütebariz bir şahsiyyet, kabiliyet ve failiyyet

²¹⁴ Bkz. “Belgeler: Kadın Dernekleri Programları”, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 340-341.

isbatına muvaffak olunca bütün bu safhat-i tekamüliyyenin muhassalası olan hakk-ı siyasisini temin edecek bir umde ilavesine hak kazanacaktır.²¹⁵

Nezihe Muhiddin bu alandan tamamıyla vazgeçmemiş ama KB'nin kurulması amacını gerçekleştirmek için koşulların dayatması sonucu stratejisini değiştirmiştir. Başta siyasal haklar olmak üzere ictimai ve ekonomik hakların kazanılması Nezihe Muhiddin'in etkinliğine izin verildiği 1923 ile 1927 yılları arasındaki en önemli hedefidir. Nitekim siyasal haklar konusunu, KB kurulduktan sonra yayımladığı *Kadın Yolu* dergisindeki ilk başyazısının ana teması yapar. İlerde göreceğimiz gibi, Nezihe Muhiddin'in hükümetçe gözden düşürülüp, suçlanarak TKB'nin başkanlığından uzaklaştırılması da, kuruluşunun üçüncü yılında KB'nin güçlendiği bir zamanda, TKB Kongresinde 2. maddenin siyasal haklardan yana değişmesini istediği günlere rastlayacaktır.

Kadınlar Şurası Hazırlığı

1 Nisan 1923'te TBMM'de yeniden seçim kararı alınınca²¹⁶ *Vakit* gazetesinin anketine yanıt verenler arasında İsmail Hakkı Bey (Muallim), Latife Bekir (Çeyrekbaşı), Nesime İbrahim, Mefharet gibi isimler vardı. *Vakit*'in yarattığı tartışma ortamı kadınların hak taleplerinin yeniden su yüzüne çıkmasını sağladı.

²¹⁵ Bkz. "Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor: Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir", *Vakit*, no. 1979, 16 Haziran 1339 {1923}, s. 1. (Fırkanın Program ve Nizamnamesi Ek -3 bölümünde yer almaktadır.)

²¹⁶ Bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988 (2. baskı), s. 385. (Bundan sonra *Kronoloji*)

Anketin hemen arkasından İstanbul'da, büyük bir olasılıkla Nezihe Muhiddin'in de içinde bulunduğu "Türk kadınlığının en münevver tabakalarına mensub"... "üç hanımdan mürekkebi bir heyet-i müteşebbise kadınlardan mürekkebi bir kongre"²¹⁷ toplamak üzere harekete geçtiler. *Vakit* gazetesinin 31 Mayıs 1339 {1923} tarihli sayısında yer alan geniş haberde heyet-i müteşebbisenin "henüz faaliyete geçmekte olduğundan kendisine bir isim ve ünvan ittihab etmediği" belirtiliyor. Burada önemli bir nokta müteşebbis heyetin kendilerini "müdefaa-i hukukçu" olarak nitelemeleridir. Bu ifade ile heyet, Milli Müdafa döneminde Anadolu'daki direnişi desteklediklerini ve kurulmakta olan Cumhuriyet'in prensiplerine bağlı olduklarını belirtir.

Amaçları iki sene sonra yapılacak milletvekili seçimlerinde "kadının da hakk-ı siyasisini" kullanmak üzere harekete geçmektir. "Türk kadınlığının hakk-ı siyasisini kazanmağa azm ettiklerini ve kazanacaklarından zerre kadar şüphe beslemediklerini" ifade ederler.

Aynı gazetede yer alan, ifade ve üslubundan Nezihe Muhiddin'in olduğu anlaşılan demeçte, teşebbüs ettikleri bu hareketin "bir ihtiyaç mahsulu" olduğu "yoksa asra uymak veyahud diğer memleketlerde olduğu için bizde de" yapılmasını istemek olmadığı belirtilir. Demeç verene göre, pek yakında toplayacakları "şura" da kadının seçme ve seçilme hakkını kazanmak hedefine gideceklerdir.²¹⁸

Demeç veren "bu hareketin tohumlarının çoktan atılmış" olduğunu belirtir. Bu sözleri yeni hareketlenmenin, Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketinin bir ürünü olduğunu ifade eder. Kadınlığa düşen vazife tohumdan çıkan bu filizi büyüttür. "Herkes kadınlığın hakk-ı siyasisini alması hareketinden korkuyor" denilen aynı

²¹⁷ "İstanbul'da Yeni Bir Hareket: Kadınlarımız Hukuk-ı Siyasiye İstiyorlar", *Vakit*, no. 1963, 31 Mayıs 1339 {1923}, s. 1.

²¹⁸ *Vakit*, agy.

demeçte “Efkar-ı mutaasıba” olarak adlandırdığı tutucu çevrelerin bu hareketin gelişmesine mani olmasından çekinmedikleri belirtilir.²¹⁹

30 Mayıs'ta yapılan basın açıklamasından sonra kısa bir sürede yol alınır ve 15 Haziran Cuma günü Darülfünun salonunda şuranın toplanması için hazırlıklar tamamlanır. 3 Haziran 1339 {1923} günkü *Vakit* gazetesinde - ilk haberden üç gün sonra- “İstanbul Kadınlarında yeni Hareket, Hukuk-ı Siyasiyye İsteyen kadınlarımız”²²⁰ başlıklı geniş bir haber yayımlanır. Bu haberde “siyasi kadın cemiyetini” teşkil eden kadınların isimlerinin açıklandığı haberde, Nezihe Muhiddin'in verdiği demeç de yer alır. Bu demeçte önceki haberdeki gibi “Türk kadının siyasi haklara malik olması.... bir ihtiyaç halini aldığı” belirtilir. Esas hedef siyasi hakların elde edilmesidir. Ancak bununla da yetinilmeyip “kadınların ehil oldukları her mevkiye geçebilmeleri için” de çalışılacaktır.

Nezihe Muhiddin *Vakit*'in “Kadınları İntihab” anketine yanıt veren kadınların azim bir taraftar kitlesini oluşturduğunu söyler. Kadınlardan oluşacak yeni siyasi cemiyetin program ve nizamnamesinin pek yakında toplanacak olan ‘şura’da belirleneceğini ifade eder.

Muhiddin, siyasi haklar stratejisini de bu konuşmasında çizer: “İlk zamanlar için ‘yalnız münevver kadınlara’ hukuk-ı siyasiye talep edilecektir.” Kadınların seçme hakkını almadan önce “seçilme hakkına sahip olmaları “gayeye vusulu kolaylaştıracak bir merhale telakki edilmektedir. Fakat asıl istihsal edilmesi için çalışacak olan, kadınların intihab etmek haklarının teminidir.”

²¹⁹ *Vakit*, agy.

²²⁰ *Vakit*, no. 1966, 3 Haziran 1339 {1923}.

Bir gün sonra, 4 Haziran 1339 {1923} günü Nezihe Muhiddin'in siyasi haklara ilişkin önemli bir makalesi *Vakit* gazetesinde yayımlanır. "Türk Kadınının Hakkı" başlıklı bu makalede Muhiddin, tekamülcü /evrimci görüşlerini "kadın meselesi" ne uygular ve "fikirlerin ... hayat-ı ameliyede .. tatbik bulması" için gereken "safha"ların bir gün "son devre-i inkişafa vasıl olduğunu" anlatır. İşte, şimdi siyasi haklar bakımından Türkiye'de "inkilabın" hazırladığı zemin üzerinde bu hareketin zamanı gelmiştir. Kadının mevkiini "zaman ve ihtiyacat tayin etmiştir." Kadınların "o mevkilere oturabilmeleri acaba kabil olacak mı sualinin hatıra gelmesini bile" Muhiddin, "kadınlarımız için şeyn {ayıp} addeder". "Bunun zamanı gelmiş midir" gibi bir tartışma yapmak gereksizdir. Muhiddin, İslamiyet vd. toplumsal belirleyicilerin icazetine gerek duymadan kadınlara bu mevkiyi tanımada, modern yaşamın gereklerinin tek rehber olduğunu açıklar: "Memleketimizin hususiyeti ve asrın icabatı bu hususta pek iyi bir rehber olabilir."

Kadınlara hukuk-ı siyasiye hareketinin düsturu ne olacaktır? Muhiddin'in cevabı: "Kadının muvaffak olabileceği her işte memlekete müfid olmak" tır. Muhiddin haklar konusunda erkeklerle kadınların karşılaştırılmasını da yararsız bulmaktadır. "Bir kere memleketin her şeyinde kadının bir mevki sahibi olduğu kabul edildikten sonra ... ihtiyacat ve icabat-ı hazıra" nereye sevk ediyorsa kadınlar da bu duruma göre toplumdaki yerlerini alacaklardır. Muhiddin "ihtiyacat-ı hakikiye" noktasında ısrarlıdır. Ancak eğer bu hareket hükümet ve siyasi çevrelerce görülmeyip de kadınlara haklar verilmezse ne olacaktır? İşte o zaman Muhiddin'in cevabı sert ve uzlaşmaz bir tondadır:

Onları bize vermeseler bile biz onları alacağız. Hiç şüphesiz hak, azmin, fiilin ve liyakatındır. Kadınlarımızın, şu on beş seneden beri ibraz ettiği fikr-i teşebbüs

ve faaliyyet o mevkilere oturmak için bize bir hak bahş etmiştir. Memleketin ihtiyacat-ı hakikiyyesi de o mevkilere bizim sahip olmaklığımızı emrediyor.²²¹

Buradan da anlaşılıyor ki, Muhiddin siyasal otoritenin tam olarak kurulmadığı, “kadınlık” nosyonunun sınırlarının henüz belirlenmemiş olduğu bir dönemde kadınların güç ve otorite alanında yerlerini alması, kadın haklarının sınırsız olarak tanınması için konuşmaktadır ve seslendiği kitle kadınlardır. Muhiddin’in bu makalesi, onun daha ilerdeki yıllarda da sürekli olarak savunacağı kadınların siyasi ve ‘ictimai’ hakları ve kadınların kurtuluşu stratejilerinin bir ilk örneğidir. İctimai/sosyal haklardan Muhiddin esas olarak kadınların eğitiminin, meslek edinmesinin, çalışmasının önündeki engellerin kaldırılmasını, yasa önünde eşit vatandaşlık haklarını ve medeni hukuku anlamaktadır. Ayrıca Muhiddin’e göre savaşın, yoksulluğun güç duruma düşürdüğü kadınların ve kız çocuklarının da desteklenmesi gerekmektedir. Sözü geçen yazısında savaşta yoksul düşen, eşini kaybeden kadınlara iş alanlarının açılmasını savunur. Muhiddin’in Cumhuriyet öncesinde, yoksullara yardım derneklerindeki faaliyetlerinin izleri daha sonraki yıllardaki çalışmalarında da görülecektir.

Muhiddin, sözü geçen makalesinde kadınlara siyasi hakların verilmesini savunurken, tezini kuvvetlendirici bir unsur olarak kadınların önceki mücadelelerinin iki yönünü hatırlatır. İlk olarak, Muhiddin’e göre kadınların son on beş yıl içinde ortaya koydukları fikirler ve faaliyetler kadınların bu mevkiye oturma hakkını vermektedir. Burada yine Muhiddin Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketlenmesini, kadın yazını ve kadın tarihini savunarak sürekliliği vurgudığını görüyoruz. İkinci olarak, Milli Müdafaa dönemindeki Anadolu kadınlarının direnişe katılmaları da siyasal hakların

²²¹ Nezihe Muhiddin, “Türk Kadınının Hakkı”, *Vakit*, no. 1967, 4 Haziran 1339 {1923}.

kazanılmasında belirleyici olmalıdır. “Anadolu’nun asil kadını ele kazma kürek olarak çocuklarının nafakasını temin etti, onunla da kalmadı aziz toprağını tehlikede görür görmez tüfeğini omuzlayıp” vatanın savunulmasına bizzat katılarak kadınlar “bu vatanın sadık ve hakiki evlatları olduğunu ispat” etmişler, sosyal hayatımızın “her bir uzvunda bariz ve fiili bir rol” oynamışlar ve “hakk-ı siyasiyemizden istifade etmeğe hak kazanmışlardır.” Özetle, kadınlar rüştlarını ispatlamışlar, çalışkan, vatansever, rasyonel bireyler olarak, milletin erkeklerle eşit bir üyesi olarak sivil haklara sahip olmayı hak etmişlerdir.

Vakit gazetesinde 6 Haziran 1339 {1923} tarihinde “Türk Kadınlar Şurası: Münevver Türk Kadınlarının Şura Hazırlığı İlerliyor” başlıklı bir haber daha yayımlanır. Gazete 15 Haziran’da yapılacak olan şuranın hazırlıklarının tamamlandığını duyurur. Bu haberde dikkati çeken bir husus, kurulmakta olan cemiyetin “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hanımlar kısmını teşkil” edeceğidir. Bu yaklaşım daha sonraki çalışmalarda da ortaya çıkacak olan, Halk Fırkası’nın “kadınlar kolu” olma isteğiyle denk düşüyor. Muhiddin’in ve çevresindekilerin, kadınların siyasal ve ictimai haklarını kazanmak için dönemin güçlü partileriyle köprü kurmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Ayrıca aynı haberde “Türk Kadınının hukuk-u siyasiyesini” almaya çalışacak olan örgütlenmenin kesin biçimine kadın şurasında karar verileceğini yinelenir ve kurulacak siyasi cemiyetin katılımcı bir üslupla örgütlenmek istendiğinin belirtir.²²²

15 Haziran’da gerçekleştirilen kadınlar şurasından Kadınlar Halk Fırkası’nın kurulması yönünde önemli bir karar çıkar. Mustafa Kemal Halk Fırkası’nı kurmak istediğini 1922 yılının sonuna doğru açıklamıştır.²²³ İstanbul’daki kadınlar da bu

²²² “Türk Kadınlar Şurası: Münevver Türk Kadınlarının Şura Hazırlığı İlerliyor”, *Vakit*, 6 Haziran 1339 {1923}.

²²³ Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922 tarihinde “Halk Fırkası” adıyla siyasi bir parti kurma niyetinde olduğunu Ankara’da *Hakimiyet-i Milliye*, *Yeniğün* ve *Öğüt* gazeteleri muhabirlerine verdiği demeçte duyurmuştur. (Daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi) Bkz. Utkan Kocatürk, *Kronoloji*, s. 371.

açıklamadan altı ay kadar sonra Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak üzere teşebbüse geçmişlerdir.

16 Haziran tarihli *Vakit* gazetesinin birinci sayfasında geniş bir haber yer alır. “Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor: Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir” başlıklı haberin alt başlığına göre KHF'nin Programının esası, kadınların ictimai, siyasi ve iktisadi tekamülünde rehber olmaktır. Habere göre kadınlar aynı gün Fırkanın beyannamesini Vilayete tevdi edeceklerdir. Beyanname metninde kadınların yer yer görülen faaliyetlerini bir program altında birleştirerek harekete kitlesel nitelik kazandırılması amacı belirtilmektedir. Kadınlar memlekete karşı kutsal ve (erkeklerle) müşterek vazifelerini yerine getirecekler ve kısa sürede siyasi haklarını alacak konuma geleceklerdir:

Memleketimizin her noktasında siyasi, iktisadi ve ictimai bütün bu meselede kadının doğrudan doğruya veya dolayısıyla dahl ve tesirinden azade kalmış bir keyfiyyet bulunmasına rağmen bu mesai gözle görünür derecede bariz değildir... kadınlarımızı ictimai, siyasi ve iktisadi safhat-ı tekamuliyeden geçirerek bunların muhassılası olan hakk-ı siyasisine en ve kısa ve dürüst yoldan isal eyleyecektir. ²²⁴

Vakit gazetesinin sözü geçen haberinde Fırkanın kuruluşunun bir evde -büyük bir olasılıkla Nezihe Muhiddin'in evinde²²⁵ - hazırlandığını belirtir:

²²⁴ *Vakit*, agm, 16 Haziran 1339 {1923}.

²²⁵ Nezihe Muhiddin Fırkanın kuruluşu aşamasında toplantı yapacak salon bulamadıklarını yazar: “Hanımlarımızı bu fikir etrafında toplamak mümkün olmadığı gibi bizleri kabul edecek vasi bir içtima salonu da bulamadım. Darülfunun ve Türk Ocağı gibi müesseseler nedense bize salonlarını vermek hususunda mütereddit kaldılar... Bize kapılarını açmıyorlardı. Artık tahakkuk edecek bu fikrin ilk temelini benim mütevazı evimde atmak mecburiyetindeydik.” (Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 92-93.)

... bir kaç haftadan beri Türk kadınlığının hakk-ı siyasisini kazanmak emeliyle faaliyete geçen İstanbul'un on iki hanımı, şehrin mütevazi bir mahallesinin yine mütevazi bir evinde teşebbüsleri ve nihai içtimalarını akd etmişlerdir. Dünkü feyzli ictimâ sonunda hanımlar heyet-i müteşebbisesi hareketlerinin kuvveden fiile çıkması için bir teazi teşkiline lüzum görerek (Kadınlar Halk Fırkası) namı altında siyasi cemiyyetlerini teşkil edip beyanname ve nizamnamelerini tesbit etmişlerdir. Beyannameleriyle nizamnamenin suretini bugün vilayete tevdi ederek faaliyete geçeceklerdir.²²⁶

KHF'nin kuruluş için vilayete başvurduğu tarih gerek *Vakit* gazetesinde gerekse *Süs* dergisinde 16 Haziran 1339 {1923} olarak verilir. Oysa firkanın kurucusu ve başkanı Nezihe Muhiddin *Türk Kadını*'nda, Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 gecesini firkayı kurmak üzere harekete geçtiğini söyler.²²⁷ Nezihe Muhiddin'in *Türk Kadını*'nda, KHF'nin kuruluş teşebbüsünde bulunduğu tarih olarak verdiği 29 Ekim 1923 doğru değildir. *Vakit* gazetesi ve *Süs* dergisi KHF'nin kuruluş için vilayete beyannamesini, programını ve nizamnamesini verdiği tarih olarak 15 Haziran 1339'u {1923} göstermektedir. Şura hazırlığının başladığına ilişkin ilk haber ise 31 Mayıs 1923 tarihindedir.²²⁸ Muhiddin'in 1931 yılında yayımlanan kitabında kuruluş tarihini doğru

²²⁶ *Vakit*, agm, 16 Haziran 1339 {1923}.

²²⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 64 ve s. 92.

²²⁸ *Türk Kadını*'nın yayımlandığı 1931 yılı Nezihe Muhiddin'in siyasetten çekilmeye zorlandığı bir tarihtir. Bu bakımdan kitap, kendisinin siyasetten uzaklaşmasına neden olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarına bir yanıt ve kendini savunma niteliğini taşır. *Türk Kadını*'nın üslubu, tonu ve kimi bilgilerin bilinçli olarak farklı verilmesi aşağıda (Savunma:*Türk Kadını*) başlıklı alt bölümde incelenecektir.

yansıtmasını onun KHF ile Halk Fırkası arasında köprü kurma çabasıyla açıklayabilirim.

Kadınlar Halk Fırkası'nın Program ve Nizamnamesi

Aynı haberde Fırkanın program ve nizamnamesi yayımlanır. *Vakit*'teki haberde İdare Heyeti üyelerinin vilayete bildirilen isimleri de yer almıştır.²²⁹ KHF'nin program ve nizamnamesinde 9 umde {madde} altında hemen tüm kapsamıyla bir kadın hakları programı yer almaktadır. Yine o günlerin toplumsal hayatına uygun olarak savaş mağdurları olan şehit eşleri ve muhacir kadınları destekleyici çalışmalar da programda yer alır. İlk üç maddede siyasi haklar konusu işlenir. İlk maddeye göre, KHF bu programı uygulamak üzere kadınları 9 madde etrafında “yalnız fikren değil bilfiil” toplayarak örgütleyecektir. İlk hedef siyasal haklardır, yalnız bu hakka ulaşmak için aşamalı bir süreç düşünülmüştür. 2. maddede yer aldığı şekliyle “Türk kadını memleketin siyasi, ictimai, iktisadi en mühim mesail-i hayatiyyesinde {hayati meselelerinde} mütebariz {belirgin} bir şahsiyyet, kabiliyet ve failiyyet isbatına muvaffak olunca” siyasi haklar için programa “bir umde ilavesine hak kazanacaktır”. Hemen arkasından, 3. maddede kadınların belediye seçimlerine katılmaları için çalışılacağı belirtilmektedir.

Dördüncü madde “iktisadi kadın”ın nasıl yaratılacağının açık seçik bir programıdır. Bu madde Nezihe Muhiddin'in İttihat-Terakki döneminde başlattığı milli iktisadiyat için çalışmalarının sürdürülmesidir. 4. madde, aynı zamanda milli iktisat düşüncesinin kadınlar için küçük çaplı bir uygulaması olarak da değerlendirilebilir.

²²⁹ *Vakit*, agm, 16 Haziran 1339 {1923}. Bu belgeden alıntılanan KHF'nin Program ve Nizamnamesi Ek -3 bölümünde sunulmuştur.

Fırka “iktisadi barış/uzlaşmanın” sağlanması için çalışacaktır. Kadınların ev yaşamında harcadıkları emeğin ürünlerinin tasarrufuna, dış yaşamda ise üretici olmalarına çalışılacaktır. Hammaddesi ülkemizde olan ürünlerin üretilmesine, yerli malların kullanılmasına, dolaşıma girmeyen ziynet eşyası ve altının sermaye haline gelmesine, fabrikalar ve şirketler kurulmasına ve buralarda kadın işgücünden yararlanılmasına çalışılacaktır.

4- Kadınlar Halk Fırkası "sulh-i iktisadımızın teminininde" muhim bir amil olacaktır. Fırka gayesine vasıl için: Kadınlarımızın hayat-ı dahiliyye ve beytiyyede {eve ait} semerat-ı mesaiyi tasarruf ve tüzüğüne nazım, hayat-ı hariciyye ve umumiyyede müstahsil olmasına say olacaktır. Dahili ma'mulatin istihlakine... mevad-ı ibtidaiyyesi {hammaddesi} memleketimizde bulunan mamulat ve masmuat vücuda getirmeğe... mevcut mensucat fabrikalarının mamulatinı yirminci asrın zevkiyle te'lif etmeğe... mensucatin harc-ı alem bir şekle efrağına... Gayr-i mutedavil {dolaşıma girmeyen} ziynet-i altunu ve mücevherat gibi servetin sermaye haline gelmesine... Şahsi sermayenin umumileştirilmesine bunlarla tezyinat-ı libasiyye (aksesuar malzemesi) ve melbusat {giyim} fabrikaları ve şirketler tesisine, ihracına ve'l-hasıl atıl kadın ellerinden ameli istifadeler teminine çalışacaktır.

Beşinci madde kadınların eğitime ayrılmıştır. Burada önemli bir nokta ilkeğitimde anne ile öğretmen arasındaki süreyi kısaltmanın, büyük bir olasılıkla ana okulu gibi bir uygulamanın düşünülmesidir. Kız çocukların eğitiminin yeni toplumsal koşulların gereğine göre düzenlenmesi, yani modernleşmesi için çalışacaklardır. Maarif Vekaletine de bu konuda yetkin olan kadın memurların atanmasını talep edeceklerdir.

6. madde “dul ve bîkes kadınların” ve şehit ailelerinin desteklenmesine ayrılmıştır. 7. madde harb durumunda kadınların askerlik yapabileceklerini belirtmektedir. 8. maddede “aile ve izdivaç kanunlarının” kadınlar yararına en mükemmel hale getirilmesi hedeflenir:

7- Harb vukuunda ale'l-umum kadınların hizmette muavenet etmeleri hususu nazar-ı itibara alınarak icab eden tedabire tevassul olunacaktır.

8- Aile ve izdivac kanunlarının bir şekl-i mükemmele efrağına...²³⁰

Sonuncu madde olan 9. maddede ise bütün bu hedeflere ulaşmak için Türk kadınlarının aydınlatılmasına ve eğitime çalışılacağı belirtilmiştir.

Amaçları

KHF'nın nizamnamesinden de görüldüğü gibi bu örgütlenme kadınların öncelikle siyasal haklarını elde etmek ve kadının toplumsal ve iktisadi statüsünü yükseltmek amacıyla kurulmuştur. Birinci maddeye göre KHF, kadınların fırkanın nizamnamesinde belirtilen amaçlar etrafında fiilen örgütlenmelerini sağlayacaktır. İkinci maddede ise kadınların bu örgütlenmeyi ve siyasal, toplumsal ve iktisadi alanlarda varlığını göstermelerinden sonra, bütün bu gelişmelerin bileşkesi olan siyasi haklarını elde etmeye hak kazanacakları ifade edilmektedir.

Burada, Zafer Toprak'ın tezine katılmak imkansızdır. Toprak sözü geçen makalesinde KHF'nın ana hedefinin siyasi olmadığını öne sürer.²³¹ *Süs* dergisinin sözü

²³⁰ *Vakit*, agh, 16 June 1339 {1923}.

geçen yorumunu KHF nizamnamesi ve programı doğrulamamaktadır. Fırkanın genel sekreteri ve yazar/şair Şükûfe Nihal, aynı derginin takip eden sayısına “Fırkamızın Mefkûresi” başlığıyla yazdığı makalede fırkanın programının “kadının ictimai, iktisadi ve bilahare siyasi haklarını.. temin etmek” olduğunu açıklayarak *Sûs*’ün sözü geçen yorumunu düzelterek bu konuya açıklık getirir.²³²

Şükufe Nihal’in yazısında kadınların ailedeki ve toplumdaki durumuna ilişkin problemlere de değinilmekte ve fırkanın bu problemlerin çözümü için çalışacağını belirtilmektedir. O günlerin en çok tartışılan konularından biri de kadınların siyasal ve toplumsal haklarını elde ettikleri zaman ailedeki annelik ve eşlik vazifelerinden vazgeçmeleri ve bu görevleri ihmal etmeleri idi. Bu tartışma, kadınların hak talep ettikleri ve ilk kez basında seslerini duyurdukları 1868 yılından başlayarak kadın hareketinin yükseldiği ve kadın dergilerinin etkin olduğu Meşrutiyet döneminde ve daha sonra Milli Mücadele yıllarında erkek yazarlar tarafından yürütülmüştü.²³³ Kadın hareketindeki aktivist unsurlar ve kadın dergileri yazarları, erkek yazarlarca ve kimi kadınlar tarafından gündeme getirilen bu sorunu görmemezlikten gelemiyor ve bu tartışmaya çeşitli görüşlerle katılıyorlardı. Şükufe Nihal makalesinde KHF’nın bu

²³¹ “Her ne kadar fırka adını taşıyorsa da Kadınlar Halk Fırkası’nın ana hedefi “siyasi” nitelikte değildir. Siyasal haklar ergeç kazanılacaktır; ancak kadınlar için öncelikle toplumsallaşma ve eğitim önemlidir.” Zafer Toprak, “Kadınlar Halk Fırkası”.

²³² Şükûfe Nihal, “Fırkamızın Mefkuresi”, *Sûs*, no. 3, 3o Haziran 1339{1923}, s. 3-4.

²³³ Bu yazarlar ve siyasetçiler: Mahmut Sadık Bey, Mahmut Esat Efendi, Şemsettin Sami, Celal Nuri (İleri), Ferit Vecdi, Sedat Simavi, Yunus Nadi, Hakkı Tarık Us, Şükrü Kaya, Peyami Safa, Necip Ali (Küçük), Cahit Caka, Fali Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, Celal Sahir, Enver Behnan (Şapolyo), Ruşen Eşref (Ünaydın), Reşat Nuri (Güntekin), Yaşar Nabi (Nayır), Hüseyin Cahit Yalçın, Ömer Seyfettin, Mustafa Runyun, Refet Rodoplu, Mustafa Şekip (Tunc), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Nazım İçsel, Ademoğlu, Ahmed Asım Onur, Sabri Şakir Ansay, Ahmet Cevat, Besim Ömer, Nafi Atıf (Kansu), Salahaddin Asım, Ferit Vecdi, Aka Gündüz (Akay), Behiy el-Huliy, Emin Kasım, Mustafa Sibai, Zekeriya Sertel, Mazhar Osman.

tartışmaya ilişkin tutumunu kadını aileden ayırmayı amaçlamayı değil, “ihtiyaç halinde” kadınların çalışmasını savunmak olarak yorumluyordu.²³⁴

Kadınlar Vardır!

Fırkanın ikinci reisesi Nimet Rumejde, 19 Haziran 1339 tarihli *Tanin* gazetesinde yayımlanan “Kadınlar Halk Fırkası, Maksadı, Tarz-ı Mesaisi, Gayesi Hakkında İkinci Reise Nimet Hanımefendi’nin Beyanatı” başlıklı haberdeki demecinde fırkanın ortaya çıkışıyla ilgili eleştirilere ve iddialara yanıt verdi. Rumejde, Fırkanın “gizli bir” maksadı olduğunu zannedenlere maksadın, açık bir şekilde, erkeklerle birlikte memleketin yükselmesi ve ilerlemesi için “bütün sahalarda” kadınların örgütlü ve programlı bir biçimde çalışması olduğunu açıklar. Erkeklerin faaliyeti karşısında kadınların hareketsiz ve seyirci kalması elbette beklenemezdi. Ülkenin, vatana faydalı olmak için yürekleri titreyen Türk kadınlarının faaliyetine ihtiyacı vardır. Düşünür ve aydın kadın zümresi toplanıp bu teşkilatı oluşturmaya karar vermişlerdir. Fırka hükümetçe tasdik olduktan sonra gayelerine ulaşmak üzere çok güçlü bir inanç ve iradeyle, hiçbir kuvvetin önleyemeyeceği bir şekilde çalışarak kadınların haklarını kazanmalarını sağlayacaklardır. Nimet Rumejde “siyasi emellerle” değil, kadın hakları için çalışacaklarını vurgular. Batı kadınlarından geri oldukları iddiasını ihtiyatsızca bulduğunu belirtir. Kadınların “mevcudiyeti”nin görmezlikten gelinmesi mümkün değildir.

²³⁴ Şukûfe Nihal, agm.

Daha ilk günden beri birçok münevver hanımlar bize müracaat ederek gayelerimizin tahakkuku için çalışmağa hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Şimdiden iddia edebilirim ki, mevcudiyetimiz kabil-i ihmal değildir.

....

Türk kadınının, garb kadınlarından çok geri olduğunu iddia edecek kadar garabet gösterecek yazılar ise bizim azim ve imanımızı daha ziyade takviye edecektir.

....

Biz ne mebus olmak istiyoruz, ne de siyasi cereyanlar peşinde koşmak niyetindeyiz. Bizim en birinci emelimiz ictimai ve iktisadi gayelerin tahakkukunu görmektir. Çalışacağız ve isbat edeceğiz ki kadın bir memleket için na-kabil-i ihmal bir kemiyyettir. Bunu isbat ettikten sonra da hakkımızı isteyeceğiz. Daha doğrusu: "Veriniz!" demeyeceğiz. Alıncaya kadar çalışacağız, memleket için fedakarane bir surette çalışıp muvaffak olduktan sonra, erkekler de bizim hakkımızı tasdik etmeyecekler mi ?... Elbette evet. Zaten bunu da biz hiç hatırıma bile getirmediğimiz.²³⁵

Bu alıntıların ortaya koyduğu gibi, kadınların 1860'lı yıllarda başlayan Osmanlı toplumunda varolma mücadelelerinde, "biz kadınlar da..." tonunun, 1923'e gelindiğinde, kararlı ve "azimli" bir şekilde ifade edilen, Cumhuriyet "idaresi" altında "mevcudiyetimizi inkâr etmek mümkün değildir" söylemine dönüştüğünü görmek mümkündür.

²³⁵ "Kadınlar Halk Fırkası Faaliyetinde", *Vakit*, no. 1989, 26 Haziran 1339 {1923}, s.1.

Faaliyetleri

Kuruluş izni için nizamnamesi vilayete verilir verilmez, Fırka'nın çevresinde toplanan kadınlar etkinliklerine başlarlar. Önerilerine koydukları ilk hedef bir Terbiye ve Maarif kongresi toplamaktır. *Vakit* gazetesinin 26 Haziran 1339 {1923} tarihli haberinde Fırkanın faaliyetlerine yer verilir.²³⁶

Gazetenin haberinde önce fırkanın kurucuları ayrıntılı olarak tanıtılır, daha önceki faaliyetleri hakkında bilgi verilir. Daha sonra fırkanın kurucusu Nezihe Muhiddin'in uzun bir demecine yer verilir. Bu demecinde Muhiddin, “memleketin baştan başa ıslah ve ihyası” için uğraşıldığı bu dönemde, kadınlık ihmal edilirse ıslahat neticesiz kalmaya mahkum olduğunu vurgular. Böyle bir dönemde eğitim, pozitivizme, fenne dayanmalı, en yeni öğretim metodlarıyla yapılmalıdır. Eğitimin gayesi aynı zamanda öğrencilere “milli mefkûre” aşlamak, “vatanperlik, izzet-i nefis, milli sebat ve mukavemet gibi” yüksek hisleri kazandırmaktır. İşte bu nedenlerle KHF bir Maarif Kongresi düzenlemeye karar vermiştir. Bu kongrede milli eğitimin amaçları ve yöntemleri belirlenmelidir. Maarif Vekaleti'nin bu kongrede tartışılanları ve önerileri dikkate alması gerekir.²³⁷

Fırkanın faal üyeleri kongre hazırlıklarını tamamlarlar ve tam bu kongrenin üyelerini merkeze toplamak üzereyken Maarif Vekaleti “Talim ve Terbiye” müessesini açar ve davet edilen azaların hepsini Ankara'ya alır.²³⁸ Nezihe Muhiddin'in Maarif Vekaletinin kongreyi izlemesine ilişkin önerisi kabul edilmiştir. Ancak bir farkla:

²³⁶ *Vakit*, no. 1989, 26 Haziran 1339 {1923}, s.1.

²³⁷ *Vakit*, agm.

²³⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 100-101.

Kongre gerçekleşmemiş, üyeler doğrudan “Talim ve Terbiye” müessesine davet edilerek onların düşüncelerinden yararlanma yoluna gidilmiştir.²³⁹

Bu arada aylar geçmekte ve KHF’nin başvurusuna Ankara’dan yanıt gelmemektedir. 8 Ağustos 1339 {1923} tarihli *Vakit* gazetesinde yer alan kısa bir haberde “Dahiliye vekaletinin Kadınlar Halk Fırkası teşkiline dair verilen beyannameye aid cevabı tehir ettiği” belirtilmektedir. Sonbahar da hükümetten yanıt alamadan geçer. Fırkanın kurucuları faaliyete geçmek üzere hükümetten gelecek olan cevabı beklemektedirler.

Hukuk-ı Aile İctimai (Ocak 1924)

1923 yılının yaz ve sonbahar ayları boyunca KHF’nin kuruluşu için Ankara’dan, Dahiliye vekaletinden izin çıkması için beklerken, yeni yılla birlikte kadınlar için Ankara’da yeni bir gelişme yaşandı. Hükümetçe Medeni Kanun çalışmalarını başlatacak olan ilk adım atıldı ve TBMM’de 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin²⁴⁰ gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi eğilimi doğdu.²⁴¹ Bu eğilim Adalet Vekili Seyyit Bey’in 1923 yılı sonlarına doğru Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin yeniden gözden getirilmesini teklif etmesiyle somutlaştı. Mustafa Kemal, bir medeni kanun hazırlığı içinde bu konunun ele alınması gerektiğini öne sürerek bu teklifi reddetti. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nin hazırladığı liseler için ders

²³⁹ Nezihe Muhiddin’in bu toplantılara katılıp katılmadığını konusunda bir bilgiye ulaşamadım.

²⁴⁰ Hukuk-u Aile Kararnamesi: 1908’de Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında kabul edilen, Talak ve Taaddüd-ü zevcat uyulamalarına kısıtlamalar getiren, Şeriata uygun nikahlanmayı ilk kez kodifiye eden kararname. See, Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat’tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine*, *Toplum ve Bilim*, Yaz 1990, s. 50.

²⁴¹ Bu konuda TBMM’de iki ana eğilim olduğu öne sürülebilir. İlki Hukuk-u Aile Kararnamesi’nin tadilat yapılarak kabulü, ikincisi ise Fransız ya da İsviçre medeni kanununun çevirilerek yasalaştırılmasıydı. Bu konuda TBMM’de açık bir tartışma yer almamıştır.

kitabı niteliğindeki *Tarih IV*'te belirtildiği üzere 26 üyeden oluşan bir komite oluşturuldu ve 11 Eylül 1924'de Türk Medeni Kanunu üzerine hazırlık çalışmaları başlatıldı.²⁴²

Bu arada Ocak 1924'de, Aile Kararnamesi'nin tartışılacağı duyulunca, İstanbul'da Muhiddin ile birlikte çalışan aktif kadın grubu harekete geçti. Nezihe Muhiddin Hukuk-ı Aile Kararnamesini üzerine tartışmak üzere bir kadın konferansı düzenledi. Nezihe Muhiddin'in bir açış konuşmasıyla başlatacağı "Hukuk-ı Aile İçtimar"nda "bütün kadınlığı alakadar eden bu mühim mesele konferanstan sonra tartışılacaktır."²⁴³ Konferans hanımlara mahsustur. 17 Kanun-i Sani 1340 {1924} günü Türk Ocağı'ndaki toplantıya Halide Edib'in de içinde bulunduğu çok sayıda kadın katıldı ve burada nasıl bir aile kanunu istedikleri üzerine hararetli tartışmalar yaptılar. "Aile hayatımızda iki facia vardır: 1- taaddüd-ı zevcat, 2- talak" diyerek eşitlikçi bir aile kanunu talebini dile getirdiler. Daha sonra kadınlardan oluşan bir komisyon (encümen) seçilerek konuyu takip etmek üzere görevlendirildi.²⁴⁴ Komisyon, Büyük Millet Meclisi'ne "esbab-ı mucibeli" {gerekçeleriyle} bir "muhtıra" takdim etti.²⁴⁵ Bu toplantıdan sonra İstanbul basınında konu geniş bir biçimde yer aldı. *Süs* dergisi

²⁴² *Tarih IV*, T.T.T. Cemiyeti. Milli Eğitim Vekaleti, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, s. 230.

²⁴³ "İstanbul Hanımlarına Bir Davet: Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilmesi münasebetiyle Türk Ocağı'nda yarınki Perşembe günü saat 2'de Nezihe Muhiddin Hanım tarafından bir konferans verilecektir. Bütün kadınlığı alakadar eden bu mühim mesele konferanstan sonra münakaşa edilecektir. Konferans hanımlara mahsustur." Bu ilan tarihinin 16 Ocak 1340 {1924} olması gerekir. Taha Toros'un arşivinden aldığım bu gazete küpüründe gazetenin adı ve tarihi konusunda bilgi yoktu. *Vakit* gazetesinde yayımlanmış olması ihtimali vardır. İstanbul kütüphanelerindeki koleksiyonlardaki eksikler ya da yıpranma nedeniyle bu belgenin orijinaline ulaşamadım.

²⁴⁴ Bu heyette Halide Edib, Sabiha Zekeriya (Sertel), Muallim Nakiye, Nezihe Muhiddin gibi isimler, müşavir olarak da Ahmet Emin (Yalman) bulunuyordu. Nezihe Muhiddin, *Türk kadını*, s. 106-119.

²⁴⁵ TMBM Zabıt Ceridelerinde bu muhtıra kaydedilmemiştir. Bkz. Yaprak Zihnioğlu, "How the Male Deputies Dealt With the Issue of Women's Rights in Turkish Grand National Assembly During the Period of 1920-1934", June 1995, Research Paper, BÜ, İİBF, POLS. (Bundan sonra: *Male Deputies*)

“Hukuk-ı Aile Hakkındaki Nüsha-i Mahsusası” adıyla bir özel sayı yayımladı.²⁴⁶ *Tanin* gazetesi üç gün üst üste kadın yazarların bu konudaki makalelerini yayımladı. Ve böylece Medeni Kanun için etkin bir kamuoyu oluşturuldu.

KHF’nin Kuruluşunun Hükümet Tarafından Önlenmesi

KHF’nin kuruluşuna hükümet neden izin vermemiştir? Bu konuda en doğru yorumu Nezihe Muhiddin yapmaktadır. Muhiddin’e göre, tüzüğündeki “taşkın” maddeleri nedeniyle ve henüz siyasi haklarını kazanmamış olan kadınların bir parti kurmasına izin verilemeyeceği öne sürülerek KHF’nin kuruluşu önlenmiştir:

Tetkik ettik henüz siyasi haklarını almamış olan kadınların fırka teşkiline kanunen müsaade edilemeyeceği cevabını aldık. Aramızda bazı hanımlar nizamnamenin çok taşkın olduğunu ileri sürdüler. Çünkü bu nizamnamede ‘Kadınlarımızın vazifei askeriyelerini ifa edeceklerine’ dair bir madde bile mevcuttu.

... Nizamnameyi mümkün olduğu kadar tadil ettik. Ve cemiyetin ismine de “Türk Kadın Birliği” ünvanını vererek tekrar vilayete takdim eyledik.

...Bu sefer bir hafta sonra vilayet mevcudiyetimizi tastik ve nizamnameyi kabul etti.²⁴⁷

²⁴⁶ *Süs*, no, 33, 26 Kanun-i Sani 1340 {1924}. Bu sayıda Nezihe Muhiddin’in konferansının tam metni ve Abdullah Cevdet, Ahmed Haşim gibi diğer yazarların konu hakkındaki görüşleri yer aldı.

²⁴⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 101.

Bu konuda basında yalnızca küçük bir haber yer alır: *Tanin*'de 16 Şubat 1340 {1924} çıkan "Hanımlar Birliği, Yeni Bir Program ile Saha-i Faaliyyete Atılıyor" başlıklı bir haberde Fırkanın programının hükümetçe tasdik edilmediği ifade edilir.²⁴⁸

Zafer Toprak, hükümetin onay vermemesini, KHF'nin o günlerin "tüm ulusu kapsayacak" şekilde tasarımlanan Halk Fırkası'nın faaliyetini "bölücü" bir unsur olarak değerlendirilmesi olasılığını ve ad benzerliğinin doğru bulunmayışından kaynaklanabileceğini ileri sürer:

Ancak, Kadınlar Halk Fırkası bir erkek müşavirlik ihdas eder ve başına Fethi Bey'i getirirse de Ankara'nın onayını almayı başaramaz. Ankara tüm ulusu kapsayacak Halk Fırkası hazırlıkları içersindedir. "Bölücü" nitelikte bir fırka günün koşullarına uygun düşmez. Hem "halk fırkası" kuruluş aşamasındaki partinin adıdır. Her ne kadar başına "kadın" sözcüğü eklense de bu adı kullanması doğru olmayacaktır.

Parti kuruluş çalışmaları sekteye uğratılan kadınlara cemiyet kurmaları önerilir. Nitekim bir süre sonra yine Nezihe Muhiddin'in öncülüğünde Türk Kadınlar Birliği doğacaktır.²⁴⁹

Oysa, Nezihe Muhiddin kitabında KHF'nin savunusunu yaparken Halk Fırka'sından uzak kalmak istemediklerini, aksine Halk Fırkası'nın 'etrafında kadın faaliyetinden bir şebeke örmeyi' amaçladıklarını belirtir. Bu arzunun 'samimi' olduğu

²⁴⁸ "Mukaddima Kadınlar Halk Fırkası namıyla bir fırka tesis edildiği malumdur. Fakat bu fırkanın programı bazı esbab ve mülâhazata binaen tasdik edilmediğinden fırka hal-i faaliyyete geçmemiş idi." (*Vakit*, agm.)

²⁴⁹ Z. Toprak, "Kadınlar Halk Fırkası".

üstünde durur.²⁵⁰ KHF kurucularının Ankara hükümeti için olumlu duygular beslemeleri hükümetin bu alandaki tutumunu değiştirmeyecektir. Kuruluş izni için beklenen dönemde, Meclis'te Mustafa Kemal önderliğindeki tek-parti yanlısı 1. Grup, siyasete ağırlığını koymuş ve seçimleri kazanmıştır. Ben, KHF'nin kuruluşuna hükümetçe izin verilmemesinin nedeni olarak, KHF'nin programının kadınların haklarını en geniş kapsamıyla içermesi ve bu hakları örgütlü ve kararlı bir kadın grubunun savunuyor olmasını görüyorum. Bu örgüt ve programı iki nedenle Mustafa Kemal ve arkadaşlarının siyasalarına uygun değildi. Hükümet kadın hakları konusunu bir yandan modernleşme/çağdaşlaşma programının önemli bir bölümü olarak görüp bunun çağdaş Cumhuriyet'in göstergesi olarak, araçsal yönüne ağırlık verirken, öte yandan kadın haklarını boyutunu kendisinin çizdiği sınırlar içinde gerçekleştirmek istiyordu. KHF hükümetin kadın hakları programına hem içerik olarak, hem zamanlama olarak bir müdahale niteliği taşıyordu. KHF'nin programından ve kurucularının basındaki açıklama ve yazılarından bu sınırları aşacağı ve bu alanda bir otorite haline geleceği, hatta baskı grubuna dönüşeceği anlaşıyordu. İkinci olarak Kemalistler, "kadınlara haklarını biz verdik" ibaresiyle özetlenebilecek tutumlarıyla kadın hakları alanının kazançlarını kimseye bırakmayı düşünmüyorlardı. KHF bir grup aktivist ve aydın kadının hem kadın alanında, hem de buna bağlı ulusal inşa alanında siyasal ve toplumsal gücün paylaşımı talebiyle ortaya çıkmıştı. Bu noktada Zafer Toprak, yukardaki alıntıdan anlaşılacağı gibi, kuruluşu izin verilmemesini kadınların fırka olarak örgütlenmelerine bağlamaktadır. Bu durumda izin verilen Kadın Birliği'nin nizamnamesinde KHF'nin programındaki maddelerinin aynı kalması gerekirdi. Oysa 9 umde oldukça "yumuşatılarak" Kadın Birliği nizamnamesi

²⁵⁰ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 95.

hazırlanmıştır. Demek ki yalnızca bir isim benzerliği ve örgüt biçimi meselesi değil, önemli bir içerik sorunu vardır.

Bundan sonra Nezihe Muhiddin'in belirttiği gibi kurucu heyet, KHF nizamnamesini iyice değiştirir ve Kadın Birliği "cemiyetinin" kurulması çalışmasına başlar.

ii) Kadın Birliği'nin Kuruluşu (15 Şubat 1924)

Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşuna hükümetin izin vermediği bilgisini şifahi olarak öğrenen (yazılı bir cevap verilmediği anlaşılıyor) kurucular heyeti, nizamnamede kadınların "hukuk-i siyasiyye"sinin alınmasına ilişkin 2. maddeyi tamamen değiştirir ve yerine "Kadınlığı fikri ve ictimai sahalarda yükselterek asri ve mütekâmil bir mevkiye eristirmek" amacı konur. Burada dikkat çeken bir değişiklik, Birliğin bu gayeye ulaşmak için öne sürdüğü ilk hedefin genç kızları hakiki valide yetiştirmek olduğu görüşünün programa eklenmesidir. "Belediye intihabatına iştirak etmeleri"ni amaçlayan ikinci ve üçüncü madde tamamen kaldırılıp, yerine "Birliğin siyasetle alakası yoktur"²⁵¹ ibaresi konur. İktisadiyatla ilgili kısa bir cümleinin dışında, ictimai haklar, iktisadiyat, askerlik, aile ve evliliğe ilişkin hedefler de tamamıyla kaldırılır. 27 maddelik nizamnamenin 6. maddesinden itibaren derneğin çalışma yöntemine ilişkin ayrıntılı bilgi yer alır.²⁵² Dağ fare doğurmuştur! Bu programın hükümetin kabul edebileceği sınırlarda hazırlandığı belli olmaktadır. Birliğin programındaki ilk beş madde şöyledir:

²⁵¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 340-1.

²⁵² Bu ayrıntıların hükümetçe istenmiş olması ihtimaldir.

Madde 1: 5 Şubat 1340 {1924} tarihinde İstanbul'da "Kadın Birliği" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2 : Birliğin maksadı: Kadınlığı fikri ve ictimai sahalarda yükselterek asrı ve mütekâmil bir mevkiye erıştirmektir. Birlik bu gayeye vüsul için: Genç kızları hakiki valide yetiştirmek, kadınlık âlemindeki feci ictimai yaraları tasfiye etmek, dul, bîkes ailelere ve tahsil-i iptidaiyedeki çocuklarına yardım etmek, kadınlığı harici hayat-ı mesaiyeye teşvik ve müstahsil bir hale getirmek, sanayi ve mamulat-ı dahiliyeye karşı rağbete teşvik etmek için sarf-ı mesai ederek konferanslar tertip, müsamereler ihzar, serbest halk dersleri küşad ve eserler neşr edecektir.

Madde 3: Birliğin siyasetle alakası yoktur.

Madde 4: Birliğin aza-yı tabiyesi kadınlardan müteşekkildir.

Madde 5: Kadınlığın teâlisini arzu eden her Türk ve Müslüman hanım cemiyete aza olabilir. ²⁵³

Vakit gazetesi Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucuları hakkında etraflı malumat vermektedir.²⁵⁴ Kadın Birliği'nin kurucuları *Tanin* gazetesindeki haberde açıklanır:

Reise: Nezihe Muhyiddin, katib-i umumi: Muzaffer, murahhas mesul: Nimet Hanımlar. Azalar: Sabiha Zekeriyya, Halet Şükrü, Latife Bekir, Saziye Afif,

²⁵³ Bkz. "Belgeler: Kadın Dernekleri Programları", Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 340-342.

²⁵⁴ *Vakit*, 26 Haziran 1339 {1923}, no. 1989, s. 1.

İffet İhsan, Aliyye Esad ve Güzide Osman Hanımlar ile musavir doktor Fethi Bey.²⁵⁵

Kurucular arasında Sabiha Zekeriya'nın (Sertel) bulunması dikkat çekicidir. Sabiha Sertel Birliğin kurucusu olduğu halde basında bir demeci ya da makalesi yer almamıştır. Birliği oluşturan kadın eylemcilerin kadınlığa ilişkin görüşleri ve düşünceleri farklılıklar göstererek, hayırseverlikten başlayıp siyasi hukuk talebine varan geniş bir yelpazede yer alıyordu. Birliğin kurucuları ve “heyet-i idaresi” arasında 1927 yılında açığa çıkan çatışmadan da anlaşıldığına göre hukuk-ı siyasiyenin ve kadın haklarının savunucuları Nezihe Muhiddin, Nimet Rumeyde ve Şükûfe Nihal'dir. Nitekim, Muhiddin daha sonraki ayrılıkta bazı Birlik üyelerince “müfrid” olarak tanımlanacaktır. Nezihe Muhiddin o günün koşullarına göre yalnızca “müfrid” bir kadın hakları savunucusu değil, ama aynı zamanda karizmatik bir kişiliktir. Hırslıdır, ataktır, iyi bir edip ve hatiptir. “Kadınlığın mefkûresi”ni taşımaktadır ve bu mefkûreye kendini adanmıştır. Özel yaşamı dahi bu ideale tabi kılınmıştır. Karizmatik kişiliğiyle Türk Kadınlar Birliği'nin reisesi olduğu yıllarda Birliğin toplumdaki imajının yaratılmasında (public image) etkin olmuştur.

Birliğin tek faal üyesi Nezihe Muhiddin değildir. Çevresinde, kendisiyle aynı fikirleri paylaşan, “(Fırkanın) elli azadan terkeb edecek olan heyet-i merkeziyesi” bulunmaktadır ve Türk Kadınlar Birliği'nin ana hattını bu ekip oluşturur. Bu kadınlar arasında yazarlar, şairler, kadın derneklerinde daha önce çalışmış kadınlar vardır. “Fırkayı tesis ve idare eden on bir hanımefendi” yürütme kurulu olarak görev yapmaktadır. Birliğin “İstanbul'da bulunan dört yüz hanımın vekaletini haiz” olduğu

²⁵⁵ “Hanımlar Birliği Yeni Bir Program ile Saha-i Faaliyete Atılıyor”, *Tanin*, no. 485, 16 Şubat 1340 {1924} Cumartesi, s. 3.

belirtilmektedir. Birliğe erkeklerin de “aza-yı müzahire {yardımcı üye} sıfatıyla dahil olabilecekleri” ve “ictimalara hakk-ı iştirakleri ve reyleri”nin olmadığı 1924 KB Programının 7. maddesinde belirtilmiştir.

iii) Türk Kadınlar Birliği’nin 1924-1927 Yılları Arasındaki Çalışma ve Faaliyetleri

Vilayetten izin alınınca Kadın Birliği, Nezihe Muhiddin’in başkanlığında, kendisine hükümetçe tanınan alanda, daha önce programladığı çalışmalarına başlar. Derneğin adı 1925’te Türk Kadınlar Birliği olarak değiştirilir.²⁵⁶

Kadın Birliği, o dönemin, kadın haklarının savunusu bakımından en önemli derneğidir. Reisesi Nezihe Muhiddin’in demeçleri gazetelerde önemli bir yer tutar. Dernek kurulduğu Şubat 1924 ile Nezihe Muhiddin’in istifa ettiği Eylül 1927 yılları arasında kamuoyunun ilgisini toplamış, gündem oluşturmuş, haberleri ve demeçleri basında geniş bir biçimde yer almıştır. Dernek *Kadın Yolu* adlı, 1925 ve 1927 yılları arasında 30 sayı yayımlanan haftalık bir dergi çıkarmıştır. *Kadın Yolu*’nun sahibi ve baş muharriri Nezihe Muhiddin’dir.²⁵⁷ Nezihe Muhiddin’in Eylül 1927’de Birliğin başkanlığından istifaya zorlanmasından sonra *Kadın Yolu* yayımlanmamıştır.

Türk Kadınlar Birliği’nin faaliyetlerinin iki ana ekseni var. İşsiz, kimsesiz kadınlara iş bulma, çocuklarını okutma, onlarla yardımlaşma gibi alanlardaki hayır faaliyetleri birinci eksenini oluşturuyor. İkinci eksen ise başta siyasi hakların kazanılması olmak üzere, çalışma, eğitim gibi ictimai hakları, kadınların mevkiilerinin

²⁵⁶ Hangi nedenle değişiklik yapıldığına dair bir bilgiye ulaşamadım. Bu değişikliğin tarihini *Kadın Yolu* dergisinin 4. sayısından itibaren *Türk Kadın Yolu* adını alması ve “Asri Türk Kadınının Şehrahıdır” alt başlığının “Türk Kadın Birliğinin naşir-i efkârıdır” şekline dönüştürülmesine dayanarak verdim. Basında yer alan haberlerde çok uzun bir süre isim olarak Kadın Birliği kullanılacaktır.

²⁵⁷ Nezihe Muhiddin’in adı dergide başmuharrir olarak geçmez ancak başyazılar ona aittir.

toplumda yükseltilmesini amaçlayan etkinlikleri ve medeni kanunu da içeren kadınlar leyhinde yasama için faaliyetleri oluşturuyor. “Memleket meseleleri” hakkında çözümler üretme ve kadınların ulusal inşaya katılımını sağlama hedefleri ise KHF’nin kuruluşunun engellenmesiyle, diğer etkinlikleri içinde yedirilerek, fazla göze batmadan gerçekleştirilecektir.

Kadın Birliği kuruluşundan üç ay sonra Vilayete başvurarak “kamu yararına dernek” ünvanının verilmesini istemiştir. Vilayet Birlikten etkinliklerini içeren bir “bilanço” talep etmiştir. “Bilanço”da Birliğin kuruluş izni için “yumuşatılan”, eksiltelen “gayelerin” yeniden ortaya çıktığını görüyoruz. Bilanço’nun dilinden Kadın Birliği’nin KHF programından vazgeçmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu raporda öncelikle, Cumhuriyet hükümetinin kadının önüne “feyyaz {bereketli} terakki” ufkunu açtığı belirtilir. Cemiyet “inkılap ve teceddüd” devrelerine özgü olan sarsıntılı dönemde kadın âleminin kuvvetli bir “nazımı” {düzenleyicisi} olmak emelindedir. “Evvela en mütebariz ihtiyaçlardan başlayarak en hurde {küçük} zaruretlere kadar” kuvveti derecesinde bu ihtiyaçları karşılamak üzere çalışacaktır. Burada ilginç olan nokta bir çalışma raporu olan Bilançoda etkinliğin bir yıldan beri devam ettiğinin belirtilmesidir. Rapor, Kadın Birliği kurulalı üç ay olduğu halde KHF’ne ilişkin çalışmaları da faaliyet raporuna ekleyerek yazılmıştır. Burada Kadın Birliği’nin yukarda sözü geçen iki eksenli faaliyeti tarif edilir. Kadının validelik vazifelerini kastederek “kadının asıl ve asıl vazife-i ictimaiyesinden” sonra modern çağın ve toplumun ihtiyacına uygun olarak kadınlar da üstlerine düşen vazifeleri yerine getirecektir.²⁵⁸

Kadın Birliği “memleketin hayrını ve saadetini can u gönülden isteyen münevver kadınlarımızı etrafına toplayıp memlekette yer yer faideli teşkilat vücuda

²⁵⁸ “Kadın Birliği Hakkında Etraflı Malumat”, *İkdam*, no. 9755, 30 Mayıs 1340 {1924}, s. 2.

getirecektir.” Raporda ayrıca Kadın Birliği’nin dört yüz kadın üyesi ve “yirmi aded de en muhterem zevattan aza-yı mezahir {onur üyesi} namıyla erkek azası olduğu belirtilir.

a. Kadın Birliği’nin Hayır Faaliyetleri

Birliğin, savaştan yeni çıkmış bir ülkenin kadınlarının fakirlikle, işsizlikle başetmelerinde destek olmaya çalıştığına tanık oluyoruz. Bilançoda bu bilgiler de yer alır.²⁵⁹ Kadın Birliği’nin eytamhane darüssınaa {yetimhane atölyesi} açma projesine Latife Hanım da destek verir:

... Birliğin bugünkü vusat-ı maliyesi eytamhane için muktazi {gerekli} bina bedelini temine müsait olmadığı cihetle millete devredilen saray ve köşklerden munasibinin verilmesine tavassut {aracılık} edilmesi ricasıyla Latife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendiye müracaat olunmuştur. Müşarünileyh {adı geçen} bu müracaata cevap vermiş Maarif Vekili Vasıf Bey’in keyfiyetten haberdar edildiğini bildirmiştir.²⁶⁰

Nezihe Muhiddin’in yalnızca hayırsever bir dernek olmadıklarını vurgulaması Birliğin hayırseverlik amacını ve bu alandaki etkinlik düzeyini anlamamızda önemli bir göstergedir. TKB Kongresindeki tartışmalarda Nezihe Muhiddin “Maksad yalnız hayırkâr cemiyetler tesisi değildir” diyerek Birliğin yürüttüğü hayır işlerinin, kadın

²⁵⁹ *İkdam*, agm.

²⁶⁰ “Kadın Birliği Yakında Bir Eytamhane Açıyor”, *Cumhuriyet*, no. 2, 8 Mayıs 1340 {1924}, s. 3.

haklarını kazanmak üzere yapılan etkinlikleriyle birleştirildiğini ifade eder.²⁶¹ Benim kanımca, Kadın Birliğinin hayır işleri için etkinlikleri, kadın haklarıyla ilgili etkinliklerine tabi olarak yürütülmektedir ve bu iki farklı etkinlik türü birbirini sürekli olarak izlemektedir.

b. Kadın Birliğinin Kadının İctimai Haklarını Kazanması İçin Faaliyetleri

Vatandaşlık Hakları

Toplumda kadınların mevkiilerinin yükselmesi ve tam vatandaşlık haklarına kavuşmaları düşüncesi 1920'lerin başında Nezihe Muhiddin için bir eylem planı haline gelmiştir. Nezihe Muhiddin toplumdaki yeni siyasal dönüşüme kadınların kurtuluşu stratejisini eklemek ister. Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmaya çalıştığı günlerde Nezihe Muhiddin *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir makalesinde ülkenin durumu ve asrın gerekleri icab ettirdiği için kadınların mevkiinin yükselmesi gerektiğini savunur. Kadınlarımızın geçen on beş yıl boyunca fikir ve eylem alanındaki etkinlikleri bu mevkiyi hak ettiklerini ortaya koymaktadır:

Kadınlarımızın, şu on beş seneden beri ibraz ettiği fikr-i teşebbüs ve faaliyet o mevkilere oturmak için bize bir hak bahş etmiştir. Memleketin ihtiyacat-ı hakikiyesi de o mevkilere bizim sahip olmaklığımızı emr ediyor. Onları bize vermeseler bile biz onları alacağız. Hiç şüphesiz hak, azmin, fiilin ve liyakatındır.²⁶²

²⁶¹ Bkz. "Türk Kadın Birliği Kongresi", *Kadın Yolu*, no. 29, 1 Haziran 1927, s. 1-6.

²⁶² Nezihe Muhiddin, "Türk Kadınının Hakkı", *Vakit*, no. 1967, 4 Haziran 1339 {1923}.

Kadın Yolu'nun 2. sayısındaki makalesinde Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet idaresi altındaki Türkiye'de, Türk kadınının her Türk erkeği gibi vatandaşlık hukuk ve vazifelerinden yararlanması gerektiğini belirtir. Cumhuriyet'in ilke olarak vatandaşlıkta kadın ve erkek farkı tanımadığını ve bu konuda zeminin hazır olduğunu, uygulamada henüz eksiklikler bulunmakla birlikte kısa zamanda bu noksanların giderileceğine inandığını belirtir. Gaye Türk kadının ilerlemesi ve gelişmesidir.²⁶³

Nezihe Muhiddin taktik olarak , yöneticilerin bu konuda açık seçik bir siyasaları olmamakla birlikte Cumhuriyetçi yönetimim kadın erkek eşitliği ilkesini savunduğunu ileri sürer ve bu ilkenin er veya geç yaşama geçmesini talep eder. Bu yazının yazıldığı 1925 yılı Temmuzunda Medeni Kanun üzerinde bir yıldır çalışmalar sürdürülmektedir ve hükümetin kadın haklarından yana bir eğilimi olmakla birlikte, açıklanmış bir siyasası yoktur. 1927 yılına gelindiğinde, Nezihe Muhiddin Türk Kadın Birliği Kongresi'nde kadınların siyasal hak sahibi olmalarının bir vatandaşlık hakkı olduğunu yineler.²⁶⁴

Çalışma Hayatına Katılım

Kadınların iş hayatına eşit koşullarla girmesi Nezihe Muhiddin'in savunduğu alanlardan biridir. Kadınların doktor, mühendis vb gibi yüksek statülü meslekleri edinmeleri ve bu alanlarda çalışmaları Osmanlı kadın hareketinden bu yana kadınların talebidir.

²⁶³ Bkz. Nezihe Muhiddin, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *Kadın Yolu*, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 18.

²⁶⁴ Bkz. bu metinde s. 151 ve devamı.

Beynelmilel Kadın Birliği 1925 yılında Türk Kadın Birliğini üyelik için davet ettiğinde “muhtelif işler için muhtelif komisyonlar teşkil etmek suretiyle bir program dahilinde çalışılması tensib edildiği {uygun bulma} bildiriliyor” ve kurulmuş olan komisyonlara “bir veya iki Türk hanım azanın intihab ve tefrik için adreslerinin bildirilmesi talep olunuyordu”. Bu davete katılmak istedikleri ve bu çalışma sistemini benimsedikleri için Kadın Birliği’de komisyonlar halinde çalışmaya karar vermiştir. Buna göre yedi komisyon oluşturmuştur.²⁶⁵ Bu komisyonlardan “biri erkek ve kadın arasında müsavi kazanç şeraitinin temini” için çalışacaktır. Bu komisyona Nezihe Muhiddin ve İffet hanım seçilmiştir.²⁶⁶ Nezihe Muhiddin bu komisyonun kadınların “kazançta ve mesaide musavi telakki edilmesi”, kadınların işlerde terfi edebilmeleri için çalışacağını belirtir:

İkinci komisyon, kadınla erkeğin mesaide ve kazançta müsavi telakki edilmesine çalışacaktır. Bugün, mesela bizde kadın, nihayet daktilo olabilir, dairede müstahdem ise katip kalıyor, müdür olamıyor. Meziyetli bir kadın neden icabında bir daire müdüriyeti ifa edemesin? Ahlakta, sa’y ve kazançta, diğer işlerde erkekle kadınının müsavatını görmek ne zaman nasip olacak?²⁶⁷

Musavat komisyonlarının kurulduğu duyulunca basında musavat üzerine bir tartışma başlar. Darülfünun’dan Sivas mebusu Feridun Bey, Hukuk Fakültesi’nden

²⁶⁵ Bu komisyonlar: Terbiye Encümeni, Tedkik-i Matbuat {Basın İnceleme} Encümeni, Sıhhiye Encümeni, İctimai ve Hukuki Encümen, Beynelmilel Kadın Cemiyeti ile İrtibat Encümeni, Çocuk Edebiyatı Encümeni, Umur-ı Hayriye Encümenidir. Bkz. “Beynelmilel Kadın Birliği’nin Daveti”, *Milliyet*, 20 Mart 1927, s. 2.

²⁶⁶ “Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tabi?...”, *Cumhuriyet*, no. 1029, 19 Mart 1927, s. 1.

²⁶⁷ “Beynelmilel Kadın Birliği’nin Daveti”, *Milliyet*, 20 Mart 1927, s. 2.

Ebu'l-ulâ Bey (Mardin), Polis Müdürü Ekrem Bey kadınlar ve musavat hakkında gazetecilerin soruları üzerine fikirlerini açıklarlar.

Nezihe Muhiddin'in kadının çalışması konusunda belirttiği "ihtiyaç olduğunda" kaydı, "umumi hayatın muvazenesi {dengesi}"nin bozulmaması endişesiyle, dönemin erkek egemen söylemiyle uzlaşıcı bir tavır gösterir:

Bu mütalaatım umumi hayatımızın muvazenesi için düşünülen fikirlerin muhassalasıdır. Yoksa kadının her meslekte yerini almasını zaruri görenlerden biriyim. Kadın doktor, avukat, tüccar, memur, muallim, san'atkar, mebus hatta vekil olmalıdır ki kadın hayatını tanzim eden münevver ve nazım zümre arasında kadın varlığını hissettirebilsin. Fakat her kadının gayesi yalnız ve yalnız doktor, mühendis, avukat, tüccar, san'atkar, mebus, vekil, rekorcu olmak olursa maşeri {topluluğa ait} ahenkten eser kalmaz.²⁶⁸

Taha Toros'a göre, Kadın Birliği'nin 1926'da, Meclis'e bir istirhamı üzerine kadınlar da hakimlik, doktorluk mesleğine girmişlerdir.

Liyakat Tartışması

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kadınların vatandaşlık haklarını ve siyasal haklarını kazanabilmeleri için bu hakların verilmesini erken bulan aydınlar tarafından "önce liyakat!" tartışması gündeme getirilir. Kadınlar haklarını almak için yeteri kadar çalıştılar mı? Bu hakları hak ediyorlar mı? sorularıyla başlatılan, Cumhuriyet'in ilk

²⁶⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 11

yıllarında kadınların önüne bir engel olarak dikilen liyakat tartışması kadınların haklarını almada kritik bir nokta oluşturur. Nezihe Muhiddin liyakat krizinde geri çekilmez. “Önce liyakat” diyenlere karşı Nezihe Muhiddin kadınlarımızın son on beş senedir faaliyetlerinin ve düşünsel katkılarının kadınların bu mevkiye sahip olmalarını zorunlu kıldığını belirtir. Nezihe Muhiddin liyakat sınırını tanımayıp “kadının başarabileceği” her işte memlekete yararlı olması ölçüsünü getirir. Bu noktadan taviz vermemekte kararlı olduğunu, bu hakları “bize vermeseler de biz onları alacağız” sözleriyle ifade eder ve kadının o mevkiilere oturabilmesinin kuşkuyla karşılanmasını kınar. Türk kadını savaşta ve fikri mücadelede rüşdünü ispat etmiştir:

Bizim kuvvetli iddiamız, ihtiyacat ve icabat-ı hazırâ bizi nerelere sevk ediyorsa kadının behemehal orada bir mevkii olmasıdır. Bunun için vaz edeceğimiz düstur da şundan ibarettir; "Kadının muvaffak olabileceği her işte memlekete mufid olmak", hal-i hazırda kadının muvaffak olabileceği işler tadad ile tükenmez. Acaba o mevkilere oturabilmek kabil olabilecek mi sualinin hatıra gelmesini bile kadınlarımız için şeyn add ederim.²⁶⁹

Filhakika büyük milli harekette rüşdünü isbat eden Türk kadını harpta ve zaferde erkekten bir an ayrı kalmadı ve hissesine isabet edeni yaptı.

Taassup ve hürâfeden kurtulmak, teceddüd hareketlerine uymakta kadın erkekten geri kalmıyordu. Harp cephelerinden ayrılmadığı gibi fikir mücadelesinde de beraber yürümek kabiliyetini gösteriyordu.

²⁶⁹ Nezihe Muhiddin, “Türk Kadınının Hakkı”, *Vakit*, no. 1967, 4 Haziran 1339 {1923}.

Milli hareketin başlangıcından Cumhuriyetin ilanına kadar, Türk kadını, ancak müşterek millet işlerinde erkeğine yardımcı olmak basiret ve kabiliyetini göstermekle liyakatını izhar etmiş oldu.²⁷⁰

c. İdeolojik Mücadele: Kadın Yolu²⁷¹ Dergisi (1925-1927): Feminizm, Kadın Politikaları

Nezihe Muhiddin'in sahibi, genel yayın yönetmeni ve baş yazarı²⁷² olduğu haftalık *Kadın Yolu*, döneminin kadınlık üzerine yayımlanmış en düzeyli kadın dergisidir. Dönemin önde gelen edebiyatçılarının ve düşünürlerinin de katıldığı, hayli zengin bir fikri içeriğe sahip bir yayındır. *Kadın Yolu*'nda Şükûfe Nihal, Efzayiş Yusuf, Yaşar Nezihe gibi ünlü kadın yazarlar ve Hatice Refik, Pakize Ahmed, Saadet Esad, Esmâ Zafir, Muhsine Salih gibi genç yazarlar, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Abdullah Cevdet, Kemalettin Şükrü, M. Şevki, Yaşar Nabi (Nayır), Enver Behnan (Şapolyo), Fahrettin Kerim (Gökay) gibi önde gelen erkek yazarların yazıları yayımlanmıştır. Dergi, döneminin ictimaiyat ve kadınlık üzerine görüşlerini, tartışmalarını günümüze aktaran önemli bir kaynak özelliği taşır. Düzenli olarak yayımlanan "Türk Kadın Birliği Havadisleri" ve "Dünya Kadınlığından Haberler/Dünya Kadın Postası" bölümleriyle okura bu konularda bilgi aktarılır.

²⁷⁰ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 59-62.

²⁷¹ *Kadın Yolu*'nun ilk sayılarındaki başlık altı yazısı olan "Asri Türk kadınının şehrahdır {büyük yolu}", 6 Ağustos 1341 {1925} tarihli 4. sayısından sonra "Türk Kadın Birliğinin naşir-i efkâridir" ibaresine ve adı *Türk Kadın Yolu*'na dönüşür. 16 Temmuz 1341 {1925} tarihli birinci sayısı ile 1 Ağustos 1927 tarihli son sayısı arasında otuz sayı yayımlanmıştır. Türkiye'deki koleksiyonlarda on bir sayısı eksik olan dergi, ilk sayılarında haftalık olarak çıkmış, daha sonra aylık yayına dönmüştür. Derginin 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 no. lu sayıları kütüphanelerde bulunmamaktadır. *Kadın Yolu*'nun boyutları: 25X36 cm.dir. Çoğunlukla 16 sayfadır.

²⁷² Nezihe Muhiddin *Kadın Yolu*'nda bu ünvanları kullanmamıştır.

Derginin adı, *Kadın Yolu* Nezihe Muhiddin'in kadınlıkla ilgili düşüncelerini simgeler gibidir. Dergiye, “kadınlara özgü bir yolu”, erkeklerin dünyasına benzemeyen, kadınlığın erkeklerden farklılıklarını ima eden, kadınlığın durumundan kaynaklanan özgün yönlerini düşündüren bir ad verdiğini öne sürmek mümkündür.

Eşitlik, Farklılık Tartışması

Günümüzün gerek feminist teoride, gerek toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmalarda önemli bir tartışma konusu olan eşitlik/farklılık tartışması Nezihe Muhiddin'in döneminde de kadınların gündemini işgal ediyordu. Nezihe Muhiddin'in bu konuda mutlak eşitlikçi olmadığını ve farklılıktan yana tutum aldığını görüyoruz. Ancak Nezihe Muhiddin'in farklılığı temellendirirken, zaman zaman kadınların “doğuştan gelen” özelliklerine atıf yapması onun doğa-kadın benzerliğine dayalı toplumsal kurguların (construction) alanı içinde kaldığını gösteriyor. Muhiddin, kadınların doğaları gereği “yapıcı, kurucu, müşfik” olduğunu ileri sürer. Ancak, bir kadın hakları savunucusu, “kadınlık mefkûresi”nin eylemcisi olarak Nezihe Muhiddin, erkek egemen söylemin kadının doğasında olduğunu ileri sürdüğü edilginlik, besleyicilik, bakıcılık, kırılganlık, zayıflık, çocuksuluk, yetersizlik²⁷³ gibi nitelikleri kadınlara yakıştırmadığı gibi, bu özellikleri kadınlar üzerinde çağlar boyunca süren baskıların yarattığını vurgulamıştır.

²⁷³ C. A. MacKinnon, “Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory”, in N.O.Keohane, M. Z. Rosaldo, B. C. Gelpi, *Feminist Theory, A Critique of Ideology*, The Harvester Press, Sussex, 1982, pp. 15-16.

Kadınlar ve erkeklerin haklar ve vazifeler konusunda karşılaştırılmasına karşı çıkan Nezihe Muhiddin dönemin ihtiyacına ve içinde bulunulan zamanın koşullarına göre kadınların toplumsal haklarını elde etmeleri gerektiğini belirtir.²⁷⁴

Kadınların toplumdaki konumlarının ölçütü erkeklerle eşit olup olmadıklarından çok, kadınların kendileridir. Nezihe Muhiddin bir yandan farklılıkları vurgularken, öte yandan ictimai haklarda; yurttaşlık haklarında eşitlik noktasından taviz vermez:

Memlekette biz de vatandaşız ve biz de hak sahibiyiz. Biz de erkeklerimize verilmiş olan hukuk-ı siyasiyeden istifade etmek isteriz. Bize harp sahasında kanını akıtanlar ancak bu hakkı isteyebilir, diyorlar. Halbuki o kanı veren kimdir? Hem hakk-ı intihaba iştirak günün siyasi meselesidir? Değildir. Faaliyetimizin neticesi ve hedefi vatandaşlık hakkını almamıza matuftur.²⁷⁵

Eğer siyasi, ictimai hayata kadın karışmazsa ve bunda iştirak temin edilmezse kadının erkekle mudavâtı biraz dar manada demektir. Binaenaleyh bunun temini behemehal elzemdir.²⁷⁶

Ancak erkeklerin o günkü durumları ve varoluş biçimlerini göz önüne aldığında Nezihe Muhiddin erkeklerle aynı olmak istemez. Meşrutiyet döneminden örnekler veren Nezihe Muhiddin'e göre, avam ve havas zümrelerine ayrılıp birbirini ezmeye çalışan erkeklerle eşit olmanın bir anlamı yoktur. Üstelik erkekler genel olarak hodbin,

²⁷⁴ Nezihe Muhiddin, "Türk Kadınının Hakkı", *Vakit*, no. 1967, 4 Haziran 1339 {1923}.

²⁷⁵ "Türk Kadın Birliği Kongresi", *Kadın Yolu*, no. 29, 1 Haziran 1927, s. 1-6.

²⁷⁶ "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tabi?..", *Cumhuriyet*, no. 1029, 19 Mart 1927, s. 1.

hatta yıkıcı yaratıklardır. Nezihe Muhiddin'in erkeklerle ilgili tavrında, yer yer Emine Semiye'nin "gafil ricalimiz" tarzının etkileri görülür:

Müsavatın hiç bir manası yoktu. Kiminle ve ne ile müsavat?! Nisbi olarak münevver olan türk erkekliği avam, havas zümrelerine ayrılmış biri diğerini ezmekle meşgul...

Rütbe ve nişan şaaşalarıyla pırıldayan göğüslerin üstünde taşınan kafalar bayır turpundan, kelek karpuzdan daha kıymetsiz... Fakat bu kıymetsiz kafaların tosları nice zeka menbalarını tuzla buz ediyor. Münevver erkek zümresi kara bir kuvvetin esiri, kadın ise esirin esiri.²⁷⁷

Erkek haddi zatında hodbin, etrafında zaıf, şefkat ve ihtiyaç görmeyince yuva kurmaktan müstağni (çekinen) ve hatta yıkıcı bir mahluktur.²⁷⁸

"Ne farkımız var?" sorusunun yaygınlaştığı günlerde Nezihe Muhiddin erkeklerle kadının birbirine benzemesinin değil, benzememesinin toplumsal dengeyi sağlamlaştıracağını savunur.

İki cinsin - erkekle kadının birbirine benzemesi bizim istediğimiz neticeyi vermez. Asıl benzememektir ki içtimai muvazene ve kudretin tecellisine esas teşkil eder.²⁷⁹

²⁷⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 24.

²⁷⁸ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 10.

²⁷⁹ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 7.

Meşrutiyetle başlayan ama daha çok Cumhuriyet'in ilk on yılında yaygınlaşan “yeni kadın” nosyonunu savunanlar, Nezihe Muhiddin'e göre yalnızca yüzeysel eşitlikten söz etmektedirler. Kadınların fiziksel olarak erkeklerle eşit olabileceğini kanıtlamaya çalışmalarını yararsız bulur. Bunun yerine yüzyıllardır toplumda fırsat eşitliği verilmemiş olduğu için hareketsiz ve atıl kalmış olan kadınların “asli seciye ve vasıflarının” ortaya çıkarılması ve ıslahı gerekir. Kadının “yapıcı, kurucu, müşfik”, çevresiyle ilgilenmeye yatkın “fıtrati”, ona önemli bir toplumsal kuruculuk görevini yüklemektedir.

Görüldüğü gibi, Nezihe Muhiddin erkekleri yıkıcı, kadınları ise yapıcı olarak niteleyerek erkeklerle eşit ya da aynı olmanın kadınlara ve dolayısıyla topluma da zarar vereceğini öne sürüyor. Erkeklerin durumunu tanımladıktan sonra soruyor: “Bunlarla mı eşit ve aynı olacağız?” Nezihe Muhiddin için kadınların toplumda erkeklerle görünürde eşit olmaları değil, kendi kimlikleriyle, benliklerini bulmuş ve varolan özelliklerini geliştirmiş olarak toplumun her alanında yerlerini almaları önemlidir. Nezihe Muhiddin, asırların üzerine yığıldığı “batıl, hurafevi tortu pas ve küflerden temizlenen” kadınların toplum kurucuları olarak erkeklerden daha başarılı olacağını ima etmektedir.

Nezihe Muhiddin'e göre memleketin mutlu yaşaması, dönüşümlerin yürümesi için en önemli koşul, kadının yükselmesidir. Fakat kadının yükselmesi demek onun erkeğe benzemesi, aradaki farkların kalkması demek değil, aradaki farkların iyileştirilerek ıslahıdır.

Yeni kadın erkek gibi giyinmek, erkek gibi düşünmek, erkek gibi yaşamak temayülünü göstermeğe başladı. Ben bu cereyanı muzir görüyorum. Hatta bizim içtimai ihtiyaçlarımızın hususiyetini düşünerek endişeye kapılıyorum.²⁸⁰

Yeni kadın içtimai bir ihtiyaç olsun olmasın erkeğin harici mesleğinde omuz ölçmek azminde bulunuyor. Çünkü erkek gibi müstakil yaşamak, onun gibi hür, serbest gezip eğlenmek istiyor.

... Medeni kadın binicilikte, yüzgeçlikte, otomobil rekorlarında erkekle müsavi olduğunu isbat etmek için çırpınıp duruyor.. Faydası? Kadın vücudunun bir pehlivan adalesile sarılması, memleket namına hiç bir fayda temin etmez. Pehlivan kadın çocuk yetiştirmekten müteneffirdir (nefret eder). Kadın bünyesinin ancak çelik bazulu çocuklar yetiştirecek kadar sağlam ve sıhhatli olması kafidir.²⁸¹

Yeni kadın bucağından büsbütün uzaklaşmak, kelebekleşmek hevesini gösteriyor.²⁸²

Validelik, Eşlik

Nezihe Muhiddin, etkin olduğu dönemin en önemli tartışmalarından biri olan kadınların validelik ve eşlik görevleri ve buna bağlı sosyal düzenlemelerle ilgili görüşlerini, toplumsal dönüşüm dönemlerinde ortaya koydu. Yeni orta sınıfın yaratıldığı 19. yy sonu ve 20. yy başlarında Osmanlı toplumunun “yenilikçi”

²⁸⁰ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 7.

²⁸¹ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 10.

²⁸² Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 11.

düşünürleri kadınların “validelik ve zevceliği”nin esas toplumsal görevleri olduğunu savunuyorlardı.

Nezihe Muhiddin bu söylemin tam karşısında durmadı. Bu ikili arasında yalnızca anneliğin kadınlık için önemli bir görev olduğunu belirtirken, öte yandan kadınların medeni ve siyasi haklarını durmaksızın savunarak, eylemliliği sözlü eleştirinin yerine geçirerek tutumunu belirledi. Nezihe Muhiddin’in ulus imgeleminde annelik vazifesi önemli bir yer tutuyordu. Nezihe Muhiddin diğer erkek yazarlarla beraber memleketin ihtiyaçları açısından annelerin eğitilmeleri gerektiğini düşünüyordu. Milletleri yükselten “karakter”lerin oluşmasında “ana kucağı ve mekteb bucağının” ve gelecek nesilleri yetiştirecek olan validelerin eğitiminin önemini vurguluyordu.²⁸³

“Mektub”da Kız Sanayi Mektebini savunurken memleketin en hakiki ihtiyacını tahsil görmüş valideler olarak koyuyor, *Türk Kadını*’nda 20. asırda Türk kadınının en kutsal ve birinci vazifesinin validelik olduğunu belirtiyordu:

Yirminci asr-ı medeniyette de Türk Kadınının en akdes {kutsal} ve birinci vazifesi şüphesiz valide olmaktır.²⁸⁴

Erkek yazarlar “toplumun (erkek) üyelerini yetiştirecek olan validelerdir” açıklamasıyla kadınları annelik göreviyle sınırlamaya çalışırlar. Nezihe Muhiddin ise validelerin eğitime kadını ve erkeği de kapsayan toplumsal kurgu, toplumsal mühendislik ve ictimaiyat, uluslaşma, ilerleme, medenileşme noktasından yaklaşır.

²⁸³ Nezihe Muhiddin, “Hitabe”, *Darülfunun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları*, İstanbul Tanin Matbaası, 1328 {1912} s. 80-83.

²⁸⁴ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 109. Bu bölüm Hukuk-ı Aile İctimaında Nezihe Muhiddin’in konuşma metni içindedir. Bkz. *Süs*, Hukuk-ı Aile Nüsha-i Mahsusası, no. 33, 26 Kanun-i Sani, 1340 {1924}, s. 3-5.

Kadınları validelik ve eşlik göreviyle sınırlamadan kadınların anneliğinin önemine değinir. Muhiddin için annelik, yalnızca toplumsal düzenlemeler açısından değil ama kadınların kişisel deneyimleri açısından da önem taşımaktadır. Anneliği bir deneyim, bir yaşantı olarak addetmesi onu dönemin Batılı feministlerinin büyük bölümünden ayırır. Eşlik konusunda ise, bu alanda kadına yönelik hiçbir görev atfetmeyerek bu tartışmaya katılmaz. Medeni kanunla kadınların aile içindeki durumlarının düzeltilmesini, talak ve poligaminin yasaklanmasını ister. Öte yandan, evlilikte erkeklerin tutumlarını ve kadının durumunu yazdığı bir öyküyle eleştirir.²⁸⁵

Milliyetçi söylemin kadınlara annelik ve eşlik görev ve rollerini yüklemesi²⁸⁶ karşısında ise Muhiddin ikili bir tutum benimser. Bir yandan bütün kadınların toplum yaşamına katılmasını isterken, öte yandan kadınlar için, eşlik görevlerinden hiç söz etmeden, “anneliğin” önemini vurgular.

Kadın ve Ahlak

Meşrutiyet’le birlikte sokağa çıkan, yüksek okullarda okumaya başlayan, çeşitli meslekler edinen ve yavaş yavaş çalışma yaşamına katılan kalabalık bir kadın zümresi belirmiştir.

²⁸⁵ “Karanlık Yollar” öyküsü Nezihe Muhiddin’in kendisinin olabileceği gibi o dönemdeki herhangi bir aydın kadının standart yaşamöyküsüne denk düşmektedir. Evliliği hayatının en önemli etkinliği olarak görmeyen okumuş, meslek sahibi, etkin yeni kadının, kendini eşiyile eşit hissedişine hatta onunla evlenerek ona bir lütüfa bulunduğunu düşünmesine karşın, kaderi diğer kadınlarıinkiyle aynıdır: Gece eve gelmeyen, eğlenmek için başka kadınlarla vakit geçiren kocalar. Kendini tüm zorluklara karşın yetiştiren kadınlar erkeklerden farklı bir davranış beklentileri içindeyken, eğitim olanağı bulamayan kadınlarla aynı biçimde bir yaşamı yaşamaya zorlanırlar. Ancak, Muhiddin’in öyküsünün son bölümü ilginçtir. Öykü, kahramanın eşini beklerken düşüncelerini anlatmaktadır. Gece yarısını geçince bekleyen kadın pencereye gider ve kepenkleri açar. Karşıdaki beyaz konağın penceresini yine aydınlık görür. “Bir aydan beri hep korkarak, bir tehlike gibi görmek istemediği gölge yine orada idi. Bu sefer kaçmadı.” Bkz. Nezihe Muhiddin, “Karanlık Yollar”, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, no. 87, 28 Eylül 1918, s. 1032-33.

²⁸⁶ Bkz. Yaprak Zihnioğlu, “Male Deputies”.

Meşrutiyet, istibdat devrinde ancak kocalarının ve babalarının ismile tanınan, sırf erkeklerin lütfüyle yaşayan esir kadın zümresine, şahsiyetleri öz isimlerinden tanınan içtimai simaları ve mahdud meslek kadınları zümresine ilave etti.²⁸⁷

Azınlıklara Tanzimat'la birlikte tanınan hakların sonucunda toplumsal yaşamı değişen azınlık kadınlarının Beyoğlu'nda erkeklerle birlikte serbestçe sinema, kafe, bar gibi ortak mekânlara gitmeleri, yeni yetişen Osmanlı kadınları arasında mekân ayırımına (segregation) karşı bir tepki doğurmuştur. Genç Türk kadınları, azınlık kadınları gibi serbest davranmak isterler. Tanzimat'la birlikte değişen değerler ve yaşam biçimi sonucu kapalı mekânlarda, evlerde, apartmanların salonlarında, konakların bahçelerinde biraraya gelmeye başlayan kadın ve erkekler arasında "salon kültürü"nün yaygınlaşması dönemin yazınına yansır.²⁸⁸ Basında, kadınlara topluluk içinde nasıl davranmaları gerektiğini öğreten, görgü kurallarını içeren yazılar sıklaşır. Ancak sokak, dış mekânlar henüz muhafazakâr cemaatin etki alanlarıdır ve kadınların sokağa çıkmaları ahlak düşüklüğü olarak yorumlanarak, yoğun tepkilerle karşılanmaktadır.

Jale Parla *Babalar ve Oğullar* adlı incelemesinde Ahmet Mithat Efendi'nin İslami bir terbiye ve kültürün yol göstericiliğinde ilerlemeyi çıkış yolu olarak gördüğünü ve kuvvetli bir ahlak anlayışına sahip olmayı toplumsal ilerlemeci bir kişinin

²⁸⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 57.

²⁸⁸ Ahmet Emin Yalman, Osmanlı yaşamına o zaman "sosyete hayatı" denilen "salon"un girmesinin edebiyattaki ilk örneğini Saffeti Ziya'nın *Salon Köşelerinde* adlı romanının oluşturduğunu anlatır. Bu kitap için Yalman "yeni hayat tarzının incili" tanımını kullanır. Bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 87. "Sosyete hayatı", o dönemde, kadın ve erkeklerin aynı mekân ve sosyal yaşamı paylaştıkları topluluklara deniliyordu. Bkz. Afife Fikret, "Hamîmefendinin Musahabeleri" *Atı*, 8 Ağustos 1334 {1918}, s. 2.

en önemli özelliği olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur.²⁸⁹ Batı kültürünün denetlenerek dahil edildiği, İslami ilkelere göre yürütülen eğitim Ahmet Mithat'a göre ideal eğitimidir.

Aşırı batılılaşma konusunda Tanzimat yazarlarının uyarıları ve romanlarındaki, kendi kültürüne yabancı, yozlaşmış, sefahate düşerek aile yaşamının kutsal ortamından uzaklaşmış erkek tiplerini, bu dönemde Batı'da yetişen, ya da İstanbul'da ecnebi okullarda eğitim görmüş aydın erkekleri hedef alıyordu. "Ceylan" gibi bazı kadın tipleri de bulunsaydı bu yazının yozlaşan kahramanlarının erkekler olmasının nedeni Batı'da eğitim gören genç erkeklerin kadınlara oranla çok fazla olmasıydı.

Meşrutiyet'le birlikte kadınların Avrupa'da tahsili gündeme geldi. Nezihe Muhiddin günlük basında yayımlanan ilk makalesinin "Avrupa'ya Talebe İzami" başlığını taşıdığını belirtir.²⁹⁰ 1911-1912'de kadınların Avrupa'ya talebe olarak gönderilmeleri üzerine olan tartışma basında geniş yer tuttu. Tıpkı yüz yıl önce erkek karşılıkları üzerine olan tartışma gibi, bu eğitimden yana olanlar ve olmayanlar görüşlerini gazete sütunlarında yayımladılar. Bu konuda bir araştırma olmamasına rağmen, dış ülkelere eğitime gönderilen kadın sayısının erkekler oranında olmadığını ileri sürmek mümkündür.

Kadınların Meşrutiyet'le birlikte kamu alanında belirmeye başlamalarıyla birlikte Tanzimat yazarlarının ve düşünürlerinin, dönemin erkeklerine yaptıkları uyarılarına çok benzeyen uyarı, öğüt, ve ahlaki derslerin, bu kez kadın yazarlar tarafından ortaya konduğunu görüyoruz. Türk kızlarının davranış biçimi olarak Avrupa'dan çok daha yakınlarında olan Pera çevresindeki azınlık mensubu kadınların yaşam biçiminden

²⁸⁹ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993 (2. Baskı), s. 29.

²⁹⁰ Bu belgeye gazete arşivlerindeki eksikler nedeniyle ulaşamadım. Bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 32.

etkilendiğini, onlar gibi giyinmek ve davranmak istediklerini bu eleştirilerden öğreniyoruz.

Nezihe Muhiddin bu gelişmeleri temkinle karşılar, diğer yazarlar gibi sert bir üslupla olmasa da Türk kızlarına yol gösteren, öğüt veren bir tarzda onları kendi toplumsal kültürlerine uygun biçimde yaşamaya, alkolü, barlara gitmeyi reddetmeye çağırır. Etkinin geldiği yer bellidir: Beyoğlu. Nezihe Muhiddin'in "İstanbul ve Beyoğlundan İki Levha" başlıklı makalesinde, İstanbul/Üsküdar tarafı İslam Türk kesiminin, Beyoğlu ise ekalliyetin yaşamını temsil eder. Nezihe Muhiddin İstanbul'un kuytu ve mütevazi bir mahallesindeki harap duvarların arasındaki evde geleneksel yaşamın getirdiği huzuru, iç temizliğini ve sukûneti ve hakikiliği betimler. Akşam olduğunda İstanbul cihetine sükut ve karanlık çökerken karşı cihette "kirli ve paslı bir sisle örtülü ... bulanık bir ışık parlar". Tünel'in boğucu havasından sonra ciğerlerimize "yabancı ve yalancı bir hava" dolar. "Galiz bir Ermeni cildinden yayılan kirli ter kokusu, mağazaların süslü ve parlak camekânları, vücudların satışı..." İşte Nezihe Muhiddin'e göre Beyoğlu bu karanlık sahifedir.²⁹¹

Nezihe Muhiddin, 1927'de yazdığı "Kadınlar Alkolden Tiksinnmelidir" başlıklı makalesinde de aynı konuyu işler. Ayrıca yayımladığı *Kadın Yolu* dergisinde, kadınların alkolden uzak durmalarının ahlaki ve sağlık yönünden doğruluğunu savunan Pakize Ahmed'in "Alkol ve Medeniyet" başlıklı dört bölümlük yazısı yayımlanır.²⁹² Muhiddin alkol, içki masasına katılmak gibi davranışlarda "Nemize gerek bizim Avrupa?" diye sorar. *Türk Kadını*'nda kadınlar için hürriyet ve serbestinin içki masalarında erkeklerle eşit olmak için verilmediğini savunur:

²⁹¹ Nezihe Muhiddin, "İstanbul ve Beyoğlundan İki Levha", *Kadın Yolu*, no. 7, 27 Ağustos 1341 {1925}, s. 2-3.

²⁹² Pakize Ahmed, "Alkol ve Medeniyet", *Kadın Yolu*, no. 21, 22, 23, 24, 1926.

Türk kadınına, hürriyet ve serbesti , kabarelerde ve işret masalarının önünde erkeklerle müsavat temin etmek için verilmemiştir. ... biz ancak medeni ve siyasi haklarda erkeklerle müsavat temenni edenlerdeniz.

...bu noktada (alkol) Avrupayı taklit veya erkeklerle müsavat davasına kalkışmak değil, bizzat erkeği bu sakim ve muzır itiyat ve iptilalardan kurtarmak başlıca kadının vazifesi değil midir? ²⁹³

Nezihe Muhiddin kadın ve ahlak konusunda ve daha genel olarak toplumun ahlakı konusunda yenilikçi düşüncelerin ahlaki düşüklüğe yol açmaması noktasında durur. Bir yandan geleneksel kültürün kadın karşıtı yönleriyle mücadele ederken öte yandan Batı karşısında bir kimlik olarak geleneksel kültürün yerel unsurlarını savunduğunu söyleyebiliriz. Nezihe Muhiddin geleneklerin, muhafazakârlığın kadını kısıtlayıcılığına karşı çıkarken, aşırı Batılılaşma sonucu yozlaşmayı da tehlikeli görmektedir.

Hayırseverlik Boyutu

Dünyada 20. yüzyılın başındaki süfajet hareketinin hayırseverlikle bağlantısı çeşitli araştırmalarda ortaya kondu. Bunlara göre yalnızca hayırseverlik amacıyla kurulmuş olanlar dışında kadınların siyasal ve sosyal hakları için mücadele eden örgütlerin de kadınlara yardım amacıyla destek grupları ve kolları vardı.

Türkiye için de bu saptamanın doğru olduğunu görüyoruz. Hilal-i Ahmer tek başına hayırseverliği amaçlarken aynı yıllarda Nezihe Muhiddin tarafından kurulan Esirgeme Derneği ve daha sonra TKB nizamnamelerinde kadınlar için siyasal ve

²⁹³ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 80, 79.

toplumsal hak taleplerinin yanısıra güç durumdaki kadınlara, şehit eşlerine, dul kadınlara iş bulmak, çocuklarını okutmak gibi yardımı amaçlayan maddeleri de vardır.

Nezihe bu sorunlara kalıcı çözümler bulmak istediği için doğrudan aynı yardım yerine kadınların çalışabileceği işliklerin ve işletmelerin açılmasını hedefledi. Bu tutumu Nezihe Muhiddin'in çalışmalarının yardımseverlik boyutunun kendinden öncekilerden farklılık taşıdığını gösteriyor.

Nezihe Muhiddin, TKB'nin siyasi haklar çalışmalarının durdurulması ve derneğin etliye sütlüye karışmayan yalnızca yardımsever etkinliklerde bulunan bir kuruluş haline getirilmesinin iktidar tarafından dayatıldığı kritik dönemde "Biz yalnızca hayırkâr bir cemiyet teşkil etmedik" diyerek yardımseverlikle arasına kesin bir çizgi çizer ve siyasal ve ictimai haklardan taviz vermeyen bir tutumu sürdürür.

Türk Kadını'nda ise kadınların dış yaşama katılmalarını anlatırken ev hayatının tekdüze akışından bıktıklarını ve içlerinde "tahsili yüksek ve kalpleri hayır işlerinden zevk alanların" ortaya atıldıklarını belirtir. Böylece kendini yalnızca hayır işlerine adanarlardan ve yardımseverlerden de ayırır.²⁹⁴

Dünya Kadın Hareketleriyle İlişki

Nezihe Muhiddin, İstibdat devrinde dünya kadınlığından gelen haberleri hayretle okuduklarından *Türk Kadını*'nda söz eder. Meşrutiyet döneminde ise hayret ettikleri bu olguları kendilerinin de uygulamaya başladığını anlatır. Gerçekten de Meşrutiyet döneminde "kadınlık mefkûresi"nin yayıldığını, kadın yazınının, çok sayıda kadın dergisinin yayımlandığını ve kadın örgütlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu dönemde kadınların dünya kadın hareketleriyle ilişkisi başlamıştır ve giderek bu ilişki

²⁹⁴ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 51-52.

sıklaşır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ise bu ilişkiler yazışmalar, haberleşmeler, uluslararası konferanslara katılımlarla bir tür dayanışmaya dönüşür. Nezihe Muhiddin'in yayımladığı *Kadın Yolu*'nda "Dünya Kadınlığından Haberler" başlıklı bir sütun yer alır. Uluslararası Kadınlar Birliği'ne²⁹⁵ TKB'nin üyeliği ve katılımı istenir. 1935'te İstanbul'da yapılan ve Arş-ı Ulusal Kadın Kongresi olarak basında yer alan uluslararası kongrenin İstanbul'da yapılmasını ilk kez Nezihe Muhiddin teklif etmiştir. Ancak 1927 TKB Kongresinden sonraki gelişmeler ve Nezihe Muhiddin'in başkanlıktan uzaklaştırılmasıyla bu çalışmalar kesintiye uğramıştır. 1935 Nisanında Nezihe Muhiddin'in teklifi gerçekleşir ve İstanbul'da Uluslararası Kadınlar Birliğinin Kongresi²⁹⁶ yapılır, ama bir farkla. Nezihe Muhiddin TKB'nin başkanı değildir ve kongreye izleyici olarak bile katılmaz.

Meşrutiyet döneminde kadınlık hakkında yazının en önemli boyutlarından birini kadın tarihi ve dünya kadınlığı oluşturmuştur. Roma, Yunan, Mısır, Asur gibi medeniyetleri kadına nasıl yaklaştığı pek çok yazının konusudur.²⁹⁷ Nezihe Muhiddin *Kadın Yolu* dergisinde "Dünya Kadınlığından Haberler" sütununda yalnızca Batı'daki değil, Rusya'da, Mısır'da Hindistan'da, Japonya'da kadınlarla ilgili haberleri okura iletir. Hatta kültürel yakınlıkları dolayısıyla Doğu kadınlarına ilişkin haberlere daha fazla önem verildiği görülür. Kadınların örgütlenmelerinden, hak taleplerinden, kazandıkları mevkilerden, girdikleri kamu yaşamı ve idari işlerden söz edilerek okurlara dünyada yalnız olmadıkları, öteki ülkelerde de kadınların mücadele ettikleri duyurulur.

²⁹⁵ Kaynaklarda bu organizasyonun tam ünvanı yer almıyor, ancak söz konusu derneğin, o günlerin iki önemli uluslararası kadın kuruluşu olan "Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship" veya "International Woman Suffrage Alliance" olması ihtimali kuvvetlidir.

²⁹⁶ Kongrenin gerçek ünvanı bulunamamıştır.

²⁹⁷ Bkz. Havadisçi, "Kadın Haberleri", *Kadın* (İstanbul), no. 6, 7 Nisan 1328 {1912}, s. 13-19.

Nezihe Muhiddin yazılarında tezini güçlendirmek için dünya kadınlarının durumuyla ilgili örnekler verir:

Bu asri ve muazzam temayül gittikçe şişip genişleyen bir dalga gibi bütün dünyaya tevessü ediyor, Hindistanda Madrada, Bombayda, Kuşinde kadınlar, erkeklerin tabi olduğu şerait dahilinde hak-ı intihaba maliktirler.²⁹⁸

Hak mücadelelerinde Osmanlı-Türk kadınları Batı'daki süfrajyet hareketinden ve eylemlerinden ne denli etkilendiler? Bir model olarak Batı'daki süfrajyet hareketini birebir benimsediler mi yoksa genel anlamda etkilendikleri halde kendi ülkelerine uygun bir strateji geliştirmeye çalıştılar mı? Bu sorulara Nezihe Muhiddin ve TKB için yanıt aranırsa, model alma yerine kendi özgün mücadele metotları geliştirdiklerini öne sürmek doğru olur. Nezihe Muhiddin eylemciliğinin ilk yıllarından itibaren Batı feminist hareketine, kendi süzgecinden geçirmek koşuluyla öğrenilmesi, ders çıkarılması gereken deneyimler olarak baktı. Dünya kadınlığının başarılarını örnek verdi, bunları cesaretlendirici bir öge olarak kullandı, ancak sürekli olarak “biz müfrit feministlerden değiliz” “süfrajyetler gibi değiliz” vurgularını da yaptı. Feminizmi değişmez katı bir model olarak değil, kadınların kendilerinin anlamlandırdıkları bir düşünce ve deneyim birikimi olarak gördü. “Ben hakiki feminizmi böyle anlıyorum” diyerek konuştu.

Feminist tanımından uzak durmasının nedenlerini düşündüğümüzde ilk yanıt “feminist” nitelemesinin devrin (önce Meşrutiyet sonra Cumhuriyet) aydınları arasındaki uzanımlarının son derecede -tıpkı bugünkü gibi- karışık bir tablo oluşturmasıdır. Feminist nitelemesi daha çok olumsuz uzanımlarıyla anılır. Nezihe

²⁹⁸ Nezihe Muhiddin, “Kadın Yolu’nun Şiari”, *Kadın Yolu*, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 2.

Muhiddin kadınlarla birleşebilmek için bu noktada dikkatli davranmış ve bu tür nitelemelerden uzak durmuş olabilir.

İkinci olarak, kendisini feminist olarak tanımlamaması feminizmi memleket meselelerinin üzerinde tutmama eğilimine işaret edebilir. Nezihe Muhiddin'e göre kadın meselesi memleket meselesini bir parçasıdır. Kadınların kurtuluşunu ve yükselmesini ülkenin kurtuluşu ve yükselmesiyle, örneğin siyasal bağımsızlık sorunuyla, iktisadi sorunlarla birlikte düşünme eğilimindedir. Öte yandan, Nezihe Muhiddin için ileri ve uygar bir ülke olmanın önkoşulu, kadınların toplumda mevkilerini almaları, hürriyete kavuşmaları ve önlerindeki toplumsal engellerin kaldırılmasıdır.

d. Kadın Birliğinin Kadının Siyasi Haklarını Kazanması İçin Faaliyetleri

Birliğin kadınlığın yükselmesi idealini gerçekleştirmek için “hayat-ı hariciyedeki” faaliyetleri kadınların eğitimi, meslek sahibi olmaları, yüksek statülü mesleklere dahil olmaları, çalışma yaşamına katılmaları doğrultusunda idi. “Hayat-ı dahiliyede” ise Hukuk-ı Aile Kanununun kadınlar lehine değiştirilmesi ve medeni hukukun kabulü için uğraş verdiler. Çalışma yaşamındaki zorlukları aşma, kadınların toplumdaki mevkileri, “mevcudiyetleri”, giyimlerinden alkolle ilişkilerine değin toplum yaşamındaki duruşları, annelik gibi kadınları ilgilendiren pek çok konuda Kadın Birliği'nin ve Nezihe Muhiddin'in fikir ürettiğini görüyoruz.

Kadın Birliği 1923-1927 yılları arasında, kuruluşun başından beri hedeflerinden birini oluşturan kadınların siyasal haklarını kazanmak üzere ve kadınları ailede eşitliği sağlayan medeni hukuka kavuşmaları, toplumda yükselmelerini hedefleyen eylemlerini, daha çok Nezihe Muhiddin'in inisiyatifile politik ortam uygun olduğu her fırsatta yürüttü. Kadın Birliği'nin önde gelen üyeleri yazdıkları makalelerle, demeçlerle basında

etkili oldular; verdikleri konferanslarla kamuoyu yaratmaya ve yasama üzerinde etkili olmaya çalıştılar.²⁹⁹

Kadın Birliği 1925 Şubatında, kadınların siyasal hakları henüz kazanılmadığı halde, seçimlerde İstanbul'dan kadın mebus adayı gösterme hamlesi yaptı. Bu atılım propagandif nitelik taşıyordu. Amaç, seçimler sırasında konuyu gündeme getirerek kamuoyunu ve TBMM'yi kadınlara oy verme hakkı için etkilemekti. Bu günlere denk düşen ve ülkenin gündemini oluşturan en önemli siyasal olayı, 13 Şubat günü Genç iline bağlı Piran'da Şeyh Sait isyanının başlamasıydı.³⁰⁰ *Cumhuriyet*³⁰¹ gazetesinde 25 Şubat 1925'de Kadın Birliği'ne ait iki ayrı haber ve bir karikatür yayımlandı. Birinci sayfadaki haberde Kadın Birliği'nin, Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'i İstanbul mebus adayı gösterdiğini duyuruluyordu. İmzasız haber yorum, şövalyece bir tutumla ve alaycı bir dille "havva kızlarına karşı bu sütunlarda borcumuz yalnız nezaket ve zerafetten ibaret olacağına göre" sözleriyle başlayarak bu kararı eleştiriyordu. Yazıda Cumhuriyet rejimlerinin resmi kadın politikasına uygun olarak, "Türkiye'de siyasi hukuk elde edecek cins-i latif sınıfı İstanbul hanımlarından evvel Anadolu'nun kadınları" olması gerektiği sonucuna varılıyor. Bu yazının Yunus Nadi tarafından yazılmış olma ihtimali çok kuvvetlidir. Yine birinci sayfada üst başlığı "Kadınlar da mebus intihab edilirse" olan karikatürde Nezihe Muhiddin'e benzeyen bir kadın, bir topluluğa hitaben konuşmaktadır: "Hanımlar, hemşireler, eğer reyinizi bana verecek

²⁹⁹ Birliğin faal üyelerinden Efzayış Yusuf, Amerika'da yapılan kadınlar kongresine katılmış ve izlenimlerini, Kadın Birliği'nin o günlerde yeni taşındığı Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'ndeki merkezinde bir konferans vererek anlatmıştır. (Bkz. *Asar-ı Nisvan*, no. 6, 16 Nisan 1341 {1925}. Ayrıca *Kadın Yolu*'nun yayımlanması kadınlığa ilişkin konuların sosyal alana aktarılması ve tartışılmasında etkili olmuştur. Şükâfe Nihal'in basında yer alan kadınlıkla ilgili yazılarının bu alana katkısı olmuştur. Bu dönemde Kadın Birliği'nin haberlerine de basında geniş yer verilmiştir.

³⁰⁰ Bkz. Utkan Kocatürk, *Kronoloji*, s. 429.

³⁰¹ *Cumhuriyet*: İlk sayısı 7 Şubat 1923'te İstanbul'da yayımlanan Yunus Nadi Abaloğlu'nun yönetimindeki gazete. Cumhuriyet rejimini ve CHF'yi destekleyici yayın yaptı. "Cumhuriyet rejiminin resmi yayın organı" olarak tanımlandı.

olursanız mebus olunca ilk işim tuvalet levazım gümrüklerini ilga etmek {kaldırmak} olacaktır.”³⁰² *Cumhuriyet* gazetesi (ve Yunus Nadi) bundan böyle kadın hakları savunucularına karşı alaycı, iğneleyici, aşağılayıcı tarzını sürdürecektir. Sözü geçen gazete ve başyazarı bu dönemde kadın haklarına karşı açık tutum almadan, Kemalistlerin yaptığı gibi, haklar alanının sınırlarını belirlemede etkili olmuştur.

Kadın Birliği’nin mebus adaylığı çıkışı basında geniş bir etki yarattı ve *Cumhuriyet*’te 28 Şubat’ta bir haber daha yer aldı: “Hanımlar Faaliyette! Kadınlar Yalnız Mebus Namzedi ile Kalmıyorlar, Belediye İntihabatına da İştirak Edecekler” başlıklı haberde Birliğin “heyet-i idaresinden” bir hanımın açıklamalarına yer veriliyordu:

“Kaç rey mi alacağız? Belki de hiç... Kadınların intihab hakkı tanınmadığı bir sırada, intihaba rey almak için namzed vaz ettiğimizi zannetmek biraz safdillik olur. Azizim, biz hakkımızı böyle böyle teslim ettireceğiz. Bugün namzed gösteririz, yarın rey alırız, öbür gün intihab oluruz! Esasen Kadınlar Birliği bu hususta her sahada teşebbüste bulunmağa karar vermiştir. Nitekim yakında belediye intihabatı icra olunacakmış, belediye intihabatı esnasında da namzed göstereceğiz.”³⁰³

³⁰² “Kadınlar ve Mebusluk”, *Cumhuriyet*, no. 290, 25 Şubat 1341 {1925}, s. 1-2. Aynı gün yayımlanan ikinci haber 3. sayfada yer alıyor : “Kadın Birliği Önümüzdeki Haziran’da Avrupa ve Amerika’ya Bir Seyahat Tertip Ediyor.”

³⁰³ “Hanımlar Faaliyette!”, *Cumhuriyet*, no. 293, 28 Şubat 1341 {1925}, s. 2.

“Mühim Meseleler Varken Hanım Siyaseti Yapmanın Sırası mı?”

Aynı zamanda, Cumhuriyet’in yazarı haberde, iki gün önce yaptıkları yayına kadınların *İkdam* gazetesinde verdiği yanıtı değinir. Büyük bir olasılıkla Şeyh Sait isyanını ima ederek, “Türkiye’nin hayatında çok mühim meseleler mevcut olduğu bir zamanda hanımlarımızın mebusluk propagandası veya reklamı ile meşgul olmalarını” ciddiyetsiz bularak sert bir dille eleştirir:

Cemiyet için faideli işler gören hanımlarımız da vardır {burada kastedilen, daha sonraki açıklamalarından anlaşılacağı gibi, Muallim Nakiye’dir}, fakat onlar o kadar meşguldürler ki İstanbul intihabatı vesilesiyle propaganda veya reklam yapmayı düşünmeye bile vakitleri olmaz... Onlar için hayat ciddi, ötekiler için de eğlencedir.... hanımlar da Türk milletinin işlerini reklam veya propaganda oyunlarına alet olamayacak derecede yüksek görmek mecburiyetinde bulunduklarını unutmamalıdır!

Siyasal haklar için ilk hamle başarısızlıkla sonuçlanır. Nezihe Muhiddin, aynı yıl Temmuz ayında yayımlanan *Kadın Yolu*’nun ilk sayısında “Kadın Yolu’nun Şiari” başlıklı makalesiyle siyasi hakların savunusunu sürdürür. Burada Nezihe Muhiddin’in, Cumhuriyet’in kuruluşu aşamasında açılan güç alanında kadınların yerini alması stratejisini uyguladığını görürüz: Muhiddin bu yazıda Türk kadınının yeni rejimin gereği olarak “millet camiası arasında mevkiini katiyetle tayin ve tavzih eylemek zorunda” olduğunu belirtir. Nezihe Muhiddin’in sorusu şudur: Yasalar karşısında eşit olan ve her vatandaş gibi vergi vermek zorunda olan Türk kadını seçmek ve seçilmek hakkından neden yoksun olacaktır? Öteki ülkelerden örnekler veren Nezihe Muhiddin

kadınların hakk-ı intihabı meselesinin çağdaş bir eğilim olduğunu vurgular. Akla ve vicdana sahip olan kadınlar haklara da sahip olabilirler. Muhiddin, genç Cumhuriyetin uzun müddet kadınları hukuk-ı medeniyeden mahrum bir gayri meşru çocuk, bir mecnun olarak görmeyeceğini, Türk kadınının bütün hukukunu tanıyacağını ümit etmektedir:

Bu asri ve muazzam temayül gittikçe şişip genişleyen bir dalga gibi bütün dünyaya tevessü {genişleme} ediyor, Hindistan'da Madra'da, Bombay'da, Kuşin'de kadınlar erkeklerin tabi olduğu şerait dahilinde hakk-ı intihaba maliktirler.

Çünkü intihab meselesi bir vazife-i medeniyedir. Şuur ve vicdan hasailine malik olan kadınlar bu vatani vazifelerine mefluc {inmeli} ve gayr-i müdrık bir vücud gibi lakayd kalamazlar, intihab hakkından mahrum kalan kadınların mesai ve hüsn ü emelleri fikir halinden fiil haline geçmesi için müşkilat karşısındadır.

... ali ve aziz cumhuriyetimizin kanunları da, herhalde uzun müddet kadınlarını, gayr-i meşru bir çocuk, bir mecnun, veyahut hukuk-ı medeniyeden mahrum bir mücrim vaziyetinde, memleketin mukadderatından uzak görmeğe tahammül edemeyecektir... İşte o zaman Türk kadının bütün hukukunu tanımak için arada hiç bir hail kalmayacaktır.³⁰⁴

³⁰⁴ Nezihe Muhiddin, "Kadın Yolu'nun Şiari", *Kadın Yolu*, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 2.

Aynı sayıda Adliye Vekili ile konu hakkında bir mülakat yayımlanır. Adliye Vekili “Kadınların hukuk-ı siyasiyesine malik olmasına taraftar mısınız?” sorusuna “Bazı kayıd ve şart ile evet” yanıtını verir. *Kadın Yolu*’nun muharririnin Hukuk-ı Aile İctimaında kadınların Meclis’e verdikleri “mukarrerat ve esbab-ı mucibeli muhtıra”nın dikkate alınıp alınmayacağı sorusuna Vekil olumlu yanıt verir.³⁰⁵ *Kadın Yolu*’nun 4. sayısında “İntihabata İştiraki Müteakkip Türk Kadınının Programı” başlıklı yazıda Kadın Birliği’nin o hafta olağanüstü bir toplantı yaparak bu programı uygulamak üzere aldığı kararlar açıklanır.³⁰⁶

1925’in Otoriter Siyasal Ortamı ve Nezihe Muhiddin

Kadın Yolu’nun yukarda alıntıladığım ilk sayısı yayımlandığında Şeyh Sait isyanı tamamıyla bastırılmış,³⁰⁷ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, yöneticileri cezaya çarptırılmış, İstanbul’da *Tanin*, *Vatan*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *Toksöz*, *İstiklâl*, *İleri* gazeteleri kapatılmış, gazeteciler tutuklanmış ve Şeyh Sait isyanını ve Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir’de suikast girişimini destekledikleri gerekçesiyle İstiklal Mahkemelerinde yargılanmaya başlamıştır. Tutuklanan gazeteciler arasında Nezihe Muhiddin’in birlikte çalıştığı Ahmet Emin (Yalman), Suphi Nuri (İleri) de vardır. Bu tarihten itibaren hükümetin otoriter yöntemlerle muhalefeti bastırmasının bir sonucu olarak Nezihe Muhiddin’in *Kadın Yolu*’ndaki yazılarının tonunun yavaş yavaş değişmeye başladığına tanık oluruz. Belki Kadın Birliği’ne gelebilecek olası bir

³⁰⁵ “Muhterem Adliye Vekilimizle Mülakat”, *Kadın Yolu*, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 4.

³⁰⁶ “İntihabata İştiraki Müteakkip Türk Kadınının Programı”, *Kadın Yolu*, no. 4, 6 Ağustos 1341 {1925}, s. 8-9.

³⁰⁷ Bkz. Utkan Kocatürk, *Kronoloji*, 429-447.

baskıdan kaçınmak için, Nezihe Muhiddin, Birliği savunan, Cumhuriyet'in, yanında yer aldıklarını vurgulayan yazılar yazar. Bu yazılarda kadınların vatandaşlık, medeni ve siyasal haklarını savunmaktan vazgeçmedi.³⁰⁸ 15 Ağustos 1925 tarihinde Doğu İstiklal Mahkemelerinde yargılanan tutuklu gazetecilerden Suphi Nuri, İsmail Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü imzalarıyla Adana'dan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekilir.³⁰⁹ Aynı hafta *Kadın Yolu*'ndaki baş makalesinde Nezihe Muhiddin "Afv Eden En Büyük İnsandır" başlığıyla, gazetecilerin olayına doğrudan değinmeden, bu telgrafi destekler ve af talebini yineler.

Bu yazıda görülen önemli bir değişiklik, Mustafa Kemal Paşa için yüceltici, abartılı ifadelerin, övgülerin yer almasıdır.³¹⁰ Daha sonraki yıllarda "Önünde secdeye varmaya" kadar uzanan bu abartılı üslubu ben, amaç ve kaynak yönleriyle açıklamayı deneyeceğim. Amaç yönünden bu üslup, Nezihe Muhiddin tarafından siyasal terör ortamında tutuklanmadan varolabilmek, etkinliklerini sürdürebilmek için "rejim düşmanlarıyla" birlikte olmadığını kanıtlamaya yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. Kaynak yönünden bakıldığında, o günlerin siyasi ortamının henüz Osmanlı siyasal kültürünün etkilerini taşımasıyla ilintisi görülmelidir. Makalede geçtiği gibi, o dönem Gazi Mustafa Kemal'e "büyük ünvanların" verildiği ve kişi kültürünün yaratıldığı günlerdir.³¹¹ Bu tutum, Osmanlı İmparatorluğunun ataerkil bir sultanizm (patrimonyalizm) özelliğini göstermesiyle yakından ilgilidir. Weber'e göre

³⁰⁸ Bkz. "Cumhuriyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *Kadın Yolu*, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 18 ve "Memleket İşlerinde Vahded", *Kadın Yolu*, no. 5, 13 Ağustos 1341 {1925}, s. 2

³⁰⁹ "Biz yüksek dehanızın tesis ettiği rejimin tabii ve samimi adamları ve hâdimleriyiz. 'Mürtecilerin suikastini kolaylaştırma' gibi bir zan altından kurtarılmanızı en derin tazimlerimize ekleyerek istirham ederiz". Bkz, Utkan Kocatürk, *Kronoloji*, s. 438-439.

³¹⁰ Nezihe Muhiddin, "Afv Eden En Büyük İnsandır", *Kadın Yolu*, no. 6, 20 Ağustos 1341 {1925}, s. 2.

³¹¹ Bu konuda bir araştırma için bkz. Aslı Daldal, "Mustafa Kemal Üzerine Kurulu Kişi Kültürünün Toplumsal, Ruhsal ve Siyasal Temelleri", BÜ, İİBF, POLS, Research Paper, 1995.

“patrimonyal devlette hükümdar siyasi gücünü fiziksel zorlamaya başvurmadan tebaasına kabul ettirir. Bu devlette herhangi bir toplumsal sözleşme değil, ataerkil güç üzerine kurulu sadakat ve bağlılık temel alınır... Sultani devleti yaşatan örf ve çeşitli dini öğretilerle güçlenen sultanın kişisine duyulan atasal saygıdır.”³¹² Gazi Mustafa Kemal’e karşı kişi kültürünü yansıtan tutum, bir yönüyle Osmanlı siyasal kültüründe devletin başındaki padişah ve siyasal elit için kullanılan ünvanların, yeni rejimde en kuvvetli lider adayı olan Gazi Mustafa Kemal’e uyarlanması olarak değerlendirilebilir. Gazi Mustafa Kemal’e yeni yeni verilmekte olan ünvanları aydınların benimseyerek yazında kullanmaları, sultani geleneğin kültürel özelliklerinin sürekliliğini göstermektedir. İkinci olarak, “Mustafa Kemal destanının oluşturulması ve daha sonra da onun ‘ebedi şef’ ünvanını alarak putlaştırılması, Avrupa’nın 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yaşadığı faşist akımlardan ve bu akımların liderlik anlayışından bağımsız ele alınamaz”³¹³ Faşizmin lider anlayışının, Carlyle’in idealizminden ve kahramana tapınma anlayışından doğrudan etkilendiği Daldal’ın çalışmasında sergilenmiştir. Mustafa Kemal üzerine kurulu kişi kültü bu iki kaynaktan beslenmektedir. Nezihe Muhiddin’in lidere tapınç tutumunu *Türk Kadını* kitabının giriş yazısında ve ilerdeki bölümlerinde de sürdürdüğünü görüyoruz.³¹⁴

Siyasal Haklar İçin Son Hamle: TKB Kongresi

Nezihe Muhiddin’in ve başında bulunduğu Türk Kadın Birliği’nin siyasal haklar için son hamlesi, 25 Mart 1927 Cuma günü Birliğin merkezinde toplanan Türk Kadın

³¹² Aslı Daldal, agy.

³¹³ Aslı Daldal, agy.

³¹⁴ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 2 ve s. 58.

Birliği Kongresinde gerçekleşti. Nezihe Muhiddin ve arkadaşları, ünlü ikinci maddenin, KB'nin siyasi hakların alınması için çalışacağı şeklinde değiştirilmesi önerisini Kongre'ye sundular. Medeni Kanun kabul edileli bir yıl olmuştu. Nezihe Muhiddin, kongreyi açış konuşmasında, "Kadın Birliği'nin meydana gelmesi memleketimizin ve Avrupa matbuatının sahirelerini müspet ve menfi mtalaalarla epeyce zaman işgal eden bir mefkûre vakası oldu" sözleriyle Birliği savundu. Birliğin heyet-i idaresinin daha önce bir kongreye seçilmemiş olduğunu belirten Muhiddin üç yıllık alışmaları, "Fakat ben ve arkadaşlarım bu mefkreye canlı ve fiili bir hareket vermeye çalıştığımız zamanlar etrafımızda tekasf eden {yoğunlaşan} münevver ve samimi şitablardan {yakınlık} umumi ve şumull bir teşvik ve tergiple {istek} kuvvetlenmiştik" sözleriyle değerlendirdi. Açış konuşmasının ardından KB'nin üç yıllık faaliyet raporunu okudu. Daha sonra Kongre reisliğine Nezihe Muhiddin seçildi.

Faaliyet raporundan hemen sonra en önemli konuya, "Kadın Birliği nizamnamesinin ikinci maddesinin tadili"nin görüşülmesine sıra geldi. Muhiddin, ikinci maddeyi okuduktan sonra "şekl-i muaddil {düzeltilen şekliyle} Türk Kadın Birliği Türk kadınının ictimai, siyasi haklarını iktisab edebilmelerine ... suretinde tadil ediyoruz" dedi. Ve tadilat üzerine tartışma başladı. şaziye Hanım bu değişiklik için bir komisyon oluşturmayı önerdi. Nezihe Muhiddin, herhalde, bu konunun uzayarak düzeltmenin gerçekleşmemesi ihtimaline karşılık, aynı gün kongrenin tamamlanması gerektiğini belirtti. Seçilecek komisyon bu görevi zamanında yapabilecek miydi? Bu kısa tartışmadan sonra ikinci maddenin görüşülmesine geçildi. şaziye Hanım "Siyasal haklar ne şekilde iktisab edilecektir efendim, bu hususta sarahat {açık seçiklik} olmalıdır" sorusunu sordu. Nezihe Muhiddin bu soruyu yanıtlayarak nizamnamedeki bu tadilatın geleceğe yönelik olarak talep edildiğini belirtti; Muhiddin'e göre bu derneğe katılan üyeler hukukunu müdafaa etmek fikriyle iştirak etmiştir. Birliğin maksadı kadını

yalnızca hayırkâr bir kadın bırakmak değil, ona bir vatandaşa ait bütün vazife ve hakları da vermektir:

İctimai hayatta Türk kadınının mühim bir uzuv olması kadının siyasi hakkını almasından amildir. Siyasi hak kazanmak için bir liyakat lazımdır. Bu da cemiyet azalarının ve cemiyetin faaliyetiyle ancak mümkündür. Biz Türk kadını bugün için siyasi haklarını kazanmak için liyakat ibraz etmiştir demiyoruz. Biz bunu istikbale atfen talep ettik ve nizamnameye koyduk.

.... Buraya iştirak eden aza hukukunu müdafaa etmek fikriyle iştirak etmiştir.

Maksad yalnız hayırkâr cemiyetler tesisi değildir.

.... maksadımız kadını yalnız hayırkâr bir kadın bırakmak değildir. Ona bir vatandaşa ait bütün vazife ve hakları da vermektir.³¹⁵

Bu sözler, Nezihe Muhiddin'in idealindeki Kadın Birliği'nin, kadınların siyasal hakları başta olmak üzere bütün hakları kazanarak bunlara uygun vazifeleri üstlenmesi gerektiğini savunan bir çalışma yapmak üzere tasarmlandığını bir kez daha göstermektedir. Tartışmaların sonunda ikinci madde kabul edildi ve Nezihe Muhiddin yeniden başkan seçildi.

Kongre'de Muhalefet

Türk Kadın Birliği'nin 25 Mart 1927, saat 14. 30'da Birlik merkezinde (Şehzadebaşı, Fevziye Caddesi) toplanmış olan TKB Kongresinde dernek üyeleri

³¹⁵ "Türk Kadın Birliği Kongresi", *Kadın Yolu*, no. 29, 1 Haziran 1927, s. 1-6.

arasında siyasal -ya da kişisel- anlaşmazlıkların varlığı ortaya çıkmıştır. Nezihe Muhiddin'in "müfrid" bir kadın politikası güttüğü, kadınların hakları için acele etmemeleri gerektiği üzerine basında ve kamuoyundaki genel kanının, KB üyeleri arasında taraftar bulduğu anlaşılmaktadır. Kongre'nin *Kadın Yolu*'nda yayımlanan zabıtları³¹⁶ bu muhalefeti tam olarak yansıtmamaktadır. Siyasal haklarla ilgili 2. madde değişikliğine KB'den bir grubun katılmadığını, bunu "namevsim" bulunduğunu belirten bazı ipuçları vardır. İdare heyetinin seçiminde bu muhalefet kendini göstermiş olabilir.

Kongrenin hemen ardından Vilayete "heyet-i idarenin intihabatında yolsuzluk yapıldığı" duyurusunda bulunulmuştur. Bu şikayeti Saime Eraslan'ın KB içindeki muhalif grup adına yapmış olması büyük bir olasılıktır. Birlik üyesi Saime Eraslan'ın Taha Toros'a 1950'lerde yazdığı mektuptaki "tercüme-i hal"inde, "Nezihe Muhiddin'in yolsuzluklarını" CHF reisine, Valiye ve Emniyet Müdürüne anlattığı belirtilmiştir:

... Çocuklarım büyüdükten sonra Kadın Birliği'ne intisab ettim. Heyet-i idareye dahil olduğumdan Nezihe Muhiddin'in yaptığı yolsuz ahvale imza edemeyeceğimi söyleyerek cemiyetten çekildim. Bunları Fırka Reisi İbrahim Tali (Öngören) Bey'e, İstanbul Valisi Süleyman Sırrı Bey'e anlattım. Şimdiki Malatya Mebusu Hasan Reşit Bey'e (Tankut) - o vakit polis müdüriyetinde idi- Hepsinden yardım görerek Türk Ocağında bir kongre yaptık.³¹⁷

³¹⁶ "Türk Kadın Birliği Kongresi", *Kadın Yolu*, no. 29, 1 Haziran 1927, s. 1-6.

³¹⁷ "Saime Eraslan'ın Tercüme-i Hali", Taha Toros'a elyazısıyla yazdığı mektup, ty. (1950'li yıllar). Saime Eraslan'ın sözünü ettiği kongre, Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten istifaya zorlanmasından sonra 26 Eylül 1927'de Türk Ocağı'nda toplanan kongredir. Bkz. "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre akdettiler" *Cumhuriyet*, no. 1216, 27 Eylül 1927, s. 2.

Bu mektuptan KB içindeki bazı üyelerin Nezihe Muhiddin'in yolsuzluk yaptığına inandıkları ya da inandırıldıkları sonucu çıkıyor. Bir başka ihtimal, hükümetin Nezihe Muhiddin'in başkanlığından rahatsız olması nedeniyle KB içinde muhalif gruptan kadınlarla işbirliği yaparak, Muhiddin'i düşürmek üzere bir senaryo oluşturmasıdır.³¹⁸ *Milliyet* gazetesinde Kongre'nin hemen ertesinde yer alan haberde, Kongrenin gayr-i kanuni olduğuna ve fesih edileceğine dair bir gün önce bir gazetede³¹⁹ çıkan habere değinilmektedir. Nezihe Muhiddin Kongrenin hemen ertesinde basına verdiği demeçte Kongrenin baştan sona basına açık olduğunu ve böyle bir olayın gerçekleşmediğini belirterek "dedikodulara" yanıt vermiştir. Kongrede hesapların incelenmesini bizzat kendisi teklif etmiş, ancak genel heyet buna lüzum görmemiştir. "Tedkik-i hesabat hususunda kimsenin ufak bir şüpheye bile düştüğünü arzu etmem. Hariçten arzu edenler veya cemiyete mensup olanlar, her zaman gelip tedkikat yapabilirler" sözleriyle Nezihe Muhittin yolsuzluk iddialarını yanıtlamıştır. Muhiddin'e göre Kongrede 2. maddenin tadilatı hususunda samimi ve fikri tartışmalar geçmiştir. Eğer bir sorundan söz edilecekse bu, azadan bir hanımın idare heyeti seçilirken dört kez sıraya girip rey vermeye kalkıştığı için ihtar edilmesi üzerine bayılması olabilir. Muhiddin açıklamalarını, "Eğer yolsuzluk dedikleri bu küçük hadiseden ibaretse ben bunu yolsuzluk değil dürüstlük addederim" sözleriyle bitirir.³²⁰ *Milliyet*'in 29 Mart günlü haberinden KB'nin yeni heyet-i idaresinin ilk toplantısını yaptığını değiştirilen 2. madde etrafında hararetli tartışmaların yapıldığını öğreniyoruz. Bu bilgiler, Kongre'de 2. madde üzerinde yeterince tartışılmadığını - bir olasılıkla

³¹⁸ Bkz dipnot 359.

³¹⁹ Bu haber bulunamadı.

³²⁰ "Kadınlarla Erkekler Arasında Nasılsa Bir Kara Kedi Geçti, Toplanan Kongre gayr-i Kanuni midir?", *Milliyet*, no. 405, 28 Mart 1927, s. 1-4.

tartışmanın Nezihe Muhiddin tarafından önlendiğini- ve bu maddeye muhalif üyelerin olduğunu gösteriyor. Ayrıca bu toplantıda derhal bir “tedkik-i hesabat komisyonu” oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu komisyonda Kongrede heyet-i umumiyei teşkil eden üyelerden, heyet-i idareden ve muhalif gruptan birer temsilci bulunacak, makam-ı Vilayetten {Valilikten} de bir memur gönderilmesi talep edilecektir. 1 Nisan günü bu komisyon toplanır ve Nezihe Muhiddin’in başkanlığında geçen üç yıla ait bilanço incelenir, varolan senedat tek tek karşılaştırılarak gelir ile giderin uyduğu saptanır.³²¹

Bu toplantı KB’deki çelişkilerin ortaya çıkması açısından çok önemlidir. 2. Madde ve hesapların incelenmesi KB’deki muhalefetin dayanağıdır. Siyasal hakların savunusu ile yolsuzluk iddialarının bu denli birbirine yakın durması dikkat çekicidir. Yolsuzluk iddiasının iki yönü var. İlki, Kongre’de heyet-i idarenin seçiminde yolsuzluk yapıldığı yönündedir. İkincisi Muhiddin yönetiminin yolsuzlukla suçlanmasıdır. Vilayet yolsuzluk duyurusu üzerine yaptığı araştırmada TKB’nin seçimlerinde yolsuzluk olmadığını saptamış ve heyet-i idareyi onaylamıştır.³²² Ayrıca bu haberden 2. maddenin değiştirildiği nizamnamenin de Valilikçe onaylandığını öğreniyoruz.³²³

³²¹ “Kadınlar Birliğinde Hesaplara Bakıldı, Yeni Komisyonlar Yapıldı”, *Cumhuriyet*, no. 1043, 2 Nisan 1927, s. 2. Bu habere göre komisyonun üyeleri Doktor Safiye Ali, İffet İhsan, Nedime Esad, Sıdika Behçet, Dürriye Faik ve Süreyya Cermal’dir. Bu incelemede Birliğin kurulduğu günden itibaren 1927 yılına değin 8500 lira gelir topladığı, 7635 lira masrafta bulunduğu ve kasasında 865 lira bulunduğu tespit edilmiştir.

³²² “Kadın Birliği, İntihabatta Yolsuzluk Olmadığı Anlaşıldığından Heyet-i İdare Tasdik Edildi”, *Milliyet*, no. 451, 15 Mayıs 1927, s. 3.

³²³ “Kadınlarda Hukuk-ı Siyasiye, Vilayet Nizamnameyi Tasdik Etti”, *Cumhuriyet*, no. 1084, 15 Mayıs 1927, s. 2.

1927 Kampanyası: Kadınlık Davasını Savunmak İçin Meclis'e Girmek

Nezihe Muhiddin'in tasarımı, "kadınlık davasını" savunacak adayların Meclis'e girmesi önemli bir yer tutuyordu. Nezihe Muhiddin'in "önce hangi hak, seçilmek mi, seçmek mi" tartışmasında seçilmek hakkını öne aldığı görülüyor. Meclis'e Birliği temsilen giren kadın mebusların kadın haklarından yana yasaları daha tutarlı biçimde savunacağını ve bu süreci çabuklaştıracığını düşünüyordu.

Kongrede kabul edilen ikinci maddeye dayanarak Nezihe Muhiddin kadınların siyasal haklarını 1927 seçimlerinde yeniden gündeme getirmek istedi. 5 Haziran 1927'de Kadın Birliği'nin "heyet-i merkeziyesi" Nezihe Muhiddin'in başkanlığında toplandı ve kadınların yapılacak ilk seçimlere katılmalarını tartıştı ve "ekseriyetle böyle bir hamlenin yapılmasının kadınlar için faideli olduğuna karar verilmiştir."³²⁴ Bu hamle önce kadın mebus aday gösterme olarak düşünüldü. Daha önceki başarısız atılımlarını göz önüne alarak, bu kez Meclis'te kadın haklarını savunacak feminist bir erkek mebus adayı göstermeye karar verdiler. Bundan sonra, basında geniş yer alan, feminist bir erkeğin Birliği temsil etmek üzere aday gösterilmesi tartışması başladı. Nezihe Muhiddin bu fikri açıkladığında Birlik azasından Esmâ Zafir, Efzayiş Yusuf ve Muhsine Salih'in de bu fikri savundukları görüldü.³²⁵

Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa (Karabekir) kadının mebusluğu hakkındaki görüşünü soran bir muhabire, kadınların hamlelerini desteklediğini, ancak mebus olmalarının anayasaya göre mümkün olmadığını söyledi. Seçilme hakkından

³²⁴ "Kadınlar Birliği ve Mebusluk", *Cumhuriyet*, no. 1106, 6 Haziran 1927, s. 2.

³²⁵ "Kadınlar ve İntihabat: Kadın Birliği, Kadın Namzed Gösteremezse Müfrit Bir Feministi Namzed Gösterecek", *Cumhuriyet*, no. 1110, 10 Haziran 1927, s. 3.

önce kadınların seçme hakkını elde etmeleri için çalışmalarının daha doğru olacağını belirtti:

Hiç şüphe yoktur ki kadınların teceddüd ve terakki yolunda erkeklerden geri kalmalarını arzu etmiyoruz. Onlar da çalışırlar ve bu mesaide devam edeceklerdir. Kadınlık âleminde vukua gelen her teceddüdü şükür ile karşılamaktayız. Kadınların hayatın her sahasında muvaffak olmaları esastır. Fakat kadınların mebus olmaları Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ruhuna muhaliftir... Kadınlar henüz intihab edilmek değil, intihab etmek hakkına bile malik değildirler. Binaenaleyh mebus olmadan evvel müntehib olabilmek için çalışmaları lazım gelmez mi? ³²⁶

Birlik tarafından Kazım Karabekir Paşa'nın demeci büyük bir memnuniyetle karşılandı. Nezihe Muhiddin verdiği demeçle, olumlu propaganda yöntemini kullanarak, tüm mebusların kadınların haklarını savunacaklarından emin olduklarını anlattı. Muhiddin bu konuşmasında memleket nüfusunun yarısını oluşturan kadınlığın atıl kalamayacağını, kadınsız teceddüd ve inkılabın başarılı olamayacağını vurguladı. Nezihe Muhiddin'in hitap ve entellektüel düzeyini ve kadın haklarını savunuş tarzını ortaya koyan bu konuşmayı burada alıntılıyorum:

Memleketin yarı nüfusunu teşkil eden kadınlık atıl kalamaz. Salahiyaddar ricalimiz {erkeklerimiz} müdriklerdir ki kadınsız teceddüd ve inkılab imkansızdır. Zaten Kanun-ı Medeni bunun en büyük ve belîğ misalidir.

³²⁶ "Kadınların Mebusluğu", *Milliyet*, no 478, 14 Haziran 1927, s. 1-4.

Binaenaleyh intihabatta kadınlara da mevkii vermek için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadil edilebilir.³²⁷

En yakın aday olarak, Birliğin üyelerinden Kenan Bey'in düşünüldüğü basına sızınca, bu konuda spekülâtif haber ve yorumlar gazetelerin sayfalarını kapladı. Bu arada ilginç bir gelişme Muallim Nakiye'nin, Birliğin siyasi haklar hamlesine karşı olduğunu açıklamasıydı. Nakiye Hanım'a göre hükümet kadınlara layık oldukları hakları vermiştir. Türk kadını siyasi haklar dışında erkeğin sahip olduğu tüm haklara sahiptir. Nakiye Hanım siyasi haklardan yanadır, fakat zamanı gelince bunların hükümet tarafından verileceğini düşünmektedir. Siyasi haklar kampanyası ise beş on kadının ünlü olmak için yaptıkları işlerdir. Ciddiye alınamaz. Bunları yapmak yerine kadınlar "on beş zavallı yetimi kucaklamış, beş on dolu bir dam altında toplayarak çalışmalarını sağlamış" olsalardı memlekete daha yararlı işler yapmış olurlardı.³²⁸ Nezihe Muhiddin ertesi gün Nakiye Hanım'a yanıt vererek, beyanatının dernekte teessürle karşılandığını belirtir. "Bir mekteb müdürü ve Türk Ocağı reisesi sıfatı haiz olan Nakiye Hanım'ın kadınlık aleyhindeki sözleri bize intiharın yeni bir numunesini daha gösterdiği kanaatindeyim" diyen Nezihe Muhiddin, Kadın Birliği'nin altı yüze yakın üyesi bulunduğunu ve siyasal hakları kazanmanın ülkenin yararına olacağını, "milli refah ve saadetin artacağını" savunur. "Meşhur olmak iddiası" da geçerli değildir. Gazeteciler memlekette atılmış iyi adımları takip etmektedirler.³²⁹ Nakiye

³²⁷ "Mebus Kim? Kadınlar: Herkes Bizim Müdafimizdir Diyorlar", *Milliyet*, no 479, 15 Haziran 1927, s. 1-4. Nezihe Muhiddin'in hitap ve entellektüel düzeyini ve kadın haklarını savunuş tarzını ortaya koyan bu konuşmanın bir bölümü Ek -4'te yer alıyor. Bu arada "rical" sözcüğünün erkekler ve rütbeli, mevki sahibi kişiler anlamına geldiğini hatırlatmak isterim. "Rical" Osmanlıca'daki toplumsal cinsiyet ayrımını yansıtmaları bakımından iyi bir örnek oluşturuyor.

³²⁸ "Galiba En Doğru Söz Bu... Nakiye Hanım Birlik'teki Fikirlerin Aleyhinde", *Milliyet*, no. 481, 17 Haziran 1927, s. 1-4.

³²⁹ "Kadın Birliği'nin Tasavvuru Tebessümle Karşılandı", *Milliyet*, no. 482, 18 Haziran 1927, s. 1-4.

Hanım'ın ertesi gün gazetelerde Nezihe Muhiddin'e verdiği yanıt daha ılımlıdır. Nezihe Hanım'ın haklı olduğu hususlar olduğunu kabul eder. Kadın Birliği'nin fikirlerine taraftar olduğunu açıklar. Kadınlar ne kadar çok çalışırlarsa o denli siyasal hakları kazanmayı hak edeceklerdir. Demecinin basındaki yansıtılışında hatalar olmuştur.³³⁰

Aynı gün Cumhuriyet'te çıkan bir haberde Birliğin idare heyetinin toplanıp aday seçeceğini bildiriyordu. Bu haberin sonunda KB Hukuk Encümeninden Hatice Ahmet Hanım'ın gazeteye gönderdiği bir mektuptan bölümler yer almaktadır. Hatice Ahmet, erkeklerin yönlendirdiği basına ve kamuoyuna "Neden hâlâ Türk kadını kendinize esir görmek istiyorsunuz?" sorusunu sorar. Gerçekten de kadınların her hamlesi basının ilgisini çekmekle birlikte, haberler erkek bakış açısıyla verilmektedir. Yer yer alaycı, yer yer küçümseyici ifadelerle, karikatürlerle ve odağın kaydırılması gibi yöntemlerle kadın etkinlikleri okura yanlı olarak sunulmaktadır.³³¹

Kadın Birliği'nin bu çıkışı yabancı basın tarafından da ilgiyle izlenmiştir. *New York Times* gazetesi muhabirinin Nezihe Muhiddin ile görüştüğü bildirilmektedir.³³² KB Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir arz-ı tazimat {saygılarını sunma} heyeti göndermek üzere bir heyet seçmiştir.³³³ Bu ziyarette Gazi Mustafa Kemal'e siyasal haklar hamlelerini açıklayacakları ve destek isteyecekleri bellidir. Ayrıca KB bu doğrultuda bir beyanname {bildiri} hazırlamış ve burada kadınlara siyasal hakların

³³⁰ "Nakiye Hanım Cevaba Cevap Veriyor", *Milliyet*, no. 483, 19 Haziran 1927, s. 2.

³³¹ "Kadınlar Bugün Namzedlerini Tesbit Ediyorlar", *Cumhuriyet*, no. 1116, 19 Haziran 1927, s. 1-2. Basında toplumsal cinsiyetin yanlılığını araştırmak isteyenler için Kadın Birliği'ne ilişkin gazete haberleri verimli bir kaynak oluşturmaktadır.

³³² "Kadınlar Birliği Arz-ı Tazimat Heyetini İntihab Etti", *Milliyet*, no. 484, 20 Haziran 1927, s. 1-4. Heyette Nezihe Muhiddin de vardır, ancak bu heyete katılmayacaktır. "Arz-ı tazimat" ise, Osmanlı sultani geleneğini yansıtan bir siyasal tavır olarak henüz siyasal kültürün tam olarak değişmediğini gösteren bir örnektir.

³³³ "Kadınlar Birliği Arz-ı Tazimat Heyetini İntihab Etti", *Milliyet*, no. 484, 20 Haziran 1927, s. 1-4.

tanınmasını savunmuştur.³³⁴ Nezihe Muhiddin aynı gün Cumhuriyet muhabinine amaçlarının “efkâr-ı umumiyei {kamuoyunu}” yönlendirmek olduğunu ve kamuoyunun feminist cereyanıyla ilgilendiğini gördüklerini belirtir. Kadınların siyasal haklarının, iki dereceli olan seçimlerde, ikinci aşamaya gelinceye değin Meclis’in gündemine sunulacağından ve bu hakkın tanınacağından ümitli olduklarını ileri sürer. Kısa bir süre sonra KB stratejisinde bir değişiklik yaparak bağımsız adaydan vazgeçtiğini açıklar. Halk Fırkası’nın aday göstermesi sırasında partiye başvurarak kendi adaylarını sunmaya karar vermiştir.³³⁵

Meclis’te Tartışma: Askerlik mi Mebusluk mu?

Kadın Birliği’nin siyasal haklar atılımı kamuoyunda geniş ilgi toplamıştır. Bu ilgi Meclis’e de yansır. 21 Haziran 1927 günlü oturumda Mükellefiyet-i Askeriye Kanun layihasının 1. maddesi görüşülürken Hakkı Tarık Bey (Us) söz alarak kadınların intihabata katılma “cereyanı”na değinmiştir. Hakkı Tarık Bey kadınların seçimlere katılma hakkından yanadır. Mebus olmak, memleketin müdafaasına katılmak gibi vatani bir meseledir. O halde kadınlar da askerlik yapabilmelidirler. Hakkı Tarık Bey’in bu konuşmasına karşılık olarak Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Peker) söz aldı. Recep Bey’e göre; “Türk kadınları, kendi vatandaşları arasında, kendi vatanlarının erkekleriyle birlikte müşahede edilir {görülür}”. Analar, vatanın müdafaasını yerine getirecek olan Türk evlatlarını yetiştirerek, vatani vazifelerini yerine getirmişlerdir. Recep Bey konuşmasında adını vermeden KB için “kadınlığı temsil vaziyet ve iddiasında bulunan bir heyet” ifadesini kullanır. KB’nin siyasal haklar girişimine karşılık

³³⁴ “Kadınlar Birliği Arz-ı Tazimat Heyetini İntihab Etti”, *Milliyet*, no. 484, 20 Haziran 1927, s. 1-4.

³³⁵ “Kadın Namzed Göstermekten Vazgeçtiler!”, *Cumhuriyet*, no. 1117, 20 Haziran 1927, s. 3.

olarak “Mademki Türk vataniyla ve mukadderatı ile fiilen meşgul olmak arzusundasınız, o halde bu meşguliyet-i fiiliyenin diğer şerefli bir cephesi vardır ki sizi oraya davet ederim,” diyerek Kadın Birliği’ndeki kadınları askerlik yapmaya çağırır. Recep Bey’in konuşmasına Yunus Nadi Bey (Abahoğlu) karşılık vererek, kadınların mebus olmak istemelerinden askerlik yapmaları gerektiği sonucunun çıkarılamayacağını ifade eder. Yunus Nadi Bey kadınların seçimlere katılmasının bir gün mutlaka gerçekleşeceğini ve bunu görmekten memnurluk duyacağını belirtir.³³⁶

Meclis’teki konuşmaların basına da yansısıyla KB’nin girişimi gündemde kalmayı sürdürdü. Nezihe Muhiddin’e Meclis’teki tartışma ile ilgili fikri sorulduğunda “Rüşdünü ispat etmiş her vatandaş, bu haklara esas itibariyle kesb-i liyakat etmiş demektir,” diyerek Recep Peker’e yanıt verdi:

Çok garip olarak biz, siyasi hak bahşına Türk hanımlarının mebusluk hakkındaki tasavvurlarını Büyük Millet Meclisi’nde de mevzu-ı bahs ettirmiş olan Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey temas eder etmez; karşımıza bir askerlik meselesini çıkardılar. Bununla güya bizi tedhiş {yıldırımak} edecekler.³³⁷

“Hükümete Karşı Bir Kadın Meselesi Yok...”

Bu tartışmaya Falih Rıfkı (Atay) KB’nin etkinliklerini ciddi bulmadığını belirterek katıldı. *Milliyet* gazetesine yazdığı “Türk Kadını” makalesinde İstanbul gazetelerini o günlerde “işgal eden” kadınlığa ilişkin yayınların “müspet ve faideli” etkinlikler yapmış hanımları ilgilendirmediğini ve “bu davada ciddiyet görmediği”ni

³³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, c. 33, s. 385-386, 21.6.1927. (Bu görüşmeler *Milliyet* gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz. *Milliyet*, no. 486, 22 Haziran 1927, s. 1-4.)

³³⁷ “Hanımların Gazi Paşa Hazretlerine Arz-ı Tazimatı”, *Milliyet*, no. 487, 23 Haziran 1927, s. 1-4.

belirtiyordu. Falih Rıfkı, Türk inkılapçıların kadınlıkta çok büyük inkılaplar yaptığını, ancak bunların tüm kadınlığa yayılmadığını anlatır. Türk kadın cemiyetleri “erkeklerle uğraşmaya başlamadan evvel” bu inkılapları, büyük Türk kadınlığı çoğunluğuna kabul ettirmeye çalışmalıdır. Falih Rıfkı’ya göre Türkiye’de hükümete karşı bir kadın meselesi yoktur.³³⁸ Birlik üyelerinden Esmâ Zafır Cumhuriyet’teki yazısında, kadınlara seçme hakkını “na-mevsim {mevsimsiz}” bulanlara karşı çıkararak, bu hakkın “hanımların yalnız münevver zümresine verilmesinin dahi” önemli bir adım sayılacağını öne sürdü.³³⁹ Aynı günlerde Gazi Mustafa Kemal’in 1919 yılından bu yana İstanbul’a ilk kez geleceği açıklandı.³⁴⁰ Kent, Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamaya hazırlanıyordu. Kadın Birliği’nin kalabalık bir grupla Gazi’yi karşılama törenine katılacağı açıklandı. Aynı haberde Birliğin mebusluk için Halk Fırkası’na başvurarak namzed göstermekten vazgeçmediği de belirtiliyordu.³⁴¹ 3 Temmuz günü Birlikten bir heyet arz-ı tazimata izin almak için Dolmabahçe Sarayına gittiklerinde Gazi tarafından sürpriz bir şekilde kabul edildiler.³⁴² 9 Temmuz günü Birliğin erkek namzedi Kenan Bey Birlikten istifa ettiğini ve adaylıktan çekildiğini açıkladı.³⁴³ Kadın Birliği Kenan Bey’in istifası üzerine bir açıklama yaparak seçimlerde namzed göstermeyeceğini açıkladı. Nezihe Muhiddin demecinde Birliğin 300 kadar erkek üyesi olduğunu belirtti. Son günlerde Birliğe, “çok kıymetli ve çok feminist bir aza olarak şeyh-ül muharririn Mahmut Sadık Bey de”

³³⁸ Falih Rıfkı, “Türk Kadını”, *Cumhuriyet*, no. 1117, 20 Haziran 1927, s. 3. Falih Rıfkı’nın bu görüşü Kemalist kadınlar tarafından kabul edilmiş ve savunulmuştur.

³³⁹ Esmâ Zafır, “Kadınlık, Kadınlar ve İntihabat”, *Cumhuriyet*, no. 1122, 25 Haziran 1927, s. 2.

³⁴⁰ Bkz. Utkan Kocatürk, *Kronoloji*, s. 466-467. Gazi Mustafa Kemal, 1 Temmuz günü Ankara’dan trenle İstanbul’a gelmiştir.

³⁴¹ “Kadın Birliği Mebusluk İçin Namzed İraesinden Hâlâ Vazgeçmedi”, *Milliyet*, no. 487, 23 Haziran 1927, s. 1-4.

³⁴² “Kadın Birliği Dün Gazi Hazretlerini Arz-ı Tazimat Etti”, *Milliyet*, no. 498, 4 Temmuz 1927, s. 1.

³⁴³ “Birliğin Namzedi”, *Milliyet*, no. 503, 9 Temmuz 1927, s. 1.

katılmıştı. Haberde, Birlik heyet-i idaresinden bazı hanımların, ideallerinden, “hakk-ı intihabdan” vazgeçmeyeceklerini açıkladıkları belirtiliyordu:

Hakk-ı intihabdan vazgeçtiğimiz gün bu cemiyetin kıymeti ve manası kalmaz.

Bu cemiyet bunun için çalışıyor. Biz ölünceye kadar bu hak uğrunda çalışacağız ve ömrümüz kifayet etmez, bu hakkı alamazsak ahfadımız mutlaka alacaktır!³⁴⁴

Kadın Birliği’nin 1927 “hakk-ı intihab” kampanyası bu sözlerle sona ermiştir. Kongrede alınan kararlarla kurulan yedi encümen {komisyon} yoğun bir biçimde faaliyetlerine başlamıştır.³⁴⁵ Nezihe Muhiddin’e karşı Birliğin 1927 Kongresinde başlayan muhalefet, Ağustos (1927) sonuna doğru Vilayetin cemiyetin merkezini arama emri çıkarmasıyla bir üst düzeye ulaşacaktır. Valiliğin Muhiddin’i suçlamasına KB içindeki muhalif kadınların da katılmasıyla, kişisel olarak Muhiddin’i hedefleyen bu hareket, onun kadın alanında politika yapmasına imkân vermeyecek biçimde yolsuzlukla suçlanmasıyla son bulacaktır.

iv) Susturulma (1927-1930) ve Unutturulma, Tarihten Siliniş

Türk Kadın Birliği’nin 1927 Kongresinde, hesaplarda ve idare heyetinin seçiminde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla Vilayete şikayetle başlayan muhalefet, Emniyet müdürünün Ağustos sonlarına doğru Birlikte arama yapmasıyla açığa çıktı. İstanbul Valiliği Kadın Birliği’nin başlangıçta izin verdiği Büyükdada açılan Genç Kızlar

³⁴⁴ “Kadın Birliği’nde: Artık Namzed Göstermeyecekler! Nezihe Hanım, Biz Efkar-ı Umumiye’nin Nabzını Yokladık, İyi Netice Aldık, Diyor”, *Cumhuriyet*, no. 1147, 20 Temmuz 1927, s. 2.

³⁴⁵ “Kadınlar Birliğinde Hesaplara Bakıldı, Yeni Komisyonlar Yapıldı”, *Cumhuriyet*, no. 1043, 2 Nisan 1927, s. 2.

Kampi'nı yıkınca ve gemi gezisini iptal edince muhalif grup "Vilayet tarafından Birliğe karşı alınan vaz ve tavrın Nezihe Muhiddin Hanım'ın Birliğin başında bulunmasından" ileri geldiğini ileri sürdü. "Birliğin inkişafı için" Nezihe Muhiddin'in başkanlıktan çekilmesini isteyen muhalefete Muhiddin'in önce karşı çıktığı, daha sonra istifa edeceği duyulur.³⁴⁶ Hemen ardından Birliğin teftişi gündeme gelir. *Milliyet* gazetesinin haberine göre, Polis müdüriyetince yapılan teftiştten sonra Valilik tarafından Nezihe Muhiddin'in Birlik kasasından usulsüz olarak para alıp kendisi için harcadığı ve Birlik binasını kendisine ikametgâh olarak kullandığı öne sürüldü. Kadın Birliği'nin bazı üyeleri Nezihe Muhiddin'in "pek keyfi hareket ettiği, heyet-i idareye danışmadan her türlü muamelatta" kendisini yetkili saydığı gerekçesiyle Valiliğe şikayette bulunmuşlardır. Nezihe Muhiddin zabıta teftişi sırasında Birlik'te bulunmadığını ve teftişin yazılı bir emir olmadan ve yetkili kişilerce yapılmadığı için usulsüz olduğunu ileri sürdü.³⁴⁷ Teftiştten iki gün sonra idare heyetinden Doktor Safiye Ali Hanım istifa etti. Haberde başka istifaların da beklendiği yazıyordu. Nezihe Muhiddin Birliğin üyelerini olağanüstü kongreye çağırdı.³⁴⁸ Kadın Birliği 19 Eylül'de geçici olarak faaliyetten men edildi ve "defterleri, kasası ve evrak-ı sairesi" mühür altına alındı:

Polis Müdüriyetince yapılan tetkikat neticesinde Nezihe Muhiddin Hanımın Birlik bütçesinden 500 lira ile, kiraladığı binayı ikâmet ittihaz eyleyerek bilabedel {bedelsiz olarak} istifade eylediği, bu kısımda yapılan tenvirat-ı umuru

³⁴⁶ "Yerinde Bir Karar, Nezihe Muhiddin Hanım İstifa Ediyor", *Milliyet*, 2 Eylül 1927.

³⁴⁷ "Kadın Birliği Niçin Teftiş Ediliyor?", *Milliyet*, 12 Eylül 1927. "Aldığımız habere göre Birlik Reisesi Nezihe Muhiddin Hanım Birliğe ait kasadan heyet-i idare kararı olmadan 500 Lira almış ve umum-ı zatiyesine sarf eylemiştir. Mamafih Nezihe Muhiddin Hanım bu parayı bir hafta sonra hemen iade etmiştir. Lakin Cemiyetler Kanunu mucibince cemiyet kasasından hususat-ı zatiye için hiçbir meblağ alınamayacağından bu husus nazar-ı dikkate alınmıştır."

³⁴⁸ "Kadınlar Birliği, Türk Kadınlığı Bihakkın Temsil Edilemiyor", *Milliyet*, 13 Eylül 1927.

{aydınlatma işleri} Birliğe mal ettirdiği, Birliğin hizmetçilerine şahsi işlerini gördürttüğü, bütün bunlardan başka heyet-i idare azalarından hoşuna gitmeyenleri vilayete ve polise ihbara lüzum görmeden ikidebirde değiştirdiği anlaşılmıştır.³⁴⁹

Nezihe Muhiddin'in Birliğin üyelerini olağanüstü kongreye çağırması üzerine Polis Müdüriyeti bu kongreyi men etmiş ve Nezihe Muhiddin ve heyet-i idare hakkındaki evrakı mahkemeye vermiştir.³⁵⁰ Birlikte toplanmasına izin verilmeyen heyet-i idare Nezihe Muhiddin'in Cihangir'deki evinde toplanır. Kıbrıslı Azize Hanım *Milliyet* muhabirine ufak yanlışlıkların olabileceğini, ancak Birliğin şahsi hücumlarla bozulmasına ve kapanmasına meydan vermeyeceklerini belirtmiştir. Bir başka aza Kadın Birliğini baltalamak isteyen bazı üyelerin başlangıçta idare heyetine taraftarken sonradan muhalefete geçtiklerini, küçük şeyleri vesile ederek idare heyetini baltalamaya çalıştıklarını belirterek, yeni bir kongrenin hangi tarafın kuvvetli olduğu göstereceğini belirtiyor ve ekliyor: "Cemiyetin heyet-i idaresi, işlerinin hesabını vermeye amadedir. Nezihe Hanım'ın aldığı beş yüz lirayı iade ettiğine dair makbuz vardır."³⁵¹

Öte yandan Cumhuriyet gazetesi muhalif grubun yeni bir kongreyle yeni bir heyet-i idare seçeceğini duyururken haberi veriş tarzı şöyledir:

³⁴⁹ "Kadın Birliği Faaliyetten Men Edildi ve Defterler Mühürlendi", *Milliyet*, 20 Eylül 1927.

³⁵⁰ "Kadınlar Birliği, Nezihe Hanım Hakkındaki Evrak Mahkemeye Verildi", *Milliyet*, 23 Eylül 1927.

³⁵¹ "Hususi İctima", *Milliyet*, 24 Eylül 1927.

Nezihe Muhiddin Hanım'ın Kadın Birliğini feci bir vaziyete düşürmesinden (a.b.ç.) son derecede müteessir olan bazı hanımlar kendi aralarında bir kongre akdine lüzum gördüler.³⁵²

Bu olaylar üzerine 26 Eylül'de Türk Ocağı'nda toplanan olağanüstü KB Kongresinde Nezihe Muhiddin üzerinde hararetili tartışmalar olmuştur. Kongrenin reisi daha sonra KB başkanı Latife Bekir Hanım (Çeyrekbaşı) ve katiplerinden biri Saime Hanımdır (Eraslan). Saime Hanım -Taha Toros'a mektubunda belirttiği gibi- Nezihe Muhiddin aleyhinde sert konuşmalar yapmış ve Muhiddin'i yolsuzlukla suçlamıştır.³⁵³ Sonuçta aza sayısı yetersiz olduğu halde yeni heyet-i idare ve merkez heyeti seçilmiştir.³⁵⁴ Bu kongre Kadın Birliği'nin tarihinde bir dönüm noktasıdır. KB bundan böyle bir daha geri dönmek üzere siyasalarını değiştirecek, kadın hakları

³⁵² Türk Kadınları Bugün Türk Ocağı'nda Toplanarak Yeni Reis ve Heyet-i İdareyi İntihab Edecekler", *Cumhuriyet*, no. 1215, 26 Eylül 1927, s. 3.

³⁵³ Saime Eraslan, *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre, bu kongrede eski idare heyetinin henüz fesh edilmediğini ifade eden, yeni heyet-i idarenin seçilmesinin koşullarının bulunmadığını söyleyenlere karşı söz alarak -mektubunu doğrulayan- şekilde kağıttan okuyarak, şu konuşmaları yapmıştır: "Bu sırada azadan Saime Hanım asabiyet ile reisin sözünü kesmiş ve çantasından mufassal bir rapor çıkardıktan sonra: 'Rica ederim efendim, müsaade buyurunuz da Nezihe Muhiddin'in yapmış olduğu icraatı size bu kağıttan okuyarak anlatayım!' diye söze başlamıştır. / Saime Hanım Evvela Birlik reisi Nezihe Muhiddin Hanım'ın Birliğe ait paradan (500) lira derecesinde bir meblağ kendi hususi işlerine sarf ettiği anlaşıldığını söylemiş ve: 'Nezihe Hanım Birlik binasını kendine ikametgah itti haz etmiş. Birliğe ait bulunan eşyayı da kendi eşyası gibi istimalde tereddüd eylememiştir. Bundan maada Nezihe Muhiddin Hanımın Birliğe ait hesabat işlerinde bazı yanlış hareketleri görüldüğü de söylenmektedir. Birliğin umur-ı hayriye sarf edilmek üzere toplanan paralarının mahal-i sarfı çok defa meçhul ve müphem kalmıştır. Nezihe Hanımın Birlik aidatından olan mebalığı şahsi ve keyfi olarak sarf etmek istediği tahakkuk etmektedir' demiştir." (Bkz. "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre Akdettiller", *Cumhuriyet*, no. 1216, 27 Eylül 1927, s. 2.) Aynı haberin *Milliyet* versiyonunda Saime Eraslan'ın ifadeleri şöyledir: "Efendim burada kongre aleyhinde söz söyleyenler, Nezihe Hanım'ın Birlik riyasetini müdafî etmeye gelenlerdir. Biz artık Nezihe Muhiddin'i aramızda görmek istemiyoruz. Nezihe Hanım Birlik heyet-i idaresini malumatı haricinde hizmeti hususi işlerinde kullanmıştır. Birliğe ait oda takımlarını yine kendisi istimal {kullanma} etmiştir. Vapurlarda Birlik namına tevzi edilen rozet hasılatından (300) Lirayı "Biz dulları ve fakirleri himaye ediyoruz" diye kendi gazetesine sarf etmiştir. Son tenezzüh bahri {deniz gezisi} için satılan bilet bedellerinin nereye gittiği de malum değildir. Bundan Başka Nezihe Hanım Esirgeme Derneği'ne ait kırk lira kıymetindeki çay takımını da iade etmemiştir. (Bkz. "Kadınlar Nihayet Nezihe Hanım'dan Ayrıldılar", *Milliyet*, 27 Eylül 1927.)

³⁵⁴ "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre Akdettiller", *Cumhuriyet*, no. 1216, 27 Eylül 1927, s. 2.

politikalarından uzaklaşacaktır. Bu olaydan sonra, bir grup kadın Nezihe Muhiddin ile birlikte Birlikten istifa etmiştir.³⁵⁵

Bu arada Nezihe Muhiddin'in Vilayet'in müdahalesinin Cemiyetler Kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle Vilayet aleyhine açtığı dava başladı.³⁵⁶ Kadın Birliği'nin yeni idare heyeti yaptığı ilk toplantıda Nezihe Muhiddin'in Birlikten ihracına karar vermiştir.³⁵⁷ Aynı günlerde İstanbul Vilayeti tarafından Nezihe Muhiddin aleyhinde "Cemiyetler Kanununa muhalif hareket" gerekçesiyle açılan dava başladı. Bu davada, Cumhuriyet'in haberine göre, Nezihe Muhiddin hakim sorularına verdiği yanıtlarda "hayat konusunda ihmalkâr olduğunu", bir çok yerde borcunu ödedikten sonra senedi geri almayı ihmal ettiğini belirterek "bu beş yüz liranın cihet-i sarfını hatırlayamıyorum" diyerek 500 lirayı aldığını ve yerine senet bıraktığını kabul etmiş oldu.³⁵⁸ Bu mahkeme

³⁵⁵ Türk Kadınlar Birliği 1935 yılında kendini feshetmiştir. Nezihe Muhiddin'in istifasından kısa bir süre sonra 1935 yılına dek başkanlığını yürüten Latife Bekir Çeyrekbaşı CHP İzmir milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. 1946 yılında TKB yeniden kurulmuştur ve askeri darbe dönemlerinde geçici olarak kapatılması dışında, varlığını sürdüren ve en yaygın şubesi olan kadın derneği olarak günümüze gelmiştir. 1995 yılında TKB İstanbul şubesinde yaptığım araştırmada şube başkanı bana, geçmişten hiç bir belge, defter, kayıt, dosya kalmadığını belirtti. Başkan bana, askeri darbe dönemlerinde derneğe ait tüm belgelerin ve dosyaların çuvallara koyularak Emniyet Müdürlüğüne götürüldüğünü ve bu malzemenin Birlik yönetiminin Emniyet'e çeşitli müracaatlarına rağmen bir daha geri alınamadığını anlattı.

³⁵⁶ "Nezihe Muhiddin Hanım'ın Vilayet Aleyhine Açtığı Dava", *Cumhuriyet*, no. 1221, 2 Teşrin-i Evvel 1927, s. 1.

³⁵⁷ "Kadınlar Birliğinde; Nezihe Muhiddin Hanımın Birlikten İhracına Karar Verildi", *Cumhuriyet*, no. 1223, 4 Teşrin-i Evvel 1927, s. 3.

³⁵⁸ "Evrak-ı davaya nazaran Nezihe Hanımı mahkeme huzuruna çıkaran sebep şundan ibarettir: Nezihe Muhiddin Hanım Birlik tarafından verilen bir müsamerenin '500' Liradan ibaret olan hasılatını heyet-i umumiyyeden karar almadan zimmetine geçirmiş ve intifa {yararlanma} kastıyla hususat-ı zatiyesine istimal eylemiş ve buna mukabil Birlik kasasına bir senet bırakmış ve cemiyete mahsus binayı ikametgâh ittihaz eylemiş, cemiyetin heyet-i idare azalığına tayin edilen Lamia Refik, Hayrün-nisa, Zahide Emrah Hanımların Cemiyetler Kanununa tevfikeyen haklarında tahkikat icra edilmeksizin ve merci-i kanunisine haber vermeksizin intihab-ı vakii kabul ve heyet-i idareye müsadde eylemiştir." Bkz. "Nezihe Hanım Davası", *Cumhuriyet*, no. 1226, 7 Teşrin-i Evvel 1927, s. 3. Benim kamımca, Nezihe Muhiddin'in sahibi olduğu, 4. sayıdan sonra Türk Kadın Birliği'nin yayın organı olan *Kadın Yolu*'nun basım masrafları için bu miktarı alıp geri vermiş olması ihtimali kuvvetlidir. Muhiddin'in Birlik'le *Kadın Yolu*'nun basımı konusunda mali bir ilişkisi olması gerektir. Saime Eraslan tarafından bu husus kullanılmış olabilir. Saime Eraslan ünlü konuşmasında "kendi gazetesine sarfetti" derken *Kadın Yolu*'nu kastetmektedir. (Bkz. Milliyet 27 Eylül 1927). Ayrıca Saime Eraslan kendi elyazısı ve imzalı mektubunda "Nezihe Muhiddin'in yaptığı yolsuz ahvale imza edemeyeceğimi söyleyerek cemiyetten çekildim. Bunları Fırka Reisi İbrahim Tali (Öngören) Bey'e, İstanbul Valisi Süleyman Sırrı Bey'e anlattım. Şimdiki Malatya Mebusu Hasan Reşit Bey'e (Tankut) -

Nezihe Muhiddin'in siyasi hayatının tam olarak değişmesine, kamuoyundaki saygın yerini yitirmesine neden olmuştur. Nitekim, mahkemenin başladığı Ekim ayında *Yeni Kitap*'ta çıkan, bir gazetecinin yazdığı yazı bu gerçeği ifade eder. Yazıda son iki ay içinde Nezihe Muhiddin'in gazetelere, kuvvetli mevzularla dolu "85 sütunu dolduracak" yazı malzemesini verdiği, ama artık yere yuvarlandığı anlatılır. Yeni idare heyetinin Nezihe Muhiddin'den kalan boşluğu doldurması pek zor olacaktır: "Onlar ne gazetecileri sevindirecek mevzu bulabilecekler ne de karilerimizi alakadar edebilecek beyanatta bulunacaklardır."³⁵⁹ Gerçekten de Nezihe Muhiddin hakkında, o günden sonra yalnızca "Adliye"³⁶⁰ sütunlarında, davalarına ilişkin kısa haberler çıkacak, çok seyrek olarak varlığı hatırlanacaktır. Kadın Birliği'nin haberleri ise basında çok az yer alacaktır.

CHF ve Kemalistlerle Kadın Politikalarında Birliktelik ve Ayrılıklar

Nezihe Muhiddin'in kadın hakları alanında yoğun bir biçimde etkin olduğu 1923-1927 yılları Türkiye'nin tek-parti yönetiminin kurulduğu ve sağlamlaştırıldığı³⁶¹ bir döneme rastlar. Bu yönetimin doğasına uygun olarak yeni Cumhuriyet iktidarı,

o vakit polis müdüriyetinde idi-. Hepsinden yardım görerek Türk Ocağında bir kongre yaptık" diyerek Nezihe Muhiddin'in suçlanması ve mahkemeye gönderilmesiyle son bulan olaylara, dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul İl Başkanının, Valinin ve Polis Müdürünün dahli olduğunu açıklamaktadır. Bu ifadeler, Nezihe Muhiddin olayının arkasında hükümetin bulunduğu izlenimini vermektedir. Nezihe Muhiddin, bu olaylarla ilgili, yaşamı boyunca kamuoyu önünde hiç konuşmamış, kişisel olarak kimseyi suçlamamıştır.

³⁵⁹ "Biraz da Mizah; Nezihe Muhiddin Hanımefendiye Mektub", *Yeni Kitap*, no. 6, Teşrin-i Evvel 1927.

³⁶⁰ Kadın Birliği, 1927 yılında Nezihe Muhiddin aleyhine "sahtekârlık ve emniyeti suistimal" gerekçesiyle dava açmıştır. Bu dava 1929'da çıkarılan yeni af kanunu ile düşmüştür. Bkz. "Adliyede: Nezihe Muhittin H. Aleyhindeki Dava", *Cumhuriyet*, no. 1794, 6 Mayıs 1929, s. 3 ve "Adliyede: Nezihe Muhittin Davası", *Cumhuriyet*, no. 1815, 30 Mayıs 1929, s. 2.

³⁶¹ Mete Tuncay, *T.C. 'nde Tek-Parti Yönetimi 'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992 (3. Basım), s. 405.

ictimaiyat ve siyaset alanında uygulamak istediği programı otoriter yöntemlerle topluma kabul ettirmiştir. 1927 yılındaki CHF'nin 1927 yılındaki kongresinde Umumi Reis Gazi Mustafa Kemal'in program beyannamesinde, "İctimai ve Sıhhi Siyaset" başlığı altında toplanan toplumsal dönüşüme ilişkin programında ailenin ictimai hayatın dayanağı olduğu açıklanır. İctimai yaşam aile ve milletin nüfusunu oluşturacak çocuklarla sınırlıdır. CHF'nin 1931 programında da aile-çocuk/nüfus siyaseti açık seçiktir:

İctimai hayatımızda ailenin mahfuziyet ve resaneti istinat ettiğimiz esastır. Hürriyet ve halkçılık prensiplerinin menettiği her türlü müdahalelerden azade olan sağlam aile hayatı ictimai sahada başlıca dikkat edeceğimiz mevzudur. Çocuk hayatı ile suret-i mahsusada alakadardır. Çocukların muhafazası ile müstahsil ve aileye faideli olabilmesini mütemadiyen taharri ve takip etmek kararındayız. Bu suretle teveddülâtı memleketin başlıca servet ve mesnedi addediyoruz.³⁶²

İctimai Hayat ve Umumi Sıhhat: 1 - Türk ictimai hayatında ailenin mahfuziyeti esastır. 2 - Müfusunuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz. 3 - Fırka çocuk hayatıyla suret-i mahsusada alakadardır...³⁶³

Nezihe Muhiddin'in yeni Cumhuriyet'in çocuk/nüfus siyasetini benimsediğini makalelerine bakarak ileri sürebiliriz.³⁶⁴ Ancak ilk elde, Kemalistlerden farklı olarak Nezihe Muhiddin için ictimaiyat, aile ve çocukla sınırlı kalmayacak bir alandır.

³⁶² Bkz. Mete Tuncay, age, s. 396.

³⁶³ Bkz. Mete Tuncay, age, s. 452-453.

³⁶⁴ Bkz. Nezihe Muhiddin, "Analık Vazifeleri: Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?", *Kadın Yolu*, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 7-8 ve "Çocuklarımız Bakımsızdır", *Kadın Yolu*, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 20-22.

Muhiddin'e göre "Memleketin yarı nüfusunu teşkil eden" kadınlık, toplumsal alanın en önemli dayanağıdır. Kadınlığın eşitsiz konumundan ötürü de kadın hakları memleketin en acil çözüm bulunması gereken sorunlarından birini oluşturur. Üstelik Kemalistler ailede reisliği erkeklere tanıyarak kadın haklarıyla ilgili sınırı çizmişlerdir. Muhiddin'in bu yasal düzenlemeleri eşitsizlik olarak addettiği ve kadınlar lehine değiştirmek istediğini daha önce görmüştük.

İkinci olarak kadınlığa ilişkin sorunların çözümünü Muhiddin, yalnızca "memleketin yükselmesi" çağdaşlaşması/modernleşmesi açısından değil, kadınların yükselmesi, kimliklerine, bedenlerine "sahip çıkmaları", siyaset, kültür, fikir alanlarında etkin bireyler olmaları, yüksek statülü mesleklere girmeleri için de istemektedir. Kemalizmin kadın-erkek eşitliği anlayışının, erkek egemen temeli nedeniyle, bu alanları kapsamaması mümkün değildir.

Cumhuriyet Kadını

Önceki alt bölümde açıkladığım düşünce çizgisini sürdürmek için üçüncü olarak şu önermeyi yapabilirim: CHF bir erkek klübüdür. CHF'nin "yeni kadın"ı bir "çocuk kadın"dır. "Yeni kadın" ne kavram olarak, ne de kişi olarak, kadınlık mefkûresinin son elli yıl içinde etkin olduğu İstanbul'un güçlü, aristokrat kökenli, münevver kadınlarını içine almamalıdır. Soyut bir "Anadolu" kadını motifinin desteklediği ve yeni yetişecek nesillere dayalı bir tasarımla, Ata'nın "elinden tuttuğu kadın"³⁶⁵ Cumhuriyet kadını olarak topluma sunulmuştur. Afet İnan yeni idarenin tahsil için gönderdiği Avrupa'dan

³⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi evladı Ülkü ile birlikte çekilmiş fotoğrafları bu dönemin basınında geniş bir biçimde yer alır. "Yeni kadın"ı yaratacak olanlar işte bu, Atatürk'ün elinden tuttuğu, Cumhuriyet'in inkılaplarıyla büyüyecek olan çocuk ve genç kızlardır.

döndüğünde, Ankara'nın İstanbul kadınlarına karşı "Cumhuriyet kadını" olarak sunduğu bu genç kadınların ilkidir. Türk Tarih Kurumuna başkan seçildiği 1930 yılında 22 yaşındadır. Kemalistlerin tasarımıındaki Cumhuriyet kadını, Atatürk'ün çizdiği toplumsal projenin dışına çıkmayan, siyasal otoriteye kesin olarak itaatkâr, "büyük kurtarıcının" kendisine tanıdığı hakları takdirle karşılayıp ona şükranlarını sunan bir kadındır. Nezihe Muhiddin'in bu modele uygun olmadığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Siyasete Veda: Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan Adaylık-1930

Nezihe Muhiddin'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan (SCF) aday oluşu ile ilgili elimizde fazla veri yok. SCF'nin programında kadın haklarına ilişkin maddeler bulunduğu için bu partiyi desteklediğini ve Ekim 1930 Belediye seçimlerinde partinin Beyoğlu ilçesinden mebus adayı olduğunu biliyoruz. SCF'nin programının 11. maddesi tek dereceli seçim ve kadın haklarına ilişkindir: "Madde 11 - Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir."³⁶⁶ Mete Tuncay'ın belgelediği üzere Nezihe Muhiddin Beyoğlu ilçesinden Makbule Hanım'ın (Atadan) birinci olduğu listede ikinci olarak yer almıştır.³⁶⁷

³⁶⁶ Mete Tuncay, *age*, s. 405.

³⁶⁷ Bkz. Mete Tuncay, *age*, s. 513.

Savunma: *Türk Kadını*

Nezihe Muhiddin'in SCF adaylığından sonra yazdığı *Türk Kadını* kitabı, Ayşegül Baykan'ın belirttiği gibi, kadın tarihyazımı açısından önemli bir kaynaktır. Benim çalışmam açısından ise *Türk Kadını*, Nezihe Muhiddin'in yıllarca süren mücadelesinde vardığı trajik noktada, topluma ve özellikle Kemalistlere, içinde beslendiği Osmanlı kadın hareketini, kadın tarihimizi ve kendi düşüncelerini, yaptığı etkinlikleri, yani Nezihe Muhiddin'i savunma niteliği taşıyor. *Türk Kadını* Nezihe Muhiddin'in siyasal yazın yaşamına koyduğu noktadır. Bu kitabın basıldığı 1931 yılından sonra siyasi makale, yazı yazmadı. 1935 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız adaylığı dışında siyasal etkinliklere katılmadı.³⁶⁸

Türk Kadını'nda Nezihe Muhiddin'in "gür çıkan sesi"ni duymak zordur. Yirmi yıldır yazı yaşamı ve sosyal alanda etkin bir kadın olan Muhiddin'in önceki yazılarında ve konuşmalarındaki kendine güvenli, yüksek tonu, *Türk Kadını*'nda değişmiştir. Nezihe Muhiddin, bu "küçük kadın eserini, (*Türk Kadını*) mütevazi bir çiçek gibi", "Büyük rehber, Büyük kurtarıcı, Büyük Mürşid, misilsiz deha, kahraman, Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ziyadar izine" hediye etmektedir.

Türk Kadını'nın içeriği ve dili Nezihe Muhiddin'in entellektüel düzeyinin çok altındadır. *Türk Kadını*'nda Muhiddin ictimai ve siyasi haklar, iktisadiyat, ictimaiyat üzerine fikirlerini ve deneyimlerini derli toplu sistemik bir biçimde okura sunmadığı gibi, bunlara değinmez. Kitap, Nezihe Muhiddin'in yazılarında ve konuşmalarında hiç görülmedik bir biçimde, belirli bir sistematik izlekten yoksundur. İfadeler, cümleler düzgün değildir.

³⁶⁸ Bkz. Serpil Çakır, "Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin".

Okura sunduğu “kitabın ihtiva ettiği bahisler” listesinde “Kadınların İlk Ciddi Faaliyetini Nerede Gördüm?” ve “Kadın Birliğini Niçin Teşkil Ettim” bölümleri yer almaz. Birincisi Osmanlı Kadın hareketini anlattığı, ikincisi Türk Kadın Birliğini yani kendisini anlattığı için, Muhiddin bu bölümleri içindekiler listesinden çıkararak saklamaya, satır aralarına sıkıştırmaya çalışmıştır. Bir bakıma, otoriter iktidara karşı savunmasını yaparken aynı zamanda otosansür uygulamıştır. Bütün bunlara karşın *Türk Kadını* beceriksiz sayılabilecek bir savunmadır. Savunma amacı metni daraltmıştır. Metin eksik, yer yer kopuktur. Ancak bütün eksikliklere karşın Osmanlı kadın hareketi hakkında oldukça geniş bilgi ve yorum içerir.

Unutturulma, Tarihten Siliniş

Kemalistlerin “yeni kadın” tasarımına uygun düşmeyen, Kemalist kadın hakları projesine kendisini uyarlayamayan ve üstüne üstlük otoriter bir siyasal ortamda kadın hakları alanında devletten bağımsız bir güç oluşturmaya çalışan Nezihe Muhiddin’in Türkiye’nin tarihinden silinmesi süreci, mahkemelerle yıldırma, unutturulma ve reddedişe dayalı bir yol izledi. Aleyhinde “yolsuzluk, sahtekârlık, emniyeti suistimal” suçlamalarıyla birbiri ardına açılan davalardan, aklanarak veya beraat ederek değil, 1929 yılındaki yeni af kanunu ile kurtulabildi. Bu davalar, yeniden kamu önünde kadın haklarını savunamayacak denli kişisel itibarını düşürmüştü. Ardından suskunluk dönemi geldi. Hiç kimse onu hatırlamak istemiyor, yanına yaklaşıyordu.³⁶⁹ Bu dönemde,

³⁶⁹ Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındığında bir muhabir onu hatırladı: Bkz. Naci Sadullah, “Nezihe Muhittin Hanım Ne Alemdе?...”, *Yedigün*, no. 92, 12 Aralık 1934, s. 3-5. 1935 Nisanında Arş-ı Ulusal Kadınlar Birliği Kongresi İstanbul’da yapılırken Suat Derviş, Nezihe Muhiddin ile konuştu. Bkz. Suat Derviş, “Nelere Sinirlenirsiniz?”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935, s. 1,11. Ve son olarak İbrahim Hoya (agv) 1941 yılında Nezihe Muhiddin ile bir röportaj yaptı.

evinde yakın dostlarıyla bir araya geldiği, küçük bir çevreye açık olan aylık çay toplantılarını sürdürdü, roman yazarak geçimini sağladı.

Muhiddin'in Türkiye'nin tarihinden silinişi ise, onu artık tanımayan nesillere yönelik tarihyazımı ile gerçekleşti. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*'nda, kaynakça bölümünde *Türk Kadını* kitabı bulunduğu halde Nezihe Muhiddin'in adını anmadı.³⁷⁰ Tezer Taşkiran ünlü referans kitabında Kadın Birliğinden Esmâ Zafir'e değinirken, Nezihe Muhiddin'in adından bile söz etmedi. Nezihe Muhiddin'in düzenlediği ve açış konuşmasını yaptığı Hukuk-ı Aile İctimai'nı³⁷¹ anlatırken pederi Ahmet Ağaoğlu'nun makalelerinden alıntı yaptı.³⁷² Enver Behnan (Şapolyo), belki ilk önemli makaleleri *Kadın Yolu*'nda yayımlandığı halde, daha sonraki yıllarda yazdığı tarih kitaplarında, genel yayın müdürünün adından söz etmedi. Türk Kadın Birliği ise hiçbir yayınında Nezihe Muhiddin'e değinmedi. Muhiddin'i tanıyan kuşaklar, bu pırıltılı kadının imgesini de beraberlerinde götürerek, yavaş yavaş yok oldular.

IV. SONUÇ

Nezihe Muhiddin'in bu incelemenin konusu olmasının nedeni, onun geçen yüzyılın sonlarında doğmuş ve bu yüzyılın başlarının geçiş toplumunda etkin olmuş önemli bir kadın düşünür-eylemci olmasıdır. Kendisinden önceki kuşağın kadınlarının sivil alana katılma mücadeleleri, Nezihe Muhiddin'e kadınlık mefkûresini yeni

³⁷⁰ Bkz. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, MEB, İstanbul, 1970 (Üçüncü Basılış.)

³⁷¹ Hukuk-ı Aile İctimai için bkz. bu metinde s. 108 ve devamı.

³⁷² Bkz. Tezer Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 125, 104-115.

kuşaklara taşıma olanağını sağladı. Muhiddin dönemin siyasal ortamına uygun olarak ulusal inşaya kadınların katılımını sağlama, toplumsal dönüşüm dönemlerinin yarattığı gücün yeniden paylaşımı ve yerleştirilmesi alanında kadınların güce katılımını için uğraşı verdi. Kadınların siyasal iktidar ve toplumsal güç alanlarına katılımı için mücadelesi onu kadın tarihimizin eşsiz bir kişiliği haline getiriyor. Kadınlığın erkek-egemen toplumun dayattığı eşitsiz konumda yaşayan bir “zümre” olarak algılayışı, onun kadınlığın özgül durumunu “görmesine”, kadınlığın içinde bulunduğu süfliyetten {değersizleştirilme} kurtulması için mücadeleye girmesiyle sonuçlandı. Erkek alanında bir kadın olarak varolmuş ve gücünü kanıtlamış bir kadın olarak Nezihe Muhiddin kadınların toplumda “mevcudiyetini ve gücünü” gösterme mücadelelerinin “birlik olarak” başarıya ulaşacağına inandı. Kadınların benliğine, kimliklerine sahip olmalarını savundu. Kadınlığın durumunun, biyolojik özelliklerden değil, toplumsal kurgulardan kaynaklandığını görebilmesi, onu toplumumuzun, bu yüzyılın başındaki en önemli kadın düşünürler arasında yer almasını haklı kılıyor.

Nezihe Muhiddin siyasal alana “kadınlık nokta-i nazarından” baktı ve milliyetçi “inkılabın verdiği büyük fırsatla” kadınların haklarına kavuşmaları, eşit vatandaşlar olarak milleti tasarımı ve imgelemi içinde yer almaları için uğraştı. kadınların toplumda rasyonel, akıl yürüten, çalışan, toplumsal vazifelerini yerine getiren vatandaşlar olarak tüm haklara sahip eşit bireyler olmalarını arzu etti. Yeni toplum projesinin kadınların katılımı olmaksızın başarılı olamayacağını, Cumhuriyet’in inkılaplarının tamamlanamayacağını savundu. Kadınları büyük kitleler halinde ulusal inşa sürecine ve dönüşümlere katılmaya çağırdı. Bu büyük toplumsal projenin, diğer adıyla Cumhuriyetin içinde erkeklerle eşit önemde bir rol vermek istemesi Kemalist milliyetçi ideoloji ve iktidarla çarpışmasına neden oldu. Cumhuriyetçilerin otoriter yöntemleriyle bastırıldı ve susturuldu ve dışlandı. Kadınlığın süfliyetten kurtulması için ömrü boyunca

m¼cadele ederken, Nezihe Muhiddin'in değersizleştirilmesine engel olamadı. Adı unutturulan ve tarihten silinen kadınlığın bu "enfusi şahsiyeti"nin bıraktığı izler ise silinemedi.

KAYNAKÇA

BELGELER

Saime Eraslan, Tercüme-i Hal , Taha Toros'a yazılmış el yazısı mektup, Osmanlıca tahihsiz (1950 yılı öncesi olduğu tahmin ediliyor), Taha Toros Arşivi.

Nezihe Muhiddin, Devr-i Ediblerine Mektub, 17 Eylül 1341 {1925}, Osmanlıca el yazısı ile yazılmış mektup, başlık yok, Taha Toros Arşivi.

BAŞVURU KİTAPLARI

Büyük Larousse, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.

Kadın Dergileri Bibliyografyası, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi, Ankara, Başbakanlık Basımevi, vol. 33. 1927.

GÜNLÜK GAZETELER

Atı

Cumhuriyet

İkdam

İleri

Milliyet

Sabah

Son Posta

Tanin

Vakit

Yeni İstanbul

DERGİLER

Bilgi Yurdu Işığı

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası

Hanımlara Mahsus Gazete

İnci

Kadın (İstanbul)

Kadın Gazetesi

Kadın Yolu

Kadınlar Dünyası

Kadınlık

Mehtab

Musavver Kadın

Yeni Kitab

Yedi Gün

KİTAPLAR, TEZLER, MAKALELER

Abadan-Unat, Nermin. Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, Türk Toplumunda Kadın, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1982.

Adivar, Halide Edib. Mor Salkımlı Ey, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1992 (8. Baskı).

Adivar, Halide Edib. Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994 (11. Baskı).

Afife Fikret, Hanımefendinin Musahabeleri, Atı, 1 Şubat 1334 {1918} s. 2.

Afife Fikret, Hanımefendinin Musahabesi, Atı, 12 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s.1-2.

Afife Fikret, Hanımefendinin Musahabesi, Atı, 16 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s. 1-2.

Afetinan. Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, MEB, İstanbul, 1970 (3.Baskı).

Alkan, Mehmet Ö. Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine, Toplum ve Bilim, Summer 1990.

Anderson, B. Imagined Communities, London, Verso, 1983.

Arat, Yeşim. The Question of Suffrage in Turkey, Current Turkish Thought, Perspectives on Women, no. 57, Winter 1985, s. 2-15.

Arat, Yeşim. Patriarchal Paradox, Women Politicians in Turkey, N. J., Fairleigh Dickinson University Press, 1989.

- Arat, Yeşim. 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Hareketi, Toplum ve Bilim, no. 53, Bahar 1991, s. 7-20.
- Arat, Yeşim. A Feminist Mirror in Turkey: Portraits of Two Activist in the 1980s Princeton Papers, v. 5, Fall 1996, s. 113-131.
- Yeşim Arat, "The Project of Modernity and Women in Turkey", in Rethinking Modernity and National Identity in Turkey, Seattle and London, University of Washington Press, 1997.
- B. Advıye Sıdkı. Musahabe, Kadınlık, no. 11, 17 Mayıs 1330 {1914}, s. 3-4.
- Baykan, Ayşegül. The Turkish Woman: An Adventure in Feminist Historiography, in Gender and History, Basil Blackwell Ltd, 1994, s. 101-116.
- Çakır, Serpil. Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin, 1. Tarih Kongresi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, Ankara, 24-26 Mayıs 1993 (yayımlanmamış tebliğ).
- Çakır, Serpil. Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Chatterjee, Partha. The Nationalist Resolution of the Women's Question, in (Eds.) K. Sangari, Vaid. Recasting Women: Essays in Indian Colonial History, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1990.
- Daldal, Aşlı. Mustafa Kemal zerine Kurulu Kişi Kültünün Toplumsal, Ruhbilimsel ve Siyasal Temelleri, B, İİBF, POLS, yayımlanmamış research paper, 1995.
- Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları, İstanbul, Tanin Matbaası 1328.
- Demirdirek, Aynur. Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- Demirel, Ahmet. Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995 (2. Baskı).
- Derviş, Suad. Nelere Sinirlenirsiniz?, Cumhuriyet, 2 Mayıs 1935, s. 1,11.
- Dino, Güzin. Tanzimatttan Sonra Edebiyatta Gerçekçiliğe Doğru, Ankara, Dil - Tarih - Coğrafiya Fakültesi Yayınları, 1954.
- Doğramacı, Emel. Türkiye'de Kadının Dn ve Bugünü, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.
- Ediz, Zerrin. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Kadın rgtlenmeleri, Kadın Hakları Açışından Bir İnceleme (1923-1993), yayımlanmamış doktora tezi, İ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1994.

- Ekrem, Selma. Peçeye İsyan. İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1998.
- Emine Seher Ali. Kadınlığa Bir Nazar, Kadınlar Dünyası, no. 1, 31 Ağustos 1329 {1913}, s. 1-2.
- Emine Seher Ali. İktisad, Kadınlar Dünyası, no.4, 7 Nisan 1329 {1913}, s. 1-2.
- Emine Semiye. Hayat-ı İctimaiyede Kadın Mevkii, İnci, no. 10, 1 Teşrin-i Sani 1335 {1919}.
- Esma Zafir. Kadınlık, Kadınlar ve İntihabat, Cumhuriyet, no. 1122, 25 Haziran 1927, s. 2.
- Falih Rıfkı (Atay). Türk Kadını, Cumhuriyet, no. 1117, 20 Haziran 1927, s. 3.
- Fatma Aliye. Efsus, Atı, 6 Nisan 1334 {1918}, s. 2.
- Fehamet Handan. Konferans Münasebetiyle, Kadınlar Dünyası, no. 9, 12 Nisan 1329 {1913}, s. 2.
- Göle, Nilüfer. Modern Mahrem, İstanbul, Metis Yayınları, 1991.
- Hoyi, İbrahim. Kadın Romancılarımızla Mülakatlar: Nezihe Muhittin Yeni Eserlerini Neşretmeden Öleceğinden Korkuyor. Son Posta, 15 Teşrin-i Evvel 1941.
- H.C. Serbestiyet-i Nisvan, Kadınlık, no. 8, 26 Nisan 1330 {1914}, s. 2-3.
- Halide Edib. Büyük Kadınlar, Bilgi Yurdu Işığı, no. 6, 15 Eylül 1333 {1917} s. 81-83.
- Halil Hamid. İslamiyetde Feminizm Yahut Alem-i Nisvanda Musavat-ı Tamm. Kiteum Matbaası t. y. (İstanbul)
- Hanioglu, M. Şükrü. Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi. İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.
- Havadisçi. Kadın Haberleri. Kadın (İstanbul), no. 6, 7 Nisan 1328 {1912}, s. 13-19.
- Kandiyoti, Deniz. Introduction. In Deniz Kandiyoti, (ed.) Women, Islam and the State, London, Macmillan, 1991, s. 1-21.
- Kansu, Aykut. 1908 Devrimi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. Ankara (1934), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, (6.Baskı).
- Keyder, Çağlar. Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul, İletişim Yayınları. 1995 (4. Baskı), s. 101.
- Kızıltan, Mübeccel. Öncü Bir kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım. Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları Fahir İz Armağanı I, vol. XIV {1990 {ed..1991}}).

- Kızıltan, Mübeccel. Fatma Aliye Hanım: Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan-ı İslam. İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 1993.
- Leyla Saz, Harem'in İçyüzü. İstanbul, Milliyet Yayınları, (1977).
- L. Y. Kadınlarımız ve Hürriyet. Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, no. 10, 24 Kanun-i Evvel 1332 {1916}, s. 177-180.
- Lindenmeyr, Adele. Public Life, Private Virtues: Women in Russian Charity. 1762-1914, Signs, vol. 18, no. 3, Spring 1993.
- MacKinnon, C. A. Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory In N.O. Keohane, M. Z. Rosaldo, B. C. Gelpi (Eds.) Feminist Theory, A Critique of Ideology. The Harvester Press, Sussex, 1982.
- Mahmut Sadık. Avrupa'ya Talebat İzamı. Sabah, 22 Ağustos 1327 {1911}.
- Malkoç, Neriman. Kadın Ediplerimizle Röportajlar. Yeni İstanbul, 1-16 Kasım 1954.
- Mardin, Şerif. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 3, s. 619-634.
- Mardin, Şerif. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Mehmed Hadi. Avrupa'ya Talebe İzamı. Mehtab, no. 8, 1. sene, 29 Ağustos 1327 {1911}, s. 1-3.
- Muhammed Zeki. Kadınlarımıza Dair. Atı, 8 Kanun-i Sani 1334 {1918}, s. 2.
- Naci Sadullah. Nezihe Muhittin Hanım Ne Alemde? Yedigün, no. 92, 12 Aralık 1934, s. 3-5.
- Nezihe Muhiddin. Türk Kadınının Hakkı. Vakit, no. 1967, 4 Haziran 1339 {1923}.
- Nezihe Muhiddin. Çocuklarımız Bakımsızdır. Kadın Yolu, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 20-22.
- Nezihe Muhiddin. Afv Eden En Büyük İnsandır. Kadın Yolu, no. 6, 20 Ağustos 1341 {1925}, s. 2.
- Nezihe Muhiddin. Analık Vazifeleri: Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz? Kadın Yolu, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 7-8.
- Nezihe Muhiddin. Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi. Kadın Yolu, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 18.
- Nezihe Muhiddin. Hitabe, in Darülfunun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları. İstanbul Tanin Matbaası, 1328 {1912} s. 80-83.

Nezihe Muhiddin. Kadın Yolu'nun Şiari. Kadın Yolu, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 2.

Nezihe Muhiddin. Karanlık Yollar. Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, no. 87, 28 Eylül 1918, s. 1032-33.

Nezihe Muhiddin. Kıymetdar bir Teşvik. Kadınlar Dünyası, no. 15, 18 Nisan 1329 {1913}, s. 2-3.

Nezihe Muhiddin. Mektub. Kadınlar Dünyası, no. 6, 9 Nisan 1329 {1913}, s. 2-3.

Nezihe Muhiddin. Süleyman Nazif Bey'den Birkaç Hatıra, Kadın Yolu, no. 26, 15 Kanun-i Sani 1927, s. 3.

Nezihe Muhiddin. İstanbul ve Beyoğlu'ndan İki Levha. Kadın Yolu, no. 7, 27 Ağustos 1341 {1925}, s. 2-3.

Nezihe Muhiddin. Türk Kadını. İstanbul Numune Matbaası, 1931.

Nezihe Muhlis. Bir Mütalaa. Kadınlar Dünyası, no. 14, 17 Nisan 1329 {1913}, s. 2.

Nigâr Bint-i Osman. Hayatımın Hikayesi. İstanbul, 1959.

Okay, Orhan. Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi. İstanbul, MEB Yayınları, 1991.

Oruz, İffet Halim. Nezihe Muhittin. Kadın Gazetesi, no. 493, 15 Şubat 1958, s. 1,5.

Pakize Ahmed. Alkol ve Medeniyet. Kadın Yolu, no. 21, 22, 23, 24, 1926.

Parla, Jale. Babalar ve Oğullar. İletişim Yayınları, İstanbul, 1993 (2. Ed.).

Ruşen Zeki. Bizde Hareket-i Nisvan. Kadınlar Dünyası, no. 140, 25 Nisan 1330 {1914}, s. 4-6.

Safveti Ziya. Salon Köşelerinde. (1910). (Transcription) Nuri Akbayan, İstanbul, Güneş Yayınları 1990.

Saymen, Ferit H. ve Elbir, Halid K. Türk Medeni Hukuku. vol.3, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1960.

Scott, Joan W. Gender and the Politics of History. New York: Columbia University Press, 1988.

Sertel, Sabiha. Roman Gibi. İstanbul, Belge Yayınları, 1987 (2.Baskı)

Sertel, Yıldız. Annem. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995 (2. Baskı)

Sirman, Nükhet. Feminism in Turkey: A Short History. New Perspectives on Turkey, vol. 3, no. 1, Fall 1989.

Hukuk-ı Aile Nüsha-i Mahsusası. Süs. no. 33, 26 Kanun-i Sani, 1340 {1924}, s. 3-5.

Şukûfe Nihal. Fırkamızın Mefkuresi. Süs, no. 3, 30 Haziran 1339 {1923}, s. 3-4.

Tarih IV. T.T.T. Cemiyeti. Milli Eğitim Vekaleti, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, s. 230.

Taşkıran, Tezer. Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973.

Tekeli, Şirin. Siyasal İktidar Karşısında Kadın. Toplum ve Bilim, Sonbahar 1977, no. 3, s. 69-107.

Tekeli, Şirin. Siyasal Hayat ve Kadınlar. İstanbul, Birikim Yayınları, 1983.

Tekeli, Şirin. Emergence of the New Feminist Movement in Turkey. In Dahlerup, D. (ed.), The New Women's Movement, Beverly Hills: Sage, 1986, s. 179-199.

Tekeli, Şirin. 80'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi. Birikim, no. 3, Temmuz 1989.

Tekeli, Şirin.(ed.), Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın. İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

Tekeli, Şirin. Women in the Changing Political Associations of the 1980s. In Andrew Finkel & Nükhet Sirman (eds.), Turkish State, Turkish Society, London, Routledge, 1990.

Toprak, Zafer. İslam ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı, Toplum ve Bilim, no. 29/30 Bahar-Yaz 1985, s. 179-199.

Toprak, Zafer. 1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış. Toplum-Düşün-Sanat, Mart 1986, Sayı 24.

Toprak, Zafer. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile. Tarih ve Toplum, Mart 1988, no. 51.

Toprak, Zafer. İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti. Toplum ve Bilim, Sonbahar 1989, n. 43-44.

Toprak, Zafer, Milli İktisat-Milli Burjuvazi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Toprak, Zafer. İttihat-Terakki ve Devletçilik, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Toprak, Zafer. Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi, Toplumsal Tarih, c. 9, no. 51, Mart 1998, s. 7-14.

Tunaya, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952). Arba Yayınları Tıpkı Basım, İstanbul, 1952.

- Tuncay, Mete. T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931). Cem Yayınevi, İstanbul, 1992 (3. Baskı).
- Tuncor, Ferit Ragıp. Kadın Romancılarımız: Nezihe Muhiddin Tepedelenligil. Yeni Defne, no. 171, Temmuz 1996, s. 30.
- Ülken, Hilmi Ziya. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul, Ülken Yayınları, 1998.
- Uçuk, Cahit. Bir İmparatorluk Çökerken. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996 (2. Baskı)
- Uraz, Murat. Kadın Şair ve Muharrirelerimiz. Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, Numune Matbaası, 1940.
- Utkan Kocatürk. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988 (2. Baskı).
- Yakub Kadri (Karaosmanoğlu). Kadınlık ve Kadınlarımız. İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1339 .
- Yalman, Ahmet Emin. Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim. İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970.
- Yunus Nadi (Abaloğlu). Türk Kadını. Cumhuriyet, no. 1986, 18 Teşrin-i Sani 1929, s. 1.
- Zekiye. İsmetli Şadiye Hanımefendiye. Hanımlara Mahsus Gazete, 25 Şubat 1314 {1898}, no. 202, s. 1-2.
- Zihnioğlu, Yaprak. How the Male Deputies Dealt With the Issue of Women's Rights in Turkish Grand National Assembly During the Period of 1920-1934. Haziran 1995, unpublished research paper, BÜ, İİBF, POLS.
- Zihnioğlu, Yaprak. Mecelle, Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Medeni Kanun. unpublished research paper, B.Ü. İİBF, POLS, 1995.
- Zihnioğlu, Yaprak. Feminizmin İlk Günleri, Öznel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). Pazartesi, no. 19, 20, 24, 25, 26, Teşrin-i Evvel 1996 - Mayıs 1997.
- Zihnioğlu, Yaprak. Interview with Taha Toros. Şubat 1998.
- Zürcher, Erik Jan. Milli Mücadelede İttihatçılık. Bağlam Yayınları: İstanbul, 1987.

GAZETE HABERLERİ

- Musavat-ı Tammemiz İçin. Musavver Kadın, no. 5, 9 Mayıs 1327 {1911}, s. 10.
- Konferans. Kadınlar Dünyası, no. 3, 6 Nisan 1329 {1913}, s. 3-4.
- İtizar. Kadınlar Dünyası, no. 5, 8 Nisan 1329 {1913}, s.1.
- Kadınlığın Atisi. Ati, 11 Kanun-i Sani 1335 {1919}.
- Vakit'in Anketi: Kadınları İntihab. Vakit, 18-21 Nisan 1339 {1923}.
- İstanbul'da Yeni Bir Hareket: Kadınlarımız Hukuk-ı Siyasiyye İstiyorlar. Vakit, no. 1963, 31 Mayıs 1339 {1923}, s. 1.
- İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket: Hukuk-ı Siyasiye İsteyen Kadınlarımız. Vakit, no. 1966, 3 Haziran 1339 {1923}.
- Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor: Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir. Vakit, no. 1979, 16 Haziran 1339 {1923}.
- Türk Kadınlar Şurası: Münevver Türk Kadınlarının Şura Hazırlığı İlerliyor. Vakit, 6 Haziran 1339 {1923}.
- Kadınlar Halk Fırkası Faaliyette. Vakit, no. 1989, 26 Haziran 1339 {1923}, s.1.
- Hanımlar Birliği Yeni Bir Program ile Saha-i Faaliyete Atılıyor. Tanin, no. 485, 16 Şubat 1340 {1924}, s. 3.
- Kadın Birliği Yakında Bir Eytamhane Açıyor. Cumhuriyet, no. 2, 8 Mayıs 1340 {1924}, s. 3.
- Kadın Birliği Hakkında Etraflı Malumat. İkdam, no. 9755, 30 Mayıs 1340 {1924}, s. 2.
- Kadın Birliği Önümüzdeki Haziran'da Avrupa ve Amerika'ya Bir Seyhat Tertip Ediyor. Cumhuriyet, no. 290, 25 Şubat 1341 {1925}, s. 3.
- Kadınlar ve Mebusluk. Cumhuriyet, no. 290, 25 Şubat 1341 {1925}, s. 1-2.
- Hanımlar Faaliyette! Cumhuriyet, no. 293, 28 Şubat 1341 {1925}, s. 2.
- Muhterem Adliye Vekilimizle Mülakat. Kadın Yolu, no. 1, 16 Temmuz 1341 {1925}, s. 4.
- Cumhuriyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi. Kadın Yolu, no. 2, 23 Temmuz 1341 {1925}, s. 18.
- İntihabata İştiraki Müteakkip Türk Kadınının Programı. Kadın Yolu, no. 4, 6 Ağustos 1341 {1925}, s. 8-9.
- Memleket İşlerinde Vahded. Kadın Yolu, no. 5, 13 Ağustos 1341 {1925}, s. 2.

Erkek mi Kadına, kadın mı Erkeğe Tabi? Cumhuriyet, no. 1029, 19 Mart 1927, s. 1.

Beynelmilel Kadın Birliği'nin Daveti. Milliyet, 20 Mart 1927, s. 2.

Kadınlara Erkekler Arasında Nasılsa Bir Kara Kedi Geçti, Toplanan Kongre Gayr-i Kanuni midir? Milliyet, no. 405, 28 Mart 1927, s. 1-4.

Kadınlar Birliğinde Hesaplara Bakıldı, Yeni Komisyonlar Yapıldı. Cumhuriyet, no. 1043, 2 Nisan 1927, s. 2.

Kadın Birliği, İntihabatta Yolsuzluk Olmadığı Anlaşıldığından Heyet-i İdare Tasdik Edildi. Milliyet, no. 451, 15 Mayıs 1927, s. 3.

Kadınlarda Hukuk-ı Siyasiye, Vilayet Nizamnameyi Tasdik Etti. Cumhuriyet, no. 1084, 15 Mayıs 1927, s. 2.

Türk Kadın Birliği Kongresi. Kadın Yolu, no. 29, 1 Haziran 1927, s. 1-6.

Kadınlar Birliği ve Mebusluk. Cumhuriyet, no. 1106, 6 Haziran 1927, s. 2.

Kadınlar ve İntihabat: Kadın Birliği, Kadın Namzed Gösteremezse Müfrit Bir Feministi Namzed Gösterecek. Cumhuriyet, no. 1110, 10 Haziran 1927, s. 3.

Kadınların Mebusluğu. Milliyet, no 478, 14 Haziran 1927, s. 1-4.

Mebus Kim? Kadınlar: Herkes Bizim Müdafimizdir Diyorlar. Milliyet, no 479, 15 Haziran 1927, s. 1-4.

Galiba En Doğru Söz Bu... Nakiye Hanım Birlik'teki Fikirlerin Aleyhinde. Milliyet, no. 481, 17 Haziran 1927, s. 1-4.

Kadın Birliği'nin Tasavvuru Tebessümle Karşılandı, Milliyet, no. 482, 18 Haziran 1927, s. 1-4.

Nakiye Hanım Cevaba Cevap Veriyor. Milliyet, no. 483, 19 Haziran 1927, s. 2.

Kadınlar Bugün Namzedlerini Tesbit Ediyorlar. Cumhuriyet, no. 1116, 19 Haziran 1927, s. 1-2.

Kadınlar Birliği Arz-ı Tazimat Heyetini İntihab Etti. Milliyet, no. 484, 20 Haziran 1927, s. 1-4.

Kadın Namzed Göstermekten Vazgeçtiler! Cumhuriyet, no. 1117, 20 Haziran 1927, s. 3.

Millet Meclisinde Kadınların İntihabata İştirak Edip Etmeyecekleri Etrafında Hararetli Münakaşalar. Milliyet, no. 486, 22 Haziran 1927, s. 1-4.

Hanımların Gazi Paşa Hazretlerine Arz-ı Tazimatı. Milliyet, no. 487, 23 Haziran 1927, s. 1-4.

Kadın Birliğı Mebusluk İçin Namzed İraesinden Hâlâ Vazgeçmedi. Milliyet, no. 487, 23 Haziran 1927, s. 1-4.

Kadın Birliğı Dün Gazi Hazretlerini Arz-ı Tazimat Etti. Milliyet, no. 498, 4 Temmuz 1927, s. 1.

Birliğin Namzedi. Milliyet, no. 503, 9 Temmuz 1927, s. 1.

Kadın Birliğı'nde: Artık Namzed Göstermeyecekler! Cumhuriyet, no. 1147, 20 Temmuz 1927, s. 2.

Yerinde Bir Karar, Nezihe Muhiddin Hanım İstifa Ediyor. Milliyet, 2 Eylül 1927.

Kadın Birliğı Niçin Teftiş Ediliyor? Milliyet, 12 Eylül 1927.

Kadınlar Birliğı, Türk Kadınlığı Bihakkın Temsil Edilemiyor. Milliyet, 13 Eylül 1927.

Kadın Birliğı Faaliyetten Men Edildi ve Defterler Mühürlendi. Milliyet, 20 Eylül 1927.

Kadınlar Birliğı, Nezihe Hanım Hakkındaki Evrak Mahkemeye Verildi. Milliyet, 23 Eylül 1927.

Hususi İctima. Milliyet, 24 Eylül 1927.

Türk Kadınları Bugün Türk Ocağı'nda Toplanarak Yeni Reis ve Heyet-i İdareyi İntihab Edecekler. Cumhuriyet, no. 1215, 26 Eylül 1927, s. 3.

Kadınlar Gürültülü Bir Kongre Akdettiler. Cumhuriyet, no. 1216, 27 Eylül 1927, s. 2.

Kadınlar Nihayet Nezihe Hanım'dan Ayrıldılar. Milliyet, 27 Eylül 1927.)

Nezihe Muhiddin Hanım'ın Vilayet Aleyhine Açtığı Dava. Cumhuriyet, no. 1221, 2 Teşrin-i Evvel 1927, s. 1.

Kadınlar Birliğinde; Nezihe Muhiddin Hanımın Birlikten İhracına Karar Verildi. Cumhuriyet, no. 1223, 4 Teşrin-i Evvel 1927, s. 3.

Nezihe Hanım Davası. Cumhuriyet, no. 1226, 7 Teşrin-i Evvel 1927, s. 3.

Biraz da Mizah; Nezihe Muhiddin Hanımefendiye Mektub. Yeni Kitab, no. 6, Teşrin-i Evvel 1927.

Adliyede: Nezihe Muhittin H. Aleyhindeki Dava. Cumhuriyet, no. 1794, 6 Mayıs 1929, s. 3.

Adliyede: Nezihe Muhittin Davası. Cumhuriyet, no. 1815, 30 Mayıs 1929, s. 2.

Romancı Nezihe Muhittin Araz Dün Vefat Etti. Cumhuriyet, 12 Şubat 1958, no. 12052, s.1.

EK 1

Nezihe Muhiddin'in Eserleri

Şebab-ı Tebah, Muhtar Halid Kitabhanesi, İstanbul, 1327 {1911}, 84 s.

Benliğim Benimdir, Sudi Kitabhanesi, İstanbul, 1929, 71 s.

Periler Mağazası (1932).

Güzellik Kraliçesi (1933).

Haydudun Sonu (1934).

İstanbul'da Bir Londra (1934).

Kevser Nine (1934).

Bozkurt, Sebat Basımevi, İstanbul 1934, 126 s.

Küçük Mehmet'in Romanı (1934).

Ateş Böcekleri, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1936, 124 s.

Bir Aşk Böyle Söndü, Sertel Basımevi, İstanbul, 1939, 120 s.

Avare Kadın, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul , (1943) ts. 129 s.

*Bir Yaz Gecesi*ydi, Tan Basımevi, İstanbul, ts. (1943), 110 s.

Çıngıraklı Yılan, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, ts. (1943), 107 s.

Çıplak Model (1943).

İzmir Çocuğu, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943, 72 s.

Kalbim Senindir, Yeni Sabah Basımevi, İstanbul, ts. (1943), 136 s.

Gene Geleceksin (1944).

Sabah Oluyor, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, ts. (1944), 96. s.

Sus Kalbim Sus (1944).

Taha Toros'a Göre Nezihe Muhiddin'in Öteki Eserleri:

Feryatlarım, tarihsiz (ts).

Perili Evin Esrarı (ts).

Zamane Kızları (oyun, ts).

Florya (ts)(operet, İstanbul'da 1936'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda sahnelendi,

Müziği Sezai Asal tarafından bestelendi).

EK 2

“Medeni Kanun”da Aile Hukuku bölümü üç kısımdan oluşur: I. Karı koca, II. Hısımlar, III. Vesayet. Birinci kısmı hukukçular evlilik hukuku olarak adlandırırlar. Evlilik hukuku, 1. Evliliğin Meydana Gelmesi, 2. Evlenmenin Umumi Hükümleri, 3. Evliliğin Sona Ermesi alt bölümlerinden oluşur. Evlenmenin Umumi Hükümleri de iki alt bölümden oluşur: A. Evliliğin Şahsi Münasebetleri, B. Evliliğin Mali Münasebetleri.¹⁷ Bu yazının ilgilendiği alan, Evliliğin Şahsi Münasebetleri bölümüdür. Bu bölüm altında bulunan MK’un 151-160 ıncı maddeleri eşlerin evlilik birliği içindeki hukuki durumunu düzenleyen maddeler yer alır. Bu maddeleri Saymen ve Elbir üç grupta toplarlar:

I. Eşlerin müşterek vazifeleri, II. Kocanın hak ve vazifeleri, III. Karının hak ve vazifeleri. Bu yazıyı ilgilendiren maddeler sırasıyla şunlardır:

151. Madde - Evlenme merasiminin icrası ile evlilik birliği vücut bulur.

Karı koca yekdiğerine karşı bu birliğin saadetini müttehidenden (birlikte) temin ve çocukların iâşe ve terbiyesine beraberce ihtimam etmek husularını iltizam etmiş olurlar.

Karı koca bir birine sadakat ve müzaheretle (yardım) mükelleftir.

152. Madde: Koca birliğin reisidir. Evin intihabı, karı ve çocukların münasip veçhile iâşesi, ona aittir.

153. Madde - Karı, kocasının aile ismini taşır.

Kadın, müşterek saadeti temin hususunda gücü yettiği kadar kocasının muavin ve müşaviridir. Eve, kadın bakar.

154. Madde - Birliği, koca temsil eder. Mallarını idare hususunda karı koca hangi usulu kabul etmiş olursa olsun, koca tasarruflarından şahsen mesul olur.

159. Madde - Karı koca mallarını idare için hangi usulu kabul etmiş olursa olsun karı, kocanın sarahaten (açıkça) ve zımnen müsadesi ile bir iş veya sanat ile iştigal edebilir. (See Ferit H. Saymen, Halid K. Elbir, *Türk Medeni Hukuku* (The Turkish Civil Law), vol. 3, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960.)

Yaprak Zihnioğlu, “Mecelle, Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Medeni Kanun”, yayımlanmamış research paper, BÜ., İİBF, POLS 1995.

EK 3

Kadınlar Halk Fırkası Beyanname, Program ve Nizamnamesi

“Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor: Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir”. Vakit, no. 1979, 16 Haziran 1339 {1923}.

“

Fırkanın Beyannamesi

.....

Memleketimizin her noktasında siyasi, iktisadi ve ictimai bütün bu mesailde kadının doğrudan doğruya veya dolayısıyla duhl ve tesirinden azade kalmış bir keyfiyet bulunmasına rağmen bu mesai gözle görünür derecede bariz değildir. Yer yer tecelli eden kadın mevcudiyet ve şahsiyetinin metin bir çerçeve dahilinde muntazam bir programla kütleli bir şekle ifrağı asgari sa'y ile azami bir kazanç teminini mucib olacağından memleketimizin hakiki saadet ve necatini kafil bulunduğundan müttetik olduğumuz umdeler etrafında bil-fiil toplanmakla, kadın âleminde muhim bir muvakkız ve mürebbi olurken memleketimizin en mukaddes ve müşterek vezaifinde hissemizin ifasını, umdelerin tesri-i tatbikini ve kadınlarımızı ictimai, siyasi ve iktisadi safahat-ı tekamüliyeden geçirerek bunların muhassalası olan hakk-ı siyasisine en ve kısa ve dürüst yoldan isal eyleyecektir. Bu emellerle teessüs eden Kadınlar Halk Fırkası'nın nizamname ve heyet-i idare samisini (isimler) takdim ediyoruz.

.....

Beyannameye fırkanın program ve nizamnamesi leff edilmiştir.

Nizamname 27 maddeden mürekkep olup 15 Haziran 1339 tarihinde Kadınlar Halk Fırkası namıyla merkezi İstanbul'da, şubası (şubeleri) Anadolu'da olmak üzere bir fırka tesis edildiğini yazmakta ve fırkanın gayelerini (bir) fıkralar ile ifade etmektedir:

1- Kadınlar Halk Fırkası, kadınlarımızı memlekete nafi olan (dokuz umde) etrafında yalnız hasben, fikren değil bi'l-fiil toplayarak onları, kadınlığa temas eden noktalarında müşarık (ortak), dolayısıyla alakadar eden aksamında bi'l-vasıta müesser, muavin ve mütemmim (tamamlayan) olarak tatbik edecektir.

2- Hukuk-i siyasiyyemizin istihsali ancak istihkak ve liyakata münevvit bulunduğu cihetle, Türk kadını memleketin siyasi, ictimai, iktisadi en mühim mesail-i hayatiyyesinde mütebarız bir şahsiyyet, kabiliyet ve failiyyet isbatına muvaffak olunca bütün bu safhat-i tekamuliyyenin muhassalası olan hakk-ı siyasisini temin edecek bir umde ilavesine hak kazanacaktır.

3- Memleketin sinesinden olan kadınların da belediye intihabatına iştirak etmeleri,

4- Kadınlar Halk Fırkası "sulh-i iktisadımızın teminininde" mühim bir amil olacaktır. Fırka gayesine vasıl için: Kadınlarımızın hayat-ı dahiliyye ve beytiyyede semerat-ı mesaiyi tasarruf ve tüzüğüne nazım, hayat-ı hariciyye ve umumiyyyede müstahsil olmasına say olacaktır. Dahili ma'mulatin istihlakine... mevad-ı ibtidaiyyesi memleketimizde bulunan mamulat ve masmuat vücuda getirmeğe... mevcut mensucat fabrikalarının mamulatinı yirminci asrın zevkiyle te'lif etmeğe... mensucatin harc-ı alem bir şekle efrağına... Gayr-i mutedavil zinet-i altunu ve mücevherat gibi servetin sermaye haline gelmesine... Şahsi sermayenin umumileştirilmesine bunlarla tezyinat-ı libasiyye ve melbusat fabrikaları ve şirketler tesisine, ihracına ve'l-hasıl atıl kadın ellerinden ameli istifadeler teminine çalışacaktır.

5- Maarif hususunda: Tedrisat ve terbiyye-i ibtidaiyyede analıkla mürebbilik devreleri arasındaki hatt-ı faslı yaklaştırmağa mekatib-i ibtidaiyyenin mümkün mertebe kadın muallimelere tevdiine, şerait-i ictimaiyyemizin icabatını nazar-ı ehemmiyete alarak kızlarımızın tahsil ve terbiyesinin sevk-i idaresinde nazım olmak üzere maarif vekaletinde bir kadın maarif müşaviri bulunmasına,

6- Dul ve bi-kes kadınların ahlak ve maişetini temin ve iş bulumunu teshil ve her işte mütehassıs yetiştirmek için taksim-i amal kaidesine muvafık müesseseler vücuda getirmek,

7- Harb vukuunda ale'l-umum kadınların hizmette muavenet etmeleri hususu nazar-ı itibara alınarak icab eden tedabire tevassul olunacaktır.

8-Aile ve izdivac kanunlarının bir şekl-i mükemmele efrağına,

9-Türk kadınlarının bu mesailde tenviri için halkın seviyesiyle mütenasib tedris-i hitabeleri, risalecikler ve asar-ı müfide vücuda getirmeğe.

Fırka, teşkilatını süratle tevsi için taşrada süratle tesisat yapacaktır. Nizamnamesinin madde-i mahsusalarına nazaran taşra teşkilatı manevi bir vahdet tesisi sıfatında merkezi umur hakkında merkezle müşavere ve muhabereye mecbur, umur-u hassayıde adem-i merkeziyyete mezundur.

Anadolu teşkilatı sevgili kız kardeşlerinin tenvirine ahenk-i vezafin memleketin nef'ine hadim bir tarzda tevzinine çiftçi ve amele kadınların yardımına, Anadolu'da muhitin feyz-i istidadına ve şeraitine muvafık evlad yetiştirilmesine, Türk kadını sermayesi vücuda getirmeğe çalışacaktır.

Fırka bütun bu teşkilat-ı umumiyyenin riyaset-i fahriyyesine Türkiye'nin en münevver ve mübeccel bir kadını intihab etmek suretiyle onun da manevi mazaharetinden istifade edecektir."

EK 4

Nezihe Muhiddin'in Demeci

“Mebus Kim? Kadınlar: Herkes Bizim Müdafimizdir Diyorlar”, Milliyet, no 479, 15 Haziran 1927, s. 1-4.

“

Büyük Millet Meclisi reisi Kazım Paşa Hazretlerinin beyanatı birliğimiz tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü bu bizim için çok kıymetli bir teşvik mahiyetindedir. Kanunların ihtiyaca göre tadili zaruri olduğu kadar imkansız bir şey de değildir. Kazım Paşa Hazretleri de kadınların mebus olmalarına imkan-ı kanuni olmadığından bahs ederken “henüz” kaydını ilave etmek suretiyle ileride kadından mebus olabileceğini işaret etmek istemişlerdir. Esasen mebuslarımız arasında kadını müdafaa etmeyecek hiçbir fert olduğunu zannetmiyoruz. Binaenaleyh intihabata iştirak hususundaki nokta-i nazarımızı şayan-ı kabul görecekları ümidindeyiz. Memleketin yarı nüfusunu teşkil eden kadınlık atıl kalmaz. Salahiyaddar ricalimiz {erkeklerimiz} müdriklerdir ki kadınsız teceddüd ve inkılab imkansızdır. Zaten Kanun-ı Medeni bunun en büyük ve belîğ misalidir. Binaenaleyh intihabatta kadınlara da mevkii vermek için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadil edilebilir.

Biz diyoruz ki namzed göstermek şahısların bile hakkıdır. Ve bittabi buna bir mani-i kanuni yoktur. Biz de davamızı müdafaa edecek erkekleri namzed gösterebiliriz. Bizim namzedlerimiz erkek de olsa, intihab edildikleri takdirde hiç şüphe yok ki kadınlık için faydalı olacaktır.